

TARTALOM

▶ 3	BALLA ZSÓFIA	
	A szünet csodája, A zugi tó partján, Ösztöndíjasok, Most jó sorom van	(versek)
▶ 6	VILLÁNYI LÁSZLÓ	
	A sötét nő, A sportos anyuka, A bennfentes, A műélvező	(versek)
▶ 8	NAGY GÁBOR	
	Közel van a Zúgó, Csak úgy, Ugyanaz	(versek)
▶ 11	ORAVECZ IMRE	
	Old country	(regényrészlet)
▶ 15	FECSKE CSABA	
	Kert, Maradjon valami, Hűtlenek, Téged keres majd	(versek)
▶ 17	BALÁZS TIBOR	
	Madár-rekon, Senkiege	(versek)
▶ 20	ÁFRA JÁNOS	
	Föld, víz, levegő, Mások így, Szükség és kényszer, Az ijesztő sokaság	(versek)
▶ 22	MÉHES KÁROLY	
	Egyiptom helyett	(elbeszélés)
▶ 24	FELLINGER KÁROLY	
	Taposóakna, Lábtörő alatt, Bár	(versek)
▶ 26	HÉTVÁRI ANDREA	
	Lekvárhoz hasonló, Háttér-elemzés, Séta-mandala, Greco megint	(versek)
▶ 28	JUHÁSZ TIBOR	
	Vetített rácsok, Búra alatt, Nyersanyagként beérkező halál	(versek)
▶ 30	SCHREINER DÉNES	
	Időszakadék	(elbeszélés)
▶ 34	NOVÁK ÉVA	
	Szertartásaink, Tükörben, Vigasz, A falánkság bűne, Ház-teszt	(versek)
▶ 36	PAPP-FÜR JÁNOS	
	nehéz, a legnagyobb csönd, készen van a fejecske	(versek)
▶ 38	BIRO KRISZTIÁN	
	Nevek maradnak, Máshol nőttem, Időben mérni	(versek)
▶ 40	TÉREY JÁNOS	
	Szurikáta, szalakóta!	(versesregény-részlet)
PAPÍRHAJÓ		
▶ 47	TOROCZKAY ANDRÁS	
	Bajszos	(elbeszélés)
▶ 49	LAIK ESZTER	
	Aroma, Ceremónia, Dialógus, Koordinál, Maffia, Nívó, Szervíroz	(versek)
▶ 52	KELEMEN ATTILA	
	Kufli-fraktálok – Dániel András: Egy kupac kufli	(kritika)

		MŰHELY
53	FERDINANDY GYÖRGY	
	Az emigráció a demokratikus átalakulás idején	(esszé)
57	KARÁCSONYI ZSOLT	
	Az idegen kép – Űr és idegenség az erdélyi magyar lírában	(tanulmány)
60	DEMÉNY PÉTER	
	„Otthon” és „idegenben” – Helyek Balla Zsófia költészetében	(tanulmány)
		*
65	TURAI G. KAMIL	
	Egy kozmikus jokulátor: Eyas Kovács József (laudációs sorsvázlat)	(esszé)
75	SZILÁGYI ANDRÁS	
	Első eredetű „egy-igaz” művek csillagképei	
	– Eyas Kovács József képzőművész emlékkiállítás	(esszé)
		SZÍNHÁZ
79	PUSKÁS PANNI	
	Shakespeare titka – X. Shakespeare Fesztivál, Gyula	(tanulmány))
86	ELEK TIBOR	
	Shakespeare-től a Vésztői Köztársaságig – Beszélgetés Márton Lászlóval	
		FIGYELŐ
93	CSEHY ZOLTÁN	
	Az érzékek sakktáblája – Villányi László: Folyótól folyóig	(kritika)
96	URBÁN BÁLINT	
	Mély merülés – Lesi Zoltán: Merül	(kritika)
99	BENKE ANDRÁS	
	Bolygóközi hajsz	(kritika)
102	MOLNÁR ZSÓFIA	
	Fényűző átkelés a transzderélyi expressz	
	– Serestély Zalán: Feltételes átkelés, Varga László Edgár: Cseréptavas	(kritika)
106	PETRÓCZI ÉVA	
	Romolából – Ágnes – Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben	(kritika)
109	MADARÁSZ IMRE	
	Szovjet világ Magyarországon – Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában.	
	Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990	(kritika)

Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.barkaonline.hu

BALLA ZSÓFIA ◀

A nyíret csodája
 → ↗

Egyzer csak minden lámpa kialudt.
 A hegynek fölfelé, kezemben drága étel,
 betakarva most tárgyatlan sötéttel,
 féltem, nem érem el a kolostor – kaput.

Sötétségben minden föld idegen.
 Lépegettem azért, bizonytalan, – aztán egyre jobban,
 mert a magamra néztem és ott billiárd
 fény repesett.
 Nem mélyből, hanem az égből kiált
 hogy harsány, folt lámpáink mögött mindegy ott van
 a csilló öröklét. Együtt szívát a csillagokból.
 Régi nyarak remegnek ezer csillagjegyben.
 S mi vakon lépégetünk a nélkül napjaink.
 Van olyan ég, melyben otthon vagyunk.

Jung, 2014. március 1.

Balla Zsófia

A zugi tó partján

Világok közti cúgban
megbújtam egy kis zugban.
A város száz harangja zúg.
S amit száz hittel fülbe súg:
érti az igaz, érti a hazug,
rongy varjak, gazdák és a malacuk.
A harang önmagáért szól – hiszen
a fény is csónak híján fut át a vizen –
és a szegénynek vigasz, ha isten a gazdagon javít?
A bárányok éj-nap rázzák kolompjaik.
Rózsás, részvétlen világ, elhagylak itt,
hogy áttörés lesz, abban nem bizom:
lazul a kéz s vele minden viszony,
minden vonatkozás szétesik, földbe zúg –
ember s ég közt széthull a rilkei „Bezug”.
Végképp elrejt időm – ez az egytagú Zug.

Ösztöndíjasok

allegória

Négy állat, közös istállóba kötve.
Tehén, ló, ökör és számár.
Nincs áramkör, mely összekötné őket,
csak az újság, mely körbejár.
Ki-ki a maga munkáját eszi,
otthonról vár hírt s azt kérődzve falja.
Mint majom a könyvet, körmébe úgy veszi
a kinti világot: fordítva s messze tartja.

Nem kérdez senki semmit senkitől.
Nem olvassák egymás műveit.
Mind abrakra és hírnévre tör,
a hálón a kritikát, díjat szervezik.
Hiába tehén, ökör vagy számár:
Csak a ló fut be, mégis mindjük
az ügetőn indul, nincs műfaj más ma már.

Neves művész otthon. Itt néma vagy dadog.
Munkálkodik és spórol. Élhetne jól pedig.
Jövője mégis a múlt, melybe visszalép, –
bár égi mezőn rohanhatna itt:
még egyszer megteheti mennyei tétjeit.

S nem kérdez senki semmit senkitől?

Ki-be száll egy darázs a nyitott ablakon.
Valamit tud. Vajon melyikünkbe csíp?

Most jó sorom van

I.

Elfelejttem, hogy mire lehet vágyni.
El, akár a szegények.
Ehetnék reggel, mint most, rozsos zsemlét?
Narancs villanyok izzanak a kék
sötétben: rebbenő Csontváry-kép.
A varjak világa épp hallgat.
Még a juhok pléh kolompja se nyikkan.
A csendre most semmi se tör.
Néha, mint a vaku villan, hasad
a lét egésze: magmáig tárul elém.
Mint egy emlék, a jelen képe édesen gyötör.

II.

Miképp lehet percet befogni?
A zöld és nyers levegő illatát –
az ablakban mélyen magamba rántom.
Ahogy ez a télvégi svájci kert
az örömhöz és a rögökre kötve
lefolyik a Föld végtelen pillanatán.

A tárgyak elém szórják aduik.
Lent a kerek pavilon, az ablakban
én, körmölök, előttem csésze,
a kávé felhőrpöltem, itt vagyunk
a fényes eső fölött, s idő száll alattam.
Életem e percben örökre megbújik.

A sötét nő

A gyógyszerész hirtelen méregtárrá változik,
ha őt találod szolgálatban, legszívesebben
visszafordulnál az ajtóból, mert amiért jöttél,
úgysem lesz, nem hallhatsz kedves mondatot,
„holnapra megrendelem”, csupán egy szót: nincs;
fekete, amilyenek csak a különféle festékek lehetnek,
hajon, szemöldökön, szempillán, a tekintet sötétsége
viszont el sem kezdődött vagy félbeszakadt szerelmet
sejtet, fényt és vidám színeket kedvelő, gyűlöletes férfiakat.

A sportos anyuka

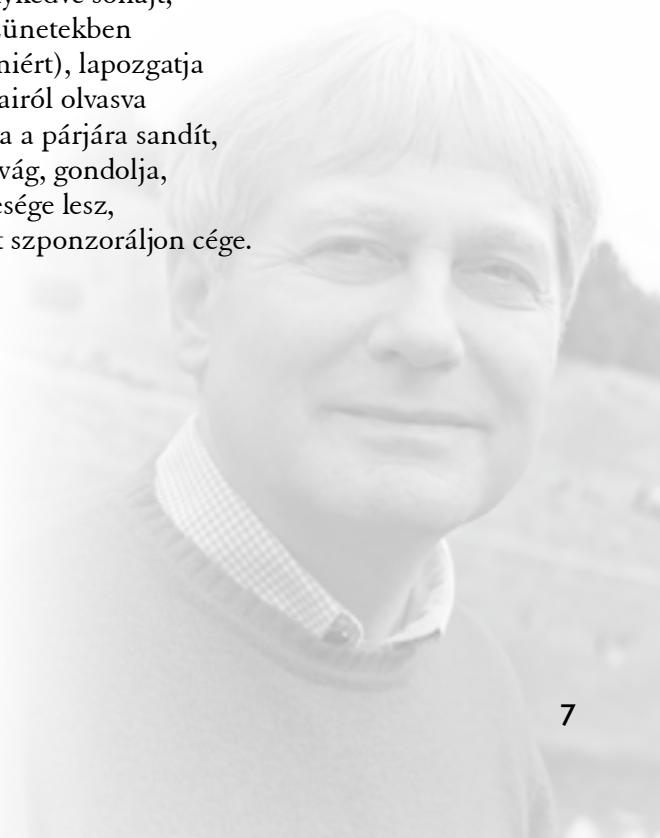
Ha megkérdeznék tőle, mire a legbüszkébb,
kapásból felelné, hogy a kőkemény fenekére,
s azonnal helyesbítene, persze a lánya után;
nyáron a síeléshez gondosan kiválasztott ruházatot,
télen a futás, kerékpározás nélkülözhetetlen kellékeit
szereti nézegetni a szekrényben, s olykor fel is próbálja
utolérhetetlen futócipőjét, sisakját vagy kesztyűjét;
ne állj meg, soha ne állj meg, inti kislányát
az erdei tornapálya elején, s ő szófogadóan lohol,
nem hallja a harkály kopácsolását, nem észleli a mókus
surranását, nem simogatja meg a moha zöldjét,
csak az álldogáló őz láttán tétoázik egy pillanatra,
de hallja a parancsba adott testamentumot:
ígérd meg, hogy majd te is elhozod ide a lányodat.

A bennfentes

Otthonosságát magabiztos bejövételével hirdeti,
gyerekkori barátnője volt a jegyszedő, ismer itt
minden lépcsőfokot, egyszer álmában az igazgatóval
kevert, természetesen a színpadon, de ébredés után
nem ugrott be, hogyan is volt a tapsrend, harsányan
beszél, hallja a fél színház, sorra megnevezi az érkezőket,
a szemészt éles, a fogorvost artikulálatlan, a nőgyógyászt
selymes hangon köszönti, szép sorjában mindenki értesül
arról, mit rejt hatalmas táskája, az angyali üdvözlétkor
lecsavarja az ásványvizes palack kupakját, mikor Jézust
keresztre feszítik, ellenállhatatlan vágya támad a cukorkára.

A műélvező

Az első tétel alatt párhuzamosra igazítja műszempillája
szálait, a második tétel elegendő műkörmei állapotának
szemrevételezésére, a harmadik éppen olyan hosszú,
hogy kiszámítsa, mikor menjen kozmetikushoz,
fodrászhoz, a negyediknél már reménykedve sóhajt,
sejti a véget (azt már megtanulta, a szünetekben
nem szabad tapsolnia, bár nem érti, miért), lapozgatja
a műsorfüzetet, a zeneszerző botrányairól olvasva
mondaná: végre valami izgalom, lopva a párjára sandít,
nála hülyébb képet csak a zongorista vág, gondolja,
csak kérje meg végre a kezét, ha a felesége lesz,
majd ráveszi, ne ilyen hervasztó zenét szponzoráljon cége.

Közel van a Zúgó

Közel van a Zúgó, mondtad, már hallani
a zsilip zenéjét, fenntartásaim ellenére
követtelek, mindig a part mellett vezet
az út, tanítottál, ki van taposva,
tizenéves szerelmesek lendületével
vágtunk neki a csalitnak, a folyó
medre mellett, embernyi csalán-szálfák
közé keveredve, ez nem út, akadékoskodtam,
tudod, mi az út?, a monte carlói forma 1-es
aszfalt, amin helyi vagányok robognak
meg tipegnek túsarkas, ékszer-flitteres
női csukák, ez legfeljebb ösvény, annak is járhatatlan,
ne aggódj, néztél hátra, ez itt Körmen, d,
ez itt a Rába-part, mindig akad, aki
kitapossa a járhatatlant, horgász vagy kalandor,
aki megroppantja a csalánok kihúzott derekát,
s csak úgy szállt lábunk nyomán
a virágpor, mintha mi is a burjánzó
teremtés részesei volnánk, s nem betolakodók,
csörtettem elszántan utánad, mintha
nem szoknyás ördög után, rövid gatyában túrve
delíriumos szúnyogok, alattomos böglyök
rohamát, gázolva a csalánrengeteg
hínaras mocsarában, férfias nyafogással leplezve
a kételyt: valaha célhoz érünk, de te
tántoríthatatlan törtél előre,
lobogó szoknyádat összefogva a hivatkozott
ösvényt, bocsánat: a Zúgóhoz vezető utat
te tapostad ki előttem, te vittél a kísértésbe,
a múltkori vihar miatt van, mentegetőztél,
hogy kidőlt fák megrogyott emlékművein
egyensúlyozva keressük az utat, amelyben a körmendiek
mindig oly biztosak, mintha a Rába medrét is
ők taposták volna ki, mindent maguk alá
gyűrő évszázadok örökösei, helytartói
a sárga hordalékot hömpölygető folyó
törvényen kívüli közönyének,

amellyel mindenkit uralma alá hajt,
halak ékszer-pikkelyét és műanyag szemetet
egyaránt elnyel a semmiből
előgyűrűző örvény-tölcséreiben,
mint te is engem ebben a csöppet sem
egyenes vonalú kalandban, morogtam amazon
lelkese, d, sed látán, egyre csüggedtebben,
korhadt farönkökön csúszkálva
hősiesen, bár az ág, amibe kapaszkodtam,
kettétörött, s visszanyeltem, miattad talán,
egy cifra káromkodást, újult elszánással
botladoztam utánad, visszafordulni úgyse
lett volna értelme, s elragadott a vetélkedés
hím ösztöne is, legyen hát a Zúgó
feladás helyett beavatás, a zsilipen átzúduló
folyó kitartott oboa-hangja
örvénylő sodrásból unott hömpölygéssé
szelídül, mégis olyan rejtelmes,
mint a cipőnkkel szétrúgott
virágpor-kottajegyek szimfóniája,
mint maga a teremtés, amelynek
úgy lettünk kivételezettjei, mint az első
emberpár, ki elcsodálkozik a tényen,
hogy otthonná kezesedik a vadon.
Csalántól hólyagosra csípett testünk
akkor is bizsergett még, amikor
a közös takaróba gabalyodott az álmunk.

Csak úgy

Csak úgy eszembe jutottál,
mint egy virág.
Függönyöm selymén átdereng
a szomszéd ház ablakszemében –
nem is egy nő: egy női mozdulat íve.
Félig leengedett redőny,
kettészelt látvány.
Mit enged napvilágra az emlékezet
redőnye? Mennyi tiszta fényt,
és mennyi szűrt derengést, csak sejtethető?
Nem gondoltam semmi valósra,
úgy értem, nem láttam a tested, arcod

(az illat is ócska kibúvó volna),
néma rezzenő sejtelem voltál csupán,
a függöny selyem sóhaja csak,
csukott virágsziromban
a kiterjesztett pillanat.
Kiégett fényképen az árnyék.
Csak úgy eszembe jutottál,
mielőtt elfújtam a gyertyát.

Ugyanaz

Csikorognak a csillagok.
Vagy csak a mennybolt metszéspontja,
ami képzelt hangokra bontja,
hogy az ég oltalma alatt vagyok.

Fölötted ugyanaz az égbolt
forgatja fogaskerekét,
a múlás nem szűnő örökét –
csak nekem rögeszmém a régvolt.

Hallucináció a létezésed
nélkülem, egyszerű önámítás.
Törődj hát bele: úgy jártunk, mint más,
ki rész helyett akar egészet.

Ugyanazon ég alatt két folyó
tart kétfelé – és ugyanoda torkoll.
Van, aki eget, van, aki földet kóstol –
mondd, hogy a különbség elhanyagolható.

Old country (regényrészlet)

5

Steve kilépett a házból. Még korán volt, de a nap már felkelt a hegy mögött. Az apja, mint mindig, most is megelőzte. Már a műhelyében ügködött, kalapált valamit. Igaz, éjjel 3-kor ő, Steve kelt fel etetni, rá esett a sor.

Megdörzsölte a szemét, nyújtózott, és bement a csűrbe az apjához.

– Jó reggelt – köszönt megállva a nyitott műhelyajtóban.

– Neked is – felelte az apja, és letette a kalapácsot, amellyel facsapot vert be egy félkész sámliba.

– Mit csinálsz?

– Látod.

– Georgie-nak?

– Ki másnak? A régít kinőtte, már alacsony neki.

Felvette a kalapácsot, hogy folytassa, de még odavetette:

– Nekifogsz?

– Neki.

– A Courageousszel meg a Fireyvel?

– Ahogy megbeszéltük.

– A Courageoust kíméld! Nemrég jött rendbe a lába. Meg el is lustult kissé, hogy sokáig nem volt befogva.

– Tudom.

– De azt se hagyd, hogy csak a Firey húzzon, aztán megerőltetődjék. Bár amilyen huncut, lehet, hogy ő is lazít majd, ha észreveszi.

– Vigyázok.

– Azért ne legyél egyikhez se durva. Finoman bánj velük, mert érzékenyek, lelkük van.

– Mikor voltam én lóhoz durva?

– Nono, csak mondom, arra az esetre, ha elfogyna a türelmed, ha idegesítene, mert okos ló, de bűtán is tud viselkedni. Az eke a csűr előtt van. Kikészítettem, neked csak elé kell fognod. Ha gond van kint a földön, csak szóljál.

Ez utóbbit megint csak úgy mondta. Nem tartott ilyesmitől. Steve tudott már szántani. Tudott mást is, ha nem is mindent. Ha nem is tanult még bele egészen a farmerségbe, jelentős haladást tett, mióta hazaköltözött. Tisztába jött az alapvető dolgokkal. Igyekezetének és annak a ténynek köszönhetően, hogy nem nulláról kellett kezdenie, hiszen régebben, amikor itthon lakott, ebbe-abba belekóstolt, ezt-azt elsajátított, csak fel kellett elevenítenie.

Tehenet elletni, malacot herélni, disznót bontani, hámot varrni nem tudott még, de a szántáson kívül képes volt már vetni, kaszálni, kocsit rakni, és alighanem a szénakazalrakás is ment volna neki, hiszen nagyon hasonlított a kocsirakáshoz, csakhogy arra itt nem volt szükség, a csűrpadláson tárolták a szálas takarmányt.

Tanult, megfigyelt, kipróbált, el akart sajátítani mindent, az apja nyomdokaiba lépni, hogy méltó partnere legyen, bár olykor még küzdött magában az autószerelővel, az új kor hőisével, a műszaki emberrel. Még figyelte az újságban az autószerelők hirdetéseit, megdobbant a szíve, ha összetalál-

kozott a városban vagy az országúton egy-egy új modellel, de már nem gondolt arra, hogy állás után nézzen, hogy elhelyezkedjen a szakmájában. Már főként mezőgazdasági tárgyú cikkeket olvasott, és mezőgazdasági szakkönyveket vásárolt, hogy kiderítsen ezt-azt, ami nem volt előtte világos, amivel kapcsolatban nem találta kielégítőnek az apja magyarázatát, vagy aminek az apja egyáltalán nem adta magyarázatát. Bővítette ismereteit, elméleti síkon is képezte magát. Mi több, titkon már fantáziált, terveket szőtt, töprengett, min kellene változtatni a gazdálkodásban, mit beszüntetni, vagy fejleszteni, mit csinálni egyszerűbben, de hatékonyabban, minek javítani a minőségét, mit igazítani a piachoz – már túlléptek az önellátáson –, hogy ne menjenek csődbe, hogy talpon maradjanak.

Az is felmerült benne, hogy esetleg el kellene adnia a Santa Paula-i házát, és ranchot venni itt a Wheelerben, vagy valahol máshol, egy közeli kanyonban, az Alisóban, az O'Harában vagy az Adam'sben. Most, mikor sok eladó, mert sok farmer vett fel kölcsönt korábban, és nem tudnak törleszteni, a bankok meg árvereznek. De ezt nem találta járható útnak, mert a házon teher is van, és az árából aligha futná egy tanyára, még egy kicsire sem, nemhogy akkorára, amelyet ő szeretne. Meg hát kivel gazdálkodna ő ott? Kivel osztaná meg a gondokat? Nem lenne segítsége. Nincs felesége. Ehhez asszony, társ, család kell. És neki csak egy kiskorú gyerek van. Egyedül nem boldogulna.

Aztán elképzelte, mi lenne, ha a házért kapott pénzt az apja ranchába fektetné, ha üzletien is társulnának. Ha földet vennének még, és bővítenék a területet. Ha volna mellettük, a közelben, vagy akár távolabb, de nem túl távol eladó. Ha nagyobb léptékben gazdálkodnának. Ha több búzát, árpát, zabot, kukoricát termesztenének, vagy bármit, ami iránt van kereslet. Ha rábeszelné az apját, hogy főként növénytermesztéssel foglalkozzanak. Mert arról szó sem lehet, hogy a legelőt bővítsék, hogy továbbra is a marhatenyésztés legyen túlsúlyban. Ő azt nem akarná, az nem az ő világa. Ha lehetne neki saját világa. De miért ne lehetne? Mindenkinél van. Az apjának, Jim bátyjának, Helen nővérének, Rose húgának. Mindenkinél kell legyen.

A bővítést természetesen csak öntözéssel tartotta kivitelezhetőnek, amely a Wheelerben nem honosodott meg. A patak vize nem lenne elég, és olajos is, mióta egy Whidden nevű ember fent a farban hobby-ranchnak megvette a Wilson-ranchot, és belepiszkált ott az egyik elhagyott olajalagútba, amely abból az időből való, amikor még kifolyatással is bányászták az olajat, és azóta szivárog lefelé, bele a patakba. Újabb kutat fúratnának, esetleg kutakat, és azokból nyernék a vizet. Vagy medencét létesítenének a laposon, belevezetnék az oldalkanyonból kizúduló esővizet, és abban tárolnák.

A marhával kevesebb baj van, az igaz. Kint van a legelőn egész évben, szinte önellátó. Még a szaporodásánál sem igényli a segítséget, egyedül ellik, neveli a borját. Csak vízről kell gondoskodni számára, hogy inni tudjon. Aztán befogni, behozni, ha elérte a kívánatos testsúlyt, és hívni a kereskedőt, aki elviszi Bakersfieldbe vagy Fresnoba, ahonnan aztán vágóhídra kerül, vagy más ranchra, ha alkalmas állományjavításra. És a szárazságnak is kevésbé van kiszolgáltatva az ember, mert az avart is megeszti, ha már nem talál zöldet. De csak más a földművelés. Magot tenni a földbe, gondozni, ápolni, babusgatni a növényt, vigyázni rá, óvni, nézni, hogyan fejlődik, növekszik, gyönyörködni benne, a kalászában, csövében, hüvelyében, minek mije van, az alakjában, a színében, és betakarítani a termését, mikor megérett. És utána újra kezdeni az egészszet, új maggal, ami a régi magból lett, és folytatni, ismételni, újra és újra, évről évre, életünk végéig.

Ezzel egy időben másféle átalakulás is végbement benne. Hozzászokott, visszaszokott a tanyasi élethez. Kiegyezett a koránkeléssel, a nehéz munkával, az állandó készenléttel, azzal, hogyha a szükség úgy hozza, nincsen vasárnap, ünnepnap. Elfogadta a petróleumlámpát, a trágya-, az istállószagot, a legyeket. A város, a társaság, a szórakozás is egyre kevésbé hiányzott neki. A természet közelsége, a dolgok egyszerűsége, a lassúbb élettempó, az izmok állandó igénybevétele, a korai fekvés jótékonyan hatott rá. Nyugodtabb, türelmesebb, elnézőbb lett. Magával és a világgal szemben is. Nem akadt fenn többé minden visszásságon, emberi gyarláságon. És tulajdon sorsa ellen is megszűnt háborogni. Mint férfinak, hiányzott a nő, de megbékélt helyzetével, elfogadta, ami történt, hogy tönkrement a házassága, hogy nincsen felesége, van viszont egy kisfia, akit, ha nem talál magának asszonyt, a szülei segítségével kell felnevelnie. Ami mégsem olyan, mintha lenne társa, bár ő minden tőle telhetőt megtesz, és sokat is kap cserébe, hiszen olyan meghitt a viszonyuk, amilyen különben normális körülmények közt nem lenne, mert Georgie csak az anyjához húzna jobban.

És volt még egy újdonság, amely nem következett egyik változásból sem, de valahogy mégis összefüggött azokkal.

Érdeklődni kezdett az ó-haza, Magyarország iránt, amelyre eddig úgy tekintett, mint egy másik bolygóra a naprendszerben, vagy egy nagyon távoli csillagra. Van valahol, fényes is, világít, de ő nem nézgeti, van elég fénylő pont az égen. Tudott róla, tudta, hogy a szülei onnan jöttek, abból az országból, ott éltek, és ettől mások, nem olyanok, mint a többiek, mint az igazi amerikaiak, mint ő, aki itt született, itt nőtt fel, és igazi amerikainak tekinti magát. És hallott is felőle, mikor az európai történelmet tanulták az iskolában, nem részletesen, hanem csak nagy vonalakban és főként a világháborút. De nem mint Magyarországról, hanem mint az Osztrák–Magyar Monarchiáról, amely az Egyesült Államok ellen harcolt, Németország oldalán, és vereséget szenvedett. És a szülei is beszéltek neki erről a háborúról, és panaszkodtak, hogy milyen igazságtalan békét erőltettek Magyarországra a győztesek, hogy nagyon sokat elvettek belőle, és odaadták más országoknak, amelyek az előtt nem is voltak. De egyébként is sűrűn emlegették az ó-hazát. És azt is látta, hogy leveleznek az ottaniakkal, a rokonokkal, hogy levelek jönnek onnan, levelek mennek oda, de hidegen hagyta, és a szólamot, hogy ott ez is jobb volt, az is jobb volt, egy idő után azzal intézte el magában, hogy akkor minek jöttek el onnan, ha ott olyan sok jó volt.

Már másként viszonyult az ó-hazához, az ó-kontrihoz, ahogy a szülei egymást közt emlegették. Kezdte úgy érezni, hogy az övé is, az egész családé, nem csak az öregeké. Figyelt, és kérdezett, ha arról volt szó, olyankor is, ha azok magyarul beszélgettek, és nem értett mindent. Először csak úgy általában tudakozódott felőle. Azt firtatta, milyen ott a politikai rendszer, van-e demokrácia, milyen a gazdasága, a klímája, rendelkezik-e természeti kincsekkel, és egyáltalán, kik a magyarok, honnan származnak, mi jellemző rájuk. Aztán főként, később pedig szinte kizárólag Szajláról faggatta őket, a faluról, a nagyszüleiéről, a rokonságról, arról, hogy ki kicsodája ott neki. Hogy milyen a határ, a föld, hogyan művelik, és mit termesztenek. Hány acre-e volt a nagyapjának, mennyit örökölt az apja abból, ki használja most azt, mi van a házrészükkel, ki lakik benne. Hogyan voltak ők otthon, mi történt a családban, velük, a többi testvérrel, mielőtt eljöttek, és milyen most ott az élet.

Az anyja ilyenkor előszedte féltve őrzött fényképeiket, a megsárgult régiéket, amelyeket annak idején magukkal hoztak, és a jobb állapotban lévő későbbieket, amelyeket az évek során az otthoniak küldtek nekik, és kitergette előtte, hogy lássa, kik azok, akikről beszélnek, hogy segítse a képzelete munkáját. Ő kíváncsian nézegette a szokatlan öltözetű idegen alakokat és mindazt, amit velük együtt, köröttük, mögöttük, előttük rögzített a kamera, a házakat, melléképületeket, kazlakat, kerítéseket, udvarokat, az udvarokon az elhullajtott szalmát, kapirgáló tyúkokat, vagy a felvételt készítő személy árnyékát, mert olyan kép is akadt, amelyen az hosszan elnyúlt a földön, lévén, hogy a háta mögül süttött a nap, bele a megörökítettek szemébe. Vagy maga bányásztta elő őket a szülei hálószobájában, ahol tartották, és hosszasan tanulmányozta, még nagyítót is használt, hogy megfigyelhesse az apró részleteket is. Kísérő magyarázatra sem tartva igényt, egyedül, senkitől sem zavartatva mélyedt el szemlélésükben.

Szülei visszatérő, nagy sirámával, az ország megcsonkításával szemben sem maradt immár közömbös. Elmagyaráztatta magának, melyik országe lett a legnagyobb konc, és milyen országok keletkeztek a kisebb elszakított területeken. Arra a kérdésére, hogy konkrétan mi történt azután az ottani magyarokkal, az öregektől nem kapott választ, mert arról nem írtak nekik otthonról. Elmondták, amit tudtak. Nem volt új Magyarország-térképük, csak régi, azon mutatták meg, de valódi fogalma akkor lett a veszteségről, akkor döbönt meg igazán, amikor a városban járván vett egy új Európa-térképet, és otthon kiterítette a konyhaasztalra.

– Úristen! – szaladt ki a száján –, ez kisebb, mint Tennessee állam. Hívta a szüleit is. Azok elszörnyülködve csóválták a fejüket, és arra kérték, hogy gyorsan dugja el, mert ők látni sem bírják.

Egy idő után már nem is várt alkalomra, arra, hogy szóba kerüljön az ó-haza, Szajla. Ha tudni akart valamit, egyszerűen megkérdezte, bármely napszakban, órán, bárhol, bármi, még munka közben is. Az apját vagy az anyját, de leginkább az anyját, mert az készségesebben, sőt, örömmel válaszolt. Azonkívül az anyja mindenről többet tudott. Idegen, Darnó-pusztai létére a faluról, Szajláról is, a helyi szokásokról, a családról, de még az apjáról is, annak viselt dolgairól, gyerekkoráról, legénykoráról. Megőrizte, tárolta, amit az anyósától, az ő nagyanyjától hallott róla. Bővizű forrásnak, valóságos kincsesbányának bizonyult. Mindamellettt vállatásának volt egy technikai hátránya is. Az emlékek hatására időnként elhomályosult a tekintete, elérzékenyült, és anélkül, hogy észrevette volna, önkéntelenül átváltott magyarra, és meg kellett kérnie, hogy akkor angolul is mondja el ugyanazt, mert ő nem értette, vagy nem egészen.

Steve továbbment, be az istálló részbe. Felhámozta Fireyt és Courageoust, és kivezette őket a csűr elé. Az eke ott volt, ahol az apja mondta. Előkészítve. Nem csupán kihúzza a kocsiszínből, de beállítva rajta a szántásmélység is.

Eléje faroltatta a két lovat, és befogta.

A földre döntötte az eke szarvát, a csúszó felőli oldalra, de minthogy hosszabb húzatás következett, alá tette az e célra rendszeresített vastag deszkát, amely szintén oda volt készítve. Aztán felvette az ostort, fogta a gyeplőt, és indított. Fireynek csak a nevét mondta, de Courageousnak a tomporát is meg kellett legyinteni az ostorral.

A cél az árpatarló volt a Kirkpatrickék felőli oldalon, a feladat őszi-, tehát mélyszántás.

Steve jobbra kanyarodott a karámkerítés ívét követve, jobban mondvá csak kanyarodott volna, mert hiába húzta a gyeplő jobb szarvát, a lovak csak mentek tovább, egyenesen.

Mindjárt tudta, miért. Elfelejtette keresztbe tenni a keresztágat.

– Hó! – állította meg őket.

A fene egye meg, gondolta magában.

Ledobta a gyeplőt, előre ment, a lovak fejéhez, de mielőtt benyúlt volna közéjük, a csűr felé kémlelt, nem látta-e az apja.

Nem. Nem jött ki.

Megint indított. Most már arra ment a két belga igavonó, amerre ő akarta.

A tarlóhoz érve ráhajtott, és a dűlőút felőli szélén állt meg. Függőleges helyzetbe hozta az ekét, félrerúgta a csúszófát, az ostortartóba dugta az ostort, a nyakába akasztotta a gyeplőt, megragadta az eke szarvát és indított.

Kettőt lépett az eke után, és jó erősen lenyomta.

Az ekevas a csoroszlyát követve mélyen belevágott a földbe.

A föld száraz volt, de valami nedvesség még lehetett benne, mert a barázda fenekén, ahol fényes csíkot húzott a vas, több árnyalattal sötétebbnek tetszett.

Mikor a parcella végén kivette az ekét a földből, ledöntötte, és áthúzatott a másik oldalra. Ott megint felállította, és végigment vele. Majd megint húzatott, és oda jutott, ahol kezdte. Megint felállította az ekét, megint lenyomta, és folytatta. Így járt körbe-körbe.

Közben többször megállt pihenni, pihentetni. Egyszer egy helyen, ahol valamiért puhábbnak látszott a föld, a kezébe vett egy röget, és szétmorzsolta. Erősen izzadt. Lesöpörte a tenyeréről a földmorzsát, letörölte a zsebkendőjével a homlokáról a verejtéket, és feltekintett az égre. Vakító nap, felhőtlen, üres kékség nézett rá vissza.

Mikor már csak egy keskeny sáv volt középen szántatlan, megjelent az apja. Kihozta a kíváncsiság. Körbejárta a parcellát, aztán visszament a tanyába. Nem állította meg, nem is szólt semmit, csak biccentett a fejével.

Ez dicséret volt.

Steve örült, mert ez azt jelentette, hogy elégedett a munkájával. Vagy ha talált is benne valami kivetnivalót, az olyan apró volt, hogy nem tette szóvá. Éppen szünetet akart tartani, egy utolsót, de ettől ismét erőre kapott, és szántott tovább.

Nemsokára elfogyott a tarló, és az eke már az utolsó, a középső barázdát csinálta. Ívesen széthajló oldalaival az már üresen maradt, és úgy festett tőle az egész parcella, mint egy nyitva felejtett, nagy könyv. Kivált távolról, a hegyoldalból keltett ilyen benyomást. Ő legalábbis is, mikor az apja szántott, onnan mindig ilyennek látta.

Már csak a forgók voltak hátra, ahol szántatlan maradt a föld, mert ott csak húzatott. Ott is felhasogatta a vassal, keresztben, először az egyik végén, aztán a másikon.

Nem húzatott be mindjárt, mikor végzett. Előbb végigballagott a középbarázdán és vissza, majd körben járta az egészet, hogy nem maradt-e benne szántatlan sziget. Jól megnézte magának a földet, amelyet ő fordított visszajára. Csak azután kereste meg a csúszófát, döntötte le az ekét, és irányította a lovakat a tanya felé.

Még nem volt dél, de boronálni csak azután jött vissza, hogy megebédeltek.

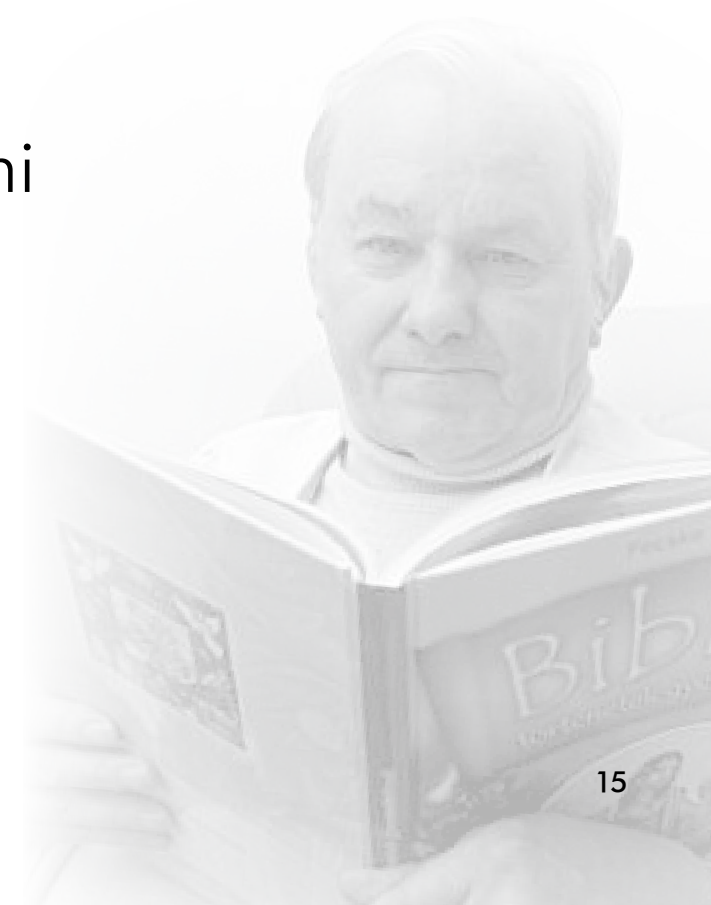

Kert

szép karcsú fa a kert közepén
császárkörte
csillogó koronával
királyi tartással
ameddig elhallatszik
a kert aljában kacarászó patak hangja
gyümölcse színarany
illata frissen fürdött hamvas
szögligeti lányoké
és mindig nyár van körötte
sárgarigó csőrével
cirógatott hajnalok
és valóban a hangokat
más homlokok is őrzik
egyik nap a másik nyomába lép
tovább cipelvén a tudástól
terhes tapasztalatot

Maradjon valami

nem lett jó vége
pedig el se kezdődött
csak volt valami kimondatlan
megnevezhetetlen bizonyára
félreértett ígéret
egy nyitva felejtett mosoly
amely üres volt mint
a leolvasztott hűtő
érintés nélkül odalett hímpora
a nyárnak azt hiszem
végérvényesen a legszebb szó
ami valaha is eszembe jutott
mire kimondhattam volna

elpattant mint a szappanbuborék
hallgatok hát azóta is
hogy maradjon azért mégis valami
használható védhető

Hűtlenek

konspirációnk hűlt helyén avar zörög
mély ráncok az őszi vizen
szélvédőre tapadt falevélként
arcodat magammal viszem

szikkadt szívemen bánat szendereg
egyik érv elnyeli a másikat
igazolást vajon melyik ad
magamba nézni nem merek

ennek a történetnek is
mint minden másnak vége van
egymás salakja lettünk kedvesem
magad vagy én is magam

Téged keres majd

már visszatértek hű virágaink
a tetszhalálból ébrednek megint
megannyi lenge szoknya tarka ing
megjött a tavasz menetrend szerint

a feldúlt testbe élet költözik
mint gazdátlan házba új lakó
örömben hosszú lesz mi rövid
volt, s nagyobb hullámot vet a jó

kidugja szép fejét egy pillanat
a szürke időből életöröm
itatja át s te élvezője vagy

szemedből ha kikukucskál a könny
nagyítóján át meglátod magad –
téged keres majd minden ami jön

Madár-rekon

A szárnyakkal kezdjük a
munkálatokat.

Összesöpörjük, begyűjtjük a
hozzávaló tollakat a mezőkről,
járdaszegélyekről, vizes árkokból,
a levegőégből, ahol
istenesen megforgatta őket a Fennvaló.

Egybehordjuk, kirakjuk a tollakat
kapunk elé, majd lisztet és sót gyúrunk
össze hargitai forrásvízzel.
Ez lesz a csiriz, mellyel lassan,
figyelmesen összeragasztjuk a szárnyakat.

Ezután kitesszük a napra, száradni,
no meg hogy szokják ismét a levegőt.

A szétmászott lábakkal még akkurátusabban
bánunk, ide kellenek a finomra csiszolt
facsarok, minden milliméterre
figyelve dolgozunk, mint Csoszogi, az öreg
suszter, vagy mint az úri cipészek.

Fehér, hajszálvékony damillal kötjük vissza
a szárnyakat a testhez, ezüst tűkészlettel
varrjuk vissza a varrólábakat,
mint egy keleti gyógyítási rituáléban,
ezoterikus átszellemültséggel,
posztmodern ökoprogram nyitó aktusaként,
ámuló gyermekeink szeme láttára,
a vének tanácsa, a tudományos akadémiák,
a művészeti testületek prominensei előtt,
kamerák kereszttüzében, facebook-szentélyben,
de mindenképpen egyenes adásban
helyezzük vissza a szárnyakat, a lábakat
a fejetlen, esetlen, szomorú madártestre.

És ekkor jön egy igen kényes, szofisztikus, franciás
eleganciájú művelet:
a nyaktilóra révedő
madárfejet
kell visszaapplikálnunk
a helyére:

a madártestre,

és lám, kész a rekonstrukció,

lassan a virágágyások közt kuporgó mezítlábas
kiskamasz dán királyfi kezeibe helyezhetjük a madarat,
vagy a pásztorlányéba, az Énekek Énekébe,

hisz elvégeztetett,
minden OK,
semmi sem maradt hátra,

minthogy egy
légies mozdulattal

visszahelyezzük

a madárba

a repülést.

Senkiege

Egy röpke percre megáll a levegőben
a szekerce, a jatagán, a bárd.
Megáll, mert erős a kéz, amely fölemelte,
megáll, mert erős az emberi akarat.

És látni kell, és nézni kell, és hallgatni kell,
hogyan röpköd, hogyan szállong, hogyan trillázik a madár,
mennyi könnyedség, mennyi riadalom, mennyi
gyönyörűség, mennyi halál és mennyi mennyei lét
e lebegésben,

a két
hirtelen, erős mozdulat közötti
részben,

míg emelkedik
és lecsap
a szekerce, a jatagán, a bárd,
e két mozdulat közötti feszült csendben,
e két mozdulat közötti riadt megtorpanásban
csupa röpködés, csupa szárnyalás, csupa semmi,
csupa rebbenés, csupa trillázás, csupa *félelem és reszketés*,
csupa lebegés, csupa áldozati vér
az emberér', az istenér',
vagy mint aki csak anatómia órára vár,

a szekerce, a jatagán és a bárd,
meg a mészárszéki áldozati asztal
közötti senkiegében
trillázik, szálldos, suhan önfeledten

a széttrancsírozott madár.

Föld, víz, levegő

Az erdő már készíti fát,
a talajt tölgyek lazítják fel,
a föld érzi kitaposott útjait,
csapások találkoznak rajta,
és egy harmadik irányban

összeadódik a lépések súlya,
zápor gyorsítja a szívverést,
felerősíti a lábak ütközését,
elmos nyomokat, illatokat,
s az erdőút visszanyeri arcát.

Egy kilincs kész az érintésre,
ajtaja már készül a nyílásra,
a talpakat csempe fogadja,
heverő a ledobott ruhákat
és a mozgás nedves illatát,

egy óráig tart az egység,
de amikor kinyitom az ablakot,
még együtt mozog a függöny
a közeli fák ágaival, mintha
most is szabadok volnánk.

Mások így

Néhány nap alatt mintapéldányok lettünk,
barátok és távoli ismerősök elnagyolt ideái,
túlfeszített kölcsönösség, amit irigyelni lehet.
Aztán meg a mondatzáró hangok botlásai,

a mély és felszabadító megkönnyebbülés,
hogyanoda jutottunk: a különállásba,
mikor megtörtént a sokat ismételt mondatok,
az egybefűzött tervek és szavak szétválása.

Szükség és kényszer

Kerestél valamit, amit csodálhatsz,
ám akiben aztán színleg megtaláltad,
akitől kérni, majd követelni kezdted,
csak emlékműve maradt önmagának.

Az ijesztő sokaság

Már te is csak egy vagy a sok közül,
csak hogy pont az az egyetlenegy.

Egyiptom helyett

Fél kilenckor kopogtak.
 Pásztor főhadnagy félig felemelkedett a székről. Burics János gyanúsítottat várta. De helyette Szilvi tündér dugta be a fejét.
 Lacus?
 Pásztor főhadnagy kedvetlenül mutatott a vele szemközti, üres, kihasadt műanyag támlájú székre. Így jelezte, hogy Lacus, mármint Sági László tizedes a jelek szerint nincs itt.
 Lesz?, meresztette nagyra kék szemét Szilvi tünci. Erre már felelni kellett valamit.
 Nagyfiú, nem szokta velem megbeszélni a dolgait.
 Holott ez nem is volt feltétlenül igaz, elvégre Pásztor főhadnagy Sági felettese volt, de tény, hogy a kíváncsiságnál ritkábban volt tudomása róla, merre jár a beosztottja.
 Átcsörögsz, ha megjött?, nyikkant még egy nevetőset a lány, és behúzta maga mögött az ajtót.
 Pásztor főhadnagy megint egyedül maradt.
 Februártól nyugdíjas lehetne, pont megvolt a huszonöt éve, aztán ebből sem lett semmi. Nézheti továbbra is a falon a két kilógó szöveget. Amikor ebbe a szobába először belépett, aztán letelepedett ugyanehhez az asztalhoz, a két szögön két intarziakép függött: Lenin és egy Derkovits-másolat.
 Krammer őrnagy vitte haza őket kilenccvenben. Azóta senkinek sem jutott az eszébe új képekkel díszíteni az irodát. Az is igaz, több mint tíz éve ígérik, hogy új helyre költöznek, ezért nem költenek semmit erre a kócerájra. Aztán mégis itt vannak máig. És ő is itt van.
 Csak Burics János nincs itt.
 Szerencsétlen ördög, tolatott, jött egy motoros, nem lehet tudni, melyik nem vette észre a másikat; a motoros, egy futár, elesett a fékezéstől, ettől elszakadt a kesztyűje és felhorzsolódott a bőre. Burics ugyan az autóból megérdeklődte, jól van-e, segítsen-e – legalábbis ezt állítja –, de mivel a futár nem felelt, csak a motorjával volt elfoglalva, elhajtott a dögére. Az ügyész azon dekázik, hogy ez akkor cserbenhagyás, avagy csak a segítség elmulasztása. Végül az utóbbi mellett maradt. Buricsnak emiatt kellene jönnie, aláírni, hogy tudomásul veszi a módosított vádat.
 Mindjárt kilenc.
 Meg kéne néznie az e-mailjeit, de ezt is utálja. Az egész komputeresdit. Papír, ceruza – évszázadokig jók voltak, most miért nem? Nem ugyanolyan emberek vagyunk tán, mint elődeink?
 Pásztor főhadnagynak hirtelen eszébe villant az anyja, és hogy tegnap volt anyák napja. A Szolgá-lunk és védünk feliratú faliórára nézett, mintha így akarná ellenőrizni, semmivel sem jobb, mint ez a Burics, ő is késett, de még mennyit, lekészte az anyák napja teljesen. Aztán arra gondolt, hiszen Ákos, a fiuk sem hívta fel az anyját. Nem tud róla, hogy hívta volt; vagyis, tudná, ha hívta volna. Angliából ugyan nem olcsó mulatság a telefon, de akkor is. Itt visszajutott saját magához. És B-be telefonálni? Akár el is utazhattak volna, az új autópályán egy óra sincs. Nem olyan utazgatós fajták. A hétvégén otthon vannak az egész heti meló után. Persze, ha februárban nyugdíjba mehetett volna, lehet, eszébe jut kiruccanni vasárnap. Anyák napján mindenképp, talán máskor is.
 Tényleg sosem jártak sehová. Ezért sem értette, hogy juthatott a felesége eszébe, hogy utazzanak el Egyiptomba. Onnan indult az egész, hogy Ákos felvetette, ugorjanak ki hozzá Angliába. Már ez halál-ra idegesítette Pásztor főhadnagyot. Mi az, hogy ugorjunk ki? És a felesége csak rátett egy lapáttal. Kijelentette, hogy nem érdekli Anglia, hideg van, esik az eső. Egyiptomba akar menni, mondta. Mindig is akarta látni a piramisokat és a szfinxet. Mindig?, meredt rá Pásztor főhadnagy, sose mondtad. Sose

kérdezted, vágta rá a felesége, és ahogy nézte, különös, sosem látott fény villant a szemében, mintha ő maga lett volna a szfinx.
 A Szomjas Tüzerben Vajcsuk és Lőrincz kolléga amondó volt, ha egy feleség majd' három évtizedes házasság után Egyiptomba akar menni, el kell vinni, különben talál magának valakit, aki majd elviszi. Vajcsuk és Lőrincz jól tudták, miről beszélnek, a második, illetve a negyedik asszonyánál tartottak. És Pásztor főhadnagy mind a hat esküvőn ott volt, vittek ajándékot is.
 A folyosóról üvöltés hallatszott be. Vedd le rólam a kezed, szemét zsernyák! Hogy rakná beléd a Pintér elvtársad! Ez be lesz jelentve az ombudsmanhoz...!
 Hallotta, ahogy ketten is csitítják az üvöltözőt, szinte kérlelve, hogy nyugodjék meg, senki sem fogja bántani. Volt ilyen régen? Egy fenét...
 Kézbe vette Burics aktáját. Belelapozott. Több mint másfél éve húzódik az egész. Hiába, alaposnak kell lenni. És a statisztika. Ügy van, lefolytatott nyomozás van, kellően mérlegelt ítélet van. Így kerek. Ez a rend. No meg idő is van. Neki is, most még legalább öt év. Vagy tíz? Nem is tudja már, mennyi van még vissza, tényleg. Burics ügyét le tudja zárni, megnyugtató módon. De miért nem jön aláírni a marhája? Eddig mindig jött. Fura alak. Se mobilja, se telefonja, se mailcíme. A munkahelyén tudta elérni, de az közben megszűnt. Valami telepen dolgozott diszpécserként.
 Pásztor főhadnagy sóhajtva csukta be az aktát. Most kitűzhet egy újabb időpontot, kiküldheti az idézést, iktathatja. És ugyanígy fog várni egy nyári délelőttön, mondjuk három hét múlva. A szabadságot is meg kell beszélni. Mindig augusztusban szokott szabira menni. Idén nem tervezett semmit, mert úgy volt, hogy már rég nyugdíjas lesz. Egy nyuggernek – ahogy a fiatalabbaktól hallotta – mit tesz az, hogy szabadság, nincs értelme.
 Augusztusban menjen Egyiptomba? Itthon is negyven fok lesz. Meg fognak őrülni a hőségtől. Felforrnak a múmiák. Ezen kis híján elvagyorodott, ahogy elképzelte a fortyogó múmiákat. Akkor már inkább az esős Anglia. Majdnem egy éve nem látták a fiukat. Hiányzott neki, most szinte mardosta.
 Kivágódott az ajtó.
 Csácsumi, Géza bácsi. Hogy megy a réznek az ő baszása?
 Lacus jött meg, a tizedes.
 Pásztor főhadnagy vállat vont, biggyesztett egyet.
 A tizedes folytatta, miközben keft és ice teát pakolt ki a táskájából.
 Hírek, érdekességek, bréking nyúzó a kerületi ōrs életéből?
 Pásztor főhadnagy intett egyet a fejével a folyosó felé.
 Kerestek. A Szilvi tünci.
 Neeem!, grimaszolt egyet a kolléga.
 Pásztor főhadnagy újból vállat vont. Te kellesz neki.
 A tizedes gyors mozdulattal becsukta az ajtót és suttogva mondta.
 Nem százas a csaj. Hülyít mindenkit. A Bazsit, tudod, a nyomozatíról, azt is teljesen magába boldondította, aztán kiröhögte. A négyfogú Sanyinak is volt vele valami esete.
 Pedig..., mondta Pásztor főhadnagy, olyan kis csinoska.
 Beajánljalak, Géza bá?, vigyorodott el Lacus.
 A főhadnagy csak legyintett. Te is hülye vagy, azt tudod? Inkább azt mondd meg, elmennél Egyiptomba nyaralni?
 Jó, hülye vagyok, de ennyire?, mutogatott magára hitetlenkedve a fiú. Azon a pénzen tudod, mi sört le lehet zúdítani a siófoki parton?
 Hát ez az, morogta az orra alatt Pásztor főhadnagy.
 Rácsapott Burics aktájára, felállt. Mennem kell, külső helyszínen leszek, ha bárki keres, jelentette be. Igenis, felelte Lacus.
 Ahogy ballagott lefelé a lépcsőn, Szilvi tünci lesett ki a büféből.
 Megjött?
 Meg, de nagyon harapós kedvében van.
 Harapós? Ó! Azt szeretem!, sikkantotta, és szaladni kezdett felfelé.
 Pásztor főhadnagy beült a kocsiba. Egy pillanatig még gondolkodott, mit is akarjon most. Aztán már tudta. Virágolt, és szépen elgurul a mamához. A többit meg majd meglátja.

Taposóakna

János úgy néz a csillagos égre, mintha csak a saját kis múltjára nézne vissza, amibe belefér az éppen villogó utasszállító repülőgép, már az is ő, hiába tagadni, véletlenek úgy-sincsenek errefelé, modern világban élünk, trójai falóba terelgetjük a bennünk lakozó őslakos szemgolyó árnykatonáit, később a falovat eltüntetjük a másvilág vaskapujához, elállva a kifele és a befele vezető egyetlen lehetséges utat, megfeledkezve magunkról, így otthagya mindent, vagyis hát csak a vacogó fogunk.

Lábtörlő alatt

Juli ma az Jánosnak, mint a hiányzó, leszakadt gomb a téli nagykabátján, amit nem lehet csak úgy bármilyennel pótolni, olyan az a gomb, akár az álmában lejegyzett verse végén a pont, amire legalább emlékezik, amiből legalább öt ugyanolyan van még a mélyfekete nagykabátján, nem is beszélve magáról a versről, ami azonban pontatlanul maradt meg a tudatában, a hidegvérű éjjeliszekrényben, amiben többek közt a kabátnak tartalékgombja is lapul, amit, ha meglel, nincs hova dugnia, hát felvarratja szomszédasszonyával,

közben az elveszett gombért Juli tűvé teszi szúrós tekintetével a verset, úgy mégiscsak nehezebb elhagynia magát, vagyis azt a kiköpött nagy fejét.

Bár

Jánosnak jók az összeköttetései, álmában nem ismeri föl halottait, akik viszont összetévesztik őt eltűnt ikertestvérével, akinek a fájó emlékét őrzi a Kis-Duna, hova belevetette magát, mint az olvasásba, Jánosunk koravén gyerekverseibe, amire nem akadt sose kiadó, nem csoda, hogyha tetemét azóta sem találni, ennyi legalábbis kiderült, éhes dögkeselyűk a versben a szavak, akár a hidak, folyvást hazabeszélnek.

Lekvárhoz hasonló

Dédapám, Dombay János emlékére

Cserépbe töltve mindjárt más az emlék,
hajnalra bontva fénybe fordul át,
ha löszmorzsákat félretolva tennék,
mint mézbe mártott diót, mandulát,

sok konzerváló, jól záró üvegbe
tölteném át az imát, bánatot,
vagy megkopott, fehérlő szemüregbe,
a perspektíva régen elhagyott

minden célt és minden egyenest,
mert szilánkokra bontott lett a tér,
mert reggelből már átfordult az est,
s az üvegbe még mindig belefér,
ha átfőzöm is, végig egy darabban
a húsba mártott néma csontos mag van.

Háttér-elemzés

Ha megfigyeljük Greco képein,
szövegszerűen terül szét a festék,
és gyakran a kép felső rétegében,
hová a nagyobb motívumot tették,

mindig megvillan valami különös,
mi nem fér már a matematikába,
és nem találjuk, hiába kaparjuk
rajta a lazúrt föl, előre vagy hátra,

mert belerajzolt valami egészen,
egy bonthatatlan, ismeretlen emlék,
és gyakran a kép felső rétegében,
hová a nagyobb motívumot tették,
rejtőzik még egy pont – s lesz ragyogó
a jól sikerült kompozíció.

Séta-mandala

Markó Bélának szeretettel

A háztetőkre kéne látni mindig,
cserépmagasra lépni volna jó,
lazán levetve súlyt, nehéz bakancsot,
mezítláb járni, mint alattvaló

a fűillatú könnyű éjszakában,
harisnya, zokni mind felesleges,
rigó, kabóca, gyík is így iramlík,
a tócsa is, mint nagy fehér leves

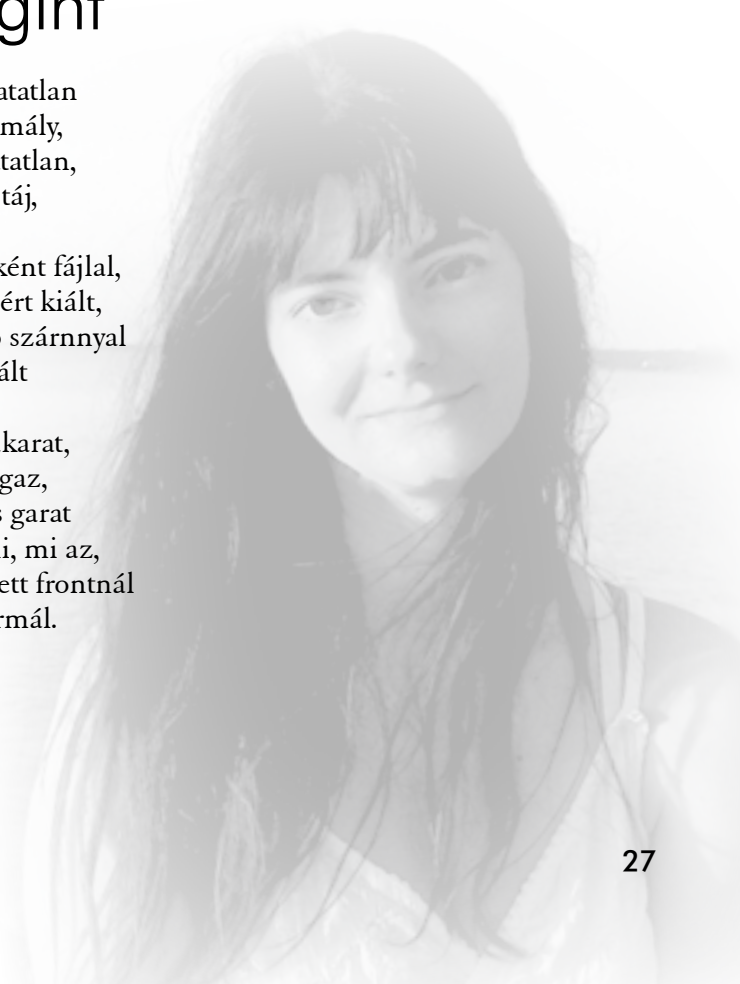
csorog tovább az éjszakára folyva,
de még az írott szó is szétesik,
lebegj tovább e mezítelenségben,
szülessél újra még ma reggelig,
hogy ne lehessen mindig túl kevés
a halhatatlan tücsökcirpelés.

Greco megint

A tér lezárt és félig nyughatatlan
alul szüremlik sárba félhomály,
izom feszít, az idő bonthatatlan,
ellentmondásos oldalán a táj,

senki sem tudja, belül miként fájlal,
ki tudja, hogy van ez, s miért kiált,
a csönd sebére visszahulló szárnnal
miért kötődik – differenciált

itt minden út és minden akarat,
a jó, a rossz, a rút, a még igaz,
a nyelv, az arc, torokkép és garat
mosódik össze, s nem látni, mi az,
mi varrás nélkül, összetépett frontnál
ecset fejével teljes arcot formál.

Vetített rácsok

A falvédőre egy mocskos függöny
mintázatát veti a nap, fényében
ezüstös szemcsék keringenek,
egy hitetlen ember égitestei.

A szobát négysarkú penész övezi.
A megrágott szőnyegen elszíneződött
edények és egy szüette feszület, melyről
valaki lekaparta krisztus arcvonásait.

A penész suttogását kutyaugatás
és egy apja után kiabáló gyermek hangja nyomja
el. Hiába figyelsz, nem érted szavát,
bár amúgy sem hinnél ilyet soha el.

Talán az arcvonásokkal akar valamit.
Vagy csak így terjed a méreg, megbújva,
magában beszélve. Senki nem érti,
mondod ki hangosan, a vetített rácsokra nézve.

Búra alatt

Gyakran felordít valaki, hátha moccan
egyet a megnyomorodott csend.
A hang végigrohan a saras utcákon,
kidőlt kerítések vetnek gáncsot neki.

Egyébként még azt is hallani lehet,
ahogyan rohadnak a tetők,
ahogy egyre fakóbbra szipolyozza
a különféle fedőanyagokat a nap.

Az egész telepet, akár egy búra,
beborítja a mozgásképtelenség.
Az égen üszkös rajokban állnak
a madarak.

Egy asszony néha kivillantja
az arcára fűzött szomorú fogakat.

Nyersanyagként beérkező halál

A szédelgő délután fennakad a fák
közé dobált hulladékokon,
de folytatja útját a völgybe épített
éjjel-nappal kivilágított gyártelep felé.
A vérmérgezés csíkja vonatsínként
érkezik egy hatalmas vaskapuhoz,
melynek aljára rés van vágva.
Bekúszik a fémporos udvarba,
onnan végtelen csarnokokba jut,
ahol hangyatermészetű emberek
hordják vagonjaiból rendeltetési helyére
a nyersanyagként beérkező halált.
A telepet kerítő betonfalon túl
minden nyúlós lesz a szürkeségtől.
A levelek bizonytalan méretűvé lógnak,
a törzseket szélesebbé nyomja koronájuk súlya.

És az éjbe bújtatott kémények fűjtatni
kezdenek a sápadtan bambuló csillagokra.

► SCHREINER DÉNES

Időszakadék

„oly időkben barangolunk,
amelyek nem a mi birtokunk” (Blaise Pascal)

És fizetni ki fog? – méltatlankodik a sánta trafikoszó, miután ő köszönés nélkül kirohant a boltból. Utánabiceg, de az ajtóban megáll. Hadd menjen, úgyis hiába.

S akinek úgyis hiába, az szinte végigkommentálja az életét. Magában beszél, belül, hangtalanul, egyes szám harmadik személyben. Mintha közvetítene vagy mesélne valamit egyfolytában. Ilyenkor híres focista, kiváló tudós, zseniális művész, mikor hogy. Vagy éppen lángoló szerelmes, érző szívű apa, megértő barát. Esetleg áldozatkész segítő, segítőkész áldozat, és így tovább. Egyszóval egy hős. Bár van valódi élete, nem is unalmas talán, de mindig ott van az a másik is, az az elmesélt, melyben megtörténik az, aminek nincs neve. A névtelen történetbe lép be, a lappangóba, mely megkísérti. De ez mégsem képzeletvilág, nem is belső képek áramlása. Nincs szó kigondolt történetekről, melyek legkülönbözőbb helyszíneken, régmúlt korokban, messzi jövőben játszódhatnak. Talán előfordul ilyen, de ritkábban, csak mintegy kikapcsolódásképpen. Mert nem a fantáziavilág izgatja, hanem az élet fantasztikus megélése, mondhatni, a világ fantáziája.

Megy az utcán, baktat valahol valamikor, s mégis, úgy képzelet, ez most valami kaland, vagy történet, mese, mítosz, miegymás. Például kedd van, csúsznak az utak, latyak és sár mindenütt, rajta farmernadrág, kockás kabát és hosszú csíkos sál, éppen száll fel a buszra. S akkor egyszer csak jön. Látja magát, amint felszáll, mert valami fontos küldetése van, gallérja felhajtva, utazik, hogy teljesítse azt. Máskor belép egy kávézóba, kávé kér, hozzá szódavizet, fáradtan lerogy a kissé billegő tonett székbe. De már más ül ott, pont úgy néz ki, mint ő, ugyanabban a ruhában, ugyanott, ugyanakkor. Olvas, leveszi a kardigánját, gondolkodik valamin, egyszerű találmány, világra szóló felfedezés van készülőben, csak leugrott szusszanni egy kicsit. Vagy netán a postán áll sorban, csekkek, számlák, pénzfelvét, ilyesmi. Másnak unalmasnak tűnhetne, neki nem az. Mert amíg várakozik, s tehetetlenül szemléli, ahogy elé furakodnak, rászólnak vagy csak megvetően végigmérik, végre lépne egyet, de megtorpan. Mert az a sötét inges valaki, aki ő kell legyen, most egy szenzációs kéziratra vár, ami egy csapásra megváltoztat mindent. Megint máskor taxiba vágódik, előreszól valamit a taxisnak, s már robognak is. De visszahőköl, mert érzi, várják valahol, fellépése van egy megnevezetlen helyen, a tömeg morajlik, ő pedig mindjárt ott terem, vakuk villannak a szemébe, szerényen elhárítja a közeledéseket, tétován integet.

Mégis visszatér mindig, de legalábbis megpróbálja.

Ül ilyenkor, néz kifelé az ablakon. Vagy ellenkezőleg, befelé. De nem magába, nem az üres bensőbe, hanem házakba, lakásokba les be. Téli délutánokon, esteiken, mikor már ég a lámpa. A függönyök félig behúzva, hatalmas csillár lóg le a plafonról, alatta roskadozó könyvespolc, szellemképes TV, szekrény oldalára kiakasztott zakó. Nem kukkol, az emberekkel egyáltalán nem foglalkozik. Csak a lakás érdekli, a belseje, ahová soha nem fog eljutni. De nem is vágyik rá, mert ha csak egyszer belépne, az szobáival együtt eltűnne, szertefoszlna végképp. Számtalan lakás van, ahol nem volt és nem is lesz soha, s a lehetőségtől szinte megsérteget.

Tapasztalatszerzés, talán ezen múlik minden.

Hisz az a másik, a történet szereplője, az lakik csak ott.

Vagy visszatér, de beszippantja az idő. Ilyenkor elkezd kiágítani a jelent. Ott van benne, mégis kilép belőle, be a múltba, vagy a jövőbe. De mégsem helyezi át magát. Ezzel csak szegényes képzeletű fantaszták vagy korlátozott szellemű időutazók elégednek meg. Ő a jelenét veszi szemügyre, de kívülről, a múltból vagy a jövőből. Imbolyogni kezd a jelene, egy elmúlt idő jövőjévé vagy egy eljövendő múltjává változik át. Különösen az utóbbit szereti. Mert elfolyik ilyenkor a most, elillan a jelenbeli pillanat, és menet közben úgyszólván történetté rögzül. Igen, egy történetben találja magát, amit éppen mesél valaki, halvány, szakadozott emlékeit visszaidézetve. Ő ez a halvány emlék, s most önmagára emlékezik.

Időszakadék, így nevezte el egykor mindezt.

Mert már ifjú korától fogva érezte, valamiképp a múlt foglya. De nem a sajátjé, hanem egy jövőbeli valakié, aki, meglehet, éppen ő lesz. Nem mintha öregebb akart volna lenni, mint sietős, koravén, idétlen kamaszok, mint oly könnyen előreszaladó tapasztalatlan szüzek. Nem, ezzel egyáltalán nem törődött. Rájött ugyanis, hogy a múltból nem tud kilépni, úgy főképp nem, ha siettetni a jövőt. Mert a jövő nem a múltat követi, hanem egészen máshol van. Az ő múltjait további múltak követik minduntalan, ez a történetbe zártág ára. Énekké vált, melyet ő maga énekel titokban.

Múlt lett így a jelenéből, s ez létezésének ifjonti melankóliát, nosztalgiát kölcsönzött. Mert a nosztalgia a fiatalság sajátja, nem az öregségé, főleg nem az érett koré. A fiatal van ugyanis legközelebb az elmúláshoz. Nem feltétlenül a halálhoz, bár ez is megeshet. Az ifjak később eltávolodnak ettől is, hogy ne vegyenek róla tudomást. Elfelejtik, elhessegetik, odébb rakják. Felnőtként az emberek félreteszik a halált, úgyszólván elmúlik, kitörölődik belőlük.

De most nem erről volt szó, hanem arról, hogy az elmúlás mikor múlik el. Egyfolytában, vágának rá kapásból, jöllehet elhamarkodottan, a jól értesült metafizikusok, de velük nem foglalkozott, csak ha bőven volt ráérő ideje éppen. Mert mintha az ő elmúlása nem múlta el sosem. Hiába emlékezett a fiatalságára, az mintha nem akarna véget érni. Mert a fiatalság velejárója az elmúlás, az ő fiatalságáé mindenképpen, mikor még oly közel volt az idő betöréséhez, felfakadásához, hogy az megdöbbenette. Kezdett elsuhanni önmaga mellől, emlékei lettek, noha az élet még előtte állt, ahogy mondták neki. S ez lenyűgözte, felkavarta, nem hagyta nyugodni. Még nem szokta meg, még nem illesztette be a világképébe, mivel még egyáltalán nem rendelkezett ilyesmivel. Tisztességes ember volt, ugyebár, egy friss elmúló, egy igazi kezdő.

A trafikoszó mosolyog magában. Interurbán legenda, R-beszélgetés, csak éppen ez a balfácán önmagának telefonált! Hiába szaladsz, aranyom, jobb, ha feladod!

Igen, saját magát hívta fel egy másik, idegen városból, amivé a lakás tágult. A téli délutánok és esték lámpafényes otthona. Talán túl sokáig leskelődött, tovább, mint kellett volna. Egy idegen városban pedig mindig hétvége van, ünnepnap, az úton levők tudják ezt. Csak azt nem értik, mit tesz-vesz a sok helybéli ilyenkor. Tudják, de nem értik, talán ezért van minden utazón valami vasárnapi melankólia. Mint ahogy egy idegen lakásban is mindig történik valami. Izgalmas dolog, esemény, kaland, akármi. Csak nála áll egyfolytában az a kurva idő.

Mert az a másik, a történet szereplője, az lakik csak ott.

Vasúton utazott abba a városba, kénytelen-kelletlen menetiránynak háttal. De ahogy bámult kifelé, legalább nem kellett közelednie semmihez, csak távolodott mindentől egyre. Hisz ő mindenekelőtt nem valahová utazott, hanem el valahonnan. A szakadéktól, a kávéháztól, a postától. El a buszoktól és a taxiktól, ahonnan mindig vissza kellett térnie. El akart utazni a visszatérés elől. Látta a távolodó állomást, egy vasúti ember integetett felé, jöllehet bizonyára nem neki, de azért mégis örült ennek. Mintha búcsúztatná valaki.

Mellette a vagonban emberek, egyfolytában méltatlankodtak, panaszkodtak, magyaráztak. Hogy megint késik, már harmadszor a héten, hát mit hisznek ezek. Ki fizeti meg a drága idejüket, egyébként is, milyen mocskos a végé. Nem tudott nem odafigyelni, de erre felkapta a fejét. Hogy akkor viheti majd magával az összes cuccát, ha rájön megint. Be se fog férni, nem is rakhatja le csak úgy a piszokba. Megkérhetné a szomszédjait, ám ezek valahogy furcsán méregetik őt. Igen, fél szemmel figyelik, ezt most már határozottan érezte a hátán, a vállán, meg elől is, a mellkasában, a szegycsontja

hegyén. Szemmel tartják, és csak a megfelelő pillanatra várnak. Ki kéne választani valakit, akihez bizalommal fordulhatna. Hogy legalább addig, értse meg, mindjárt visszajön, ne nézze valaki olyannak, de most muszáj kimennie. Talán így védelmet kapna. Mert még az is lehet, hogy elfoglalják a helyét, és néznek csodálkozva, ha visszatér. Keres valakit? Hogyhogy eddig elmaradt, mi tartott ilyen sokáig? Időben kellett volna! Meg az út is oly rövid két falu között, minden kihallatszik, pláne, ha már bent állnak az állomáson. Ez meg ráadásul minden bokornál megáll. Aztán jön a kalauz, s azt hiszi, hogy bujkál, nincs jegye, vagy valami jogosulatlan kedvezmény esete forog fenn. És szégyenszemre ott fog állni egyik lábáról a másikra, magyarázkodik, de végül mindent beismer.

Nem, akkor inkább csak néz ki az ablakon, amíg lehet.

És valóban, nézett kifelé, szeme előtt képek suhantak el, vegytisztán látott mindent. Látóterében éles körvonalakkal rajzolódott ki a vonatfülke, a frissen tisztára mosott ablakok. Azon túl sínek, villanyoszlopok, sorompók. Láta mögöttük a bakterházakat fehérre meszelt kerítésükkel, a súlyos szatyrokat cipelő asszonyokat, akik a kerítés mellett befordultak a töltésre. Távolabb emberek, biciklisták, autók, mindegyik tartott valahova, vagy várt valamire.

De éppen mert olyan átlátszó volt minden, kezdett gyanússá válni a dolog. Hogy hiába néz, hiába figyel, hiába lát mindent, valami nem stimmel. Mintha hiányozna valami. Meresztgette a szemét, próbált koncentrálni, de még nem jött rá, hogy mi. Szemben egy anyuka ült, valamit mutogatott a gyerekének, az nem figyelt rá. Az ülést rugdosta, s egyre csak hajtogatta magában.

Értsd meg, anya, nincsen!

Mi nincsen, drágaságom, vetette közbe a fiatalasszony, de azért rendületlenül magyarázott tovább a házak felé intve.

És érezte akkor ott mellettük, hogy megint jön. Hogy utazik egy vasúton, el kell mennie valahova, ahol majd. Kétségbeesetten újrakezdte. El kell mennie valahova, ahol majd. De ahol majd mi? Nem tudta folytatni. Állt a kép, megállt a történet, úgyszólván megállt minden. S amikor rémülten kipillantott az ablakon, megdöbbsent, mert már észrevette, most már tisztán látta, amit eddig csak halványan sejtett.

Hogy nincs táj. Igen, egyáltalán nincsen táj.

Csak sínek vannak, villanyoszlopok és sorompók. Meg bakterházak fehérre meszelt kerítéssel, súlyos szatyrokat cipelő asszonyok, akik befordulnak a kerítés mellett a töltésre. Emberek, biciklisták, autók. Képek vannak, de nem állnak össze semmivé, csak lebegnek előtte kimerevedve. Nem tudnak illeszkedni, összetapadni, mert nincs mivé egyberendeződniük. Elveszett, kifogyott a ragasztó, a fogaanyag, isten tudja, mi. Ami kitöltené a hézagokat az illesztéseknél, a hajszálrepedéseknél, s ami egyszersmind összetapasztaná őket.

Rettenetesen közel van minden. És ő utazik egy kitalálhatatlan történetbe, melyből nincs visszavonulás.

Nem volt más választása, a távolságba kellett menekülnie e közelség elől.

Öregember, a földekről tér most haza éppen, egykedvűen nyugtázza, hogy a délutáni gyors ma néhány percet késik. Fel se néz, csak tolja maga előtt kerékpárját a hepehupás úton, mely a vonatsínek és a búzatáblák között kanyarog. Vállán átvette súlyos bőrtáskája, már itt-ott kifényesedett, minden lépésnél az oldalához verődik. A kormányra akasztva nejlonzacskó, ide-oda himbálódzik, ahogy a bicikli zötykölődik a kőkeményre száradt kátyúk között. Aztán mégis feltekint egy pillanatra, megszárdul, megtántorodik, mégis sikerül visszafognia az esést. Elkapja az ütött-kopott drótszamarat, de nem áll le közben, úgyszólván a mozgásba kapaszkodik bele, az útba, mely hazafele viszi.

Tovább kell menekülnie.

Sofőr egy autó volánja mögött, a sorompón túl. Türelmetlenül vár, hogy áthaladjon a vonat. Ásít nagyokat, elmorzsol egy könnyecseppet a szeme sarkában. Csak nehogy elaludjon megint. Messze maga mögött hagyta már azt az útszakaszt, de volt néhány másodperc, talán csak egyetlen pillanat, amire nem emlékszik. Ami kiesett, míg százszal száguldott a sztrádán. Le kellett kanyarodnia a mellékútra, ahol most hosszú kocsisor kígyózik a vasúti átjárónál. Itt vesztegelnek már percek óta, motorosok cikáznak az autók között, lábuk a földet súrolja, igyekeznek előre furakodni. Kávéra van szüksége, túlságosan is jól ismeri a falusi presszót, ahová be fog térni, ahogy ilyenkor szokott.

Még tovább kell menekülnie.

Szomszédából előszaladó kislány, integet, mint mindig, a masinisztának, cseng a füle az éles vonatfűttől. S ahogy gyorsan elfordítja a fejét, szinte megáll a fülke, mit megcéloz a tekintetével. Évekig gyakorolta a műveletet, végül tökélyre fejlesztette. Pontosan olyan sebességgel kell forgatni, hogy ha jóformán csak egy pillanatra is, de egyhelyben álljon a vonat. És akkor belép ebbe a pillanatba, kitágítja, széthúzza. Majd ott bent szemügyre vesz valakit, aki épp kifelé báméskodik az ablakon, vagy oldalra dőlve bóbiskol, s a rázkódásoktól a feje meg-megdöccen. Látja az ismeretlen fiatalembert, kétségbeesett tekintettel bámul valahova a messzeségbe, arca rálapul az üvegre. Kilehelt pára mögött elmosódott kép. Mögötte anyuka, gyerekkel, olyan vele egykorú lehet, rugdossa az ülést, hajtogat valamit. Csak egy pillanat az egész, s már jön a szomszéd bácsi a mezőről, dörmög valamit az orra alá, anyja kiabál, azonnal vissza, már megint, pedig hányszor mondtam.

De még tovább kell menekülnie.

Apró bogár, vasúti talpfák között él, durva kőzúzalékok között. Ritkán merészkedik a sínekre. Megérzi olyankor lábacskaival a több kilométernyi távolságból feléje közeledő mozgonyt, miként indiánok hallják a lódobogást, ha fülüket a földre nyomják. Néha évekre kivonnak a forgalomból egy felesleges sínszakaszt. A gaz benövi, szép fényes felülete besötétedik, itt-ott rozsdafoltok jelennek meg a tetején, használaton kívüli szerelvény vesztegel rajta, míg pihenőideje letelik, aztán elvontatják vagy újra munkába állítják. A növények közt eltűnő sínpárt is elhordják idővel, beolvasztják, újraöntik a hatalmas kemencékben. Vagy gondosan rendbe hozzák, hogy ismét távolságokat hidaljanak át vele, összekössék azt, amit nem lehet. Ezzel is így történt, amelyiknél mostanság lakik, barnás kövek, kavicsok között, eső, hűgő és olaj áztatta birodalomban, mely fölött időről időre átzúg az a borzasztó valami.

De hiába a távolság, hiába az idegen terek, nem menekülhet. Mert valóban nincs táj, csak képek vannak, mozaikszerű szilánkok, melyekbe görcsösen kapaszkodik. El kéne utaznia innen. El kéne utazni az utazásból, a visszatérést hazudó történetből, a világ fantáziájából.

Miért is engedett annak a telefonnak? Talán egy soha véget nem érő hétvégére vágyott, ünnepre, isten szombatjára, mikor egy pillanatra újra megáll minden? Mikor semmi sem történik, csak a figyelő tekintet pásztázza végig a teremest? Nem tudta a választ, csak azt, hogy reggel, de talán még délelőtt is, egy ideje mindig jobban van egy kicsit, ráér, bármit elkezdhet, mert még nem késő. De délután már egyre pocsékabban érzi magát, s mikor estébe fordul a nap, rájön, hogy menthetetlen az egész. Talán ha nyugatnak utazna egyfolytában, menekülve a napnyugta elől, talán akkor sikerülne, így semmiképp.

A trafikoszó lassan visszabiceg a boltba, dűnnög magában. Bezzeg a képeslapot itt hagyta, hát megírni ki fogja, talán én?! No mindegy, szaladj csak, aranyom, végül is megfizetted már mindenért, most az egyszer elengedlek.

Nem bírja tovább visszatartani a nevetését, az valósággal kitör belőle.

Azért egyet ne felejs el, te ördögfióka! Az a másik, a történet szereplője, az lakik csak ott, érted?

De ő már nem tud megállni.

Friss elmúló lett végül, úgyszólván gyermek. Saját jövőjét látja maga előtt, annak múltjában találja magát. Törékeny képzelete ide-oda csapong, alig bírja egybetartani. Vonaton utazik, makacsul, dühösen rugdossa az előtte lévő ülést. Nem akarja, hogy mindez így legyen, előre utálja a fiatalembert, aki majd lesz belőle. Legszívesebben lelökné a vonatról, essen ki onnan, zuhanjon bele a képbe, váljon egygy vele. Gyerek akar maradni, mondhatni, egy kezdő, ha egyáltalán van ennek még itt értelme. Mert gyereknek lenni inkább befejezés, lezárás, egy folyamat vége, mely után már nem folyik semmi, abba marad a képek csodálatos rajzása, az együgyű kinyilatkoztatások kavalkádja. Vad játéka, erőszakossága, sőt, brutalitása annak szól, aki ezt tette vele. Minden gyermek egy jóízű káromkodás, faggatása az üres egzeknek, lázadás a teremtés könyörtelensége ellen. Az önmagát megunt öröklét szörnyű fintora.

Igen, gyerek akar maradni, akiben nincsen semmi, csak a végtelen benső táj, ahol nem múlik az a kurva idő. Miközben anyja egyfolytában magyaráz, mutogat neki valamit, ő csak hajtogatja magában.

Hogy semmi más nincs, csak a táj. Értsd meg, anya, nincsen.

Szertartásaink

Megkorbácsoljuk a másik hegekkel borított testét,
lemondjuk egymást, kifésüljük csatakos hajunkat.
Elsötétített ablakaink sem tarthatják távol a szégyent.
Asztalhoz ülünk, gyertyatartóinkon felvillannak
színes ékkövek, rejtett jelentésű jelzőlámpaként.
Étvágytalan lassúsággal elfogyasztjuk
megszokott vacsoránkat, a hízott tulkot,
elkőborgott fiunk ma sem érkezett haza.
Mindketten hallgatunk arról, hogy hiába várjuk,
mindketten hallgatunk arról, hogy várjuk-e még.
Hallgatásunk napról-napra változatlan.
Aludni térünk, tükör előtt elhaladva
odapillantunk, látjuk-e még benne a testet,
amelyben ennyi fájdalom elérhet láthatatlanul.

Tükörben

Önfelismerésre képes
az összes emberszabású majom,
a delfin, a szürkepapagáj,
az elefánt, a szarka.
Én /ÉN/ mikor ismerem végre
a tükörben magamra?

Vigasz

Elkészt barátkozás
az elfogadható múlttal
és az elviselhető jövővel.
Őszelön, nyárutón.
Meleg nappalok, hideg éjszakák.
Ami elromlott estig,
reggelig nem romlik tovább.

A falánkság bűne

A kisváros két cukrászdájának egyikében
válogattam tejszínfehérek és csokoládébarnák között,
rózsaszín minyonokkal sétáltam el magabiztosan
a kórházi portásfülke előtt, mint aki tizennégy fölött.
Félig ül, félig fekszik az ágyban, fiatalon
második agyvérzésén túlesett nagynéném,
nehezen beszél, csupán az egyik keze mozog,
nyúl a rózsaszín minyonért, és tömi,
tömi magába, rózsaszín morzsával
teli az ágya, lehajtott fejjel szedegetem,
és arra gondolok, ez a látvány még nem való nekem,
ez a falánkság, mintha magamat látnám,
többé nem akarok idősebbnek látszani,
többé nem akarok kórházakba járni látogatóba,
persze, majd többen többször megszegem.
Őt is látom még, a harmadik agyvérzés
sem rögtön öli meg, éveken át ágyban fekvő,
kiszolgáltatott beteg, a halála előtt nem sokkal
egymás kezét szorongatva sírunk,
azt ismételteti: látod?
azt ismételtetem: látom!
Utoljára beszélgetünk így, a két falánk.

Ház-teszt

Nincs udvara, kertje sem,
nincs kerítése sem.
Nem a földön áll,
a föld felett lebeg,
kipányvázva sincsen,
semmi nem tartja meg.
Nincsenek körülötte fák.
Nincs út, amely az ajtóhoz vezetne.
Nincs ajtaja (se ki, se be, soha).
Ablaka van, de zárva.
A kémény nem hiányzik,
sűrű, fenyőillatú füst
tekereg belőle,
a házban lakónak
bőven van tüzelője.

nehéz

apa! úgy fénylik az arcod, akár egy tükör.
csak úgy merek veled szembenézni,
ha messze a hátad mögé állok.
mélyen megvágta magad a borotvával.
anya a kert végén épp gyűlöli elvágni a csirke nyakát,
a szentekből is kegyetlen gyilkosok lesznek.
súlyosan kopaszodok a tükör előtt,
pedig még gyerekek kellene lennem.
egy lábaskába gyűjti össze a vért.
csorog a könnyem, megállíthatatlanul zokogok.
hagymát pucolok az utolsó vacsorához.

a legnagyobb csönd

apám azt ígérte, hogy megtanít olyan csöndben lenni,
mint az angyalok, csak várjam meg, amíg megissza a sört.
azóta is suttogva beszélek, és lábujjhegyen állok,
de az üveget nem bírta a szájától elemelni.
így egyetlen árva szót sem tudott nekem mondani.
olyan csöndben volt, akár az angyalok.
akkora csöndet tanultam meg, amit továbbadni nem tudok,
de megmutathatom az efféle aktuális angyaloknak.

készen van a fejecske

pont pont vesszőcske
itt kezdődik minden
összeérnek a pálcika kezek
anyán szoknya haja túlér a rajzpapíron

piros mosolya a nyári Napnál ragyogóbb
apán nadrág és bajusz
széles váll mindenkinél magasabb
köztük én mindkét kezemet fogják
rövidnadrág gödör haj
egyik lábam egy pirospöttyös labdán

pont pont vesszőcske
itt végződik minden
lógó pálcika kezek
anyán nadrág haja a mellkasára lóg
szürke mosolya lecsorog a földre
apán atléta kezében sörösüveg
mindenkinél alacsonyabb
én egy másik rajzlapon még mindig középen
ülök magam elé nézve kopaszon befejezetlenül
és a labda legurul a rajzpapírról

Nevek maradnak

Tán számomra sem volt több négy egyenesnél két lassan égő domboldal között, mégis innen nőtt belém a remegésem. Azt még tudnod kell, hogy errefelé szinte minden házban van egy hidegszoba, és hiába fűtenek már ott is telente, hiába az a legmelegebb szoba nyáron, a nevek maradnak meg legtovább. Tisztán csak a viharokra emlékszem. Egyformán végzetesnek tűnt mindegyik, amíg ide nem ért, aztán kopogás a dörömbölés helyett. Már nincs semmi közöm ehhez a faluhoz, de a hidegszobákban még mindig csak fázni bírok. És nézd ezt a négy utcát, én ezekből tudom, hogy mi az egyenes.

Máshol nőttem

A templomóra szerint pár perc múlva hazaérek. Az utcákat ilyenkor tekintetek tartják ébren, és ahogy egy nő a fojtogatás nyomait, én úgy rejtegetem, hogy máshol nőttem fel. Pedig most leülnék közétek, nincs sok dolgom, csak valahogy mindig ekkor hagy cserben ez a kénporral teli gyomor. Ti nem piszkáljátok a varratokat, ti megelégszettek a gyógyulással – ezt nem akarom ellesni tőletek. És a karórám szerint már sietnem kellene. Tán csak így lehet élni egy várost: egyik késésről a másikra.

Időben mérni

Kibonthatod a hajad. Mintha ezt az egész várost a szélcsenden kívül nem tartaná össze semmi sem. Amit most csinálunk, azt keleten kintsuginak hívják, nekünk nincs rá szavunk. Ha jobban körülnézünk, errefelé minden tekintet, minden érintés, még talán az égbolt is ugyanilyen vonalakból áll össze, mi mégsem tudjuk megnevezni. Ha most néznél a szemembe, látnád, hogy gyerekkorom óta búvóhelyet kerestem két szemlehunyas között. És nem attól félttem, hogy egyszer számon kéred rajtam az évszakokat, amik a markunkban roppantak szét, hanem attól, hogy előbb-utóbb engem is csak időben fogsz mérni. De ha most néznék a szemedbe, megnyugodnék. Mi bizonyítaná jobban az összetartozást ezeknél a törésvonalaknál?

Szurikáta, szalakóta!

(Részlet A Legkisebb Jégkorszak című regényből)

Az a fajta napsütéses, megvilágosító
Téli délelőtt volt, amikor azt hisszük,
Sose láttunk még ilyen éles kontúrokkal sziklafalat,
Ágat és madarat, lepattogzott festéket egy erkélykorláton,
És még azt is képesek vagyunk elhinni,
Hogy mindez gyönyörű –
Pedig mi mindent érzékelünk már
A lehető legtisztább körvonalakkal!
Tele vagyunk tervekkel, semmi szorongás;
Aztán kijózanodunk hirtelen.

Napágyakat fektettek sorban a hóra a síház előtt.
Alma és Iván oda heveredtek először.
Éppen egy hatéves forma fiúcska
Próbálta ki előttük a lesiklást „gumifánkban”.
Alma piros, fehér keresztcsíkos dzsekijéhez
Vízálló nadrágot viselt, és biztos, ami biztos,
Polár felsőt is a kabátja alatt.
Férje, Iván ugyanynyi réteget, szintén okosan elosztva.
Az erős napsütés egyetlen fénytócsává változtotta a lejtőt.
A hószőnyeg az Anna-réten
Állandó taposásnak volt kitéve,
És a buzgó gondozás ellenére
Eljegesedett, csúszott is rendesen.
Hallották, jégzsignál csendül, infantilis.
A házaspár fölismerte az úgynevezett
Havasi Híradó főcímenéjét:

*Idióta, kelekótya
Szurikáta, szalakóta!*

Ezt a fickós kis dalocskát bömbölte a hangszóró
A szellősen szétterülő síterepen.
Másik szólam válaszolt rá:

Szeleburdi, szeleverdi,

De szeretném letepernil...

És aztán:

*„Na, ki vajon, aki nagy?”
„Makimajom, aki vagy!”*

Almáék nem bliccelték el a bemelegítést;
Muszáj időt szánni az átállásra,
Mivel túl sok ülőmunkát végeznek mindketten.
Éppen veszekedés után voltak,
Tőszavakon kívül nem beszéltek túl sokat.
„Estére behívtak.” „Már megint?” „Értekezlet.”
„Nem ér rá a helyettesed?” „Ha helyzet
Van? És én vagyok az igazgató...” „Hm.”
„Kellek.” „Mért?” „Éppen változik a klíma.”
„Ma sem leszünk együtt.” „Nézd... Most vagyunk
Együtt.” „Na, jól van, lódulj már, Iván.
A szolgálat!...” „A szolgálat, aha!”
„Ha egyszer hazajössz majd éjjel, és én
Nem fekszem ott az ágyban előmelegítve,
Akkor majd nézel?” „Majd azt mondom, édes,
Hogy így jártam, nagy kár.” „Szióka!” „Alma,
Hová sietsz? Ne kapkodj, jó? A térdnek
Tíz perc edzés kell, csak aztán terhelhető.”

Alma fölcsatolta a lécet, odacsúszott a lejtő pereméig.
Iván is nekikészülődött, kis levegőt vett,
Most jön a lesiklás a Harang-völgyben:
Hosszú lejtő, harántirányú.
Az első léc befelé fordult,
Megkezdte az ívet; Alma lassan fölegyenesedett.
Közben Iván is egymáshoz rendezte
Léceit egyre megfontoltabb,
Saját lobbanékonyságához képest
Egyre kevésbé hirtelen mozdulatokkal.
Összezárt lábbal sielt.
Fiatalon gondot okozott számára az irányváltás,
Megfordulni, uralni saját látóterét,
De mindig lenyűgözte ez a gyönyörű párhuzamosság,
Mint emléknym a hajdani rendből,
A Válság és Jég előtti évből... szóval az idő!

Alma önfeledten suhant a kirajzolt görbéken,
Térdét rogyasztva jobbra és rogyasztva balra.
A Harang-völgyben nincs mód különösebb manőverezésre,
Lavírozásra, csupán szelíden szlalomozni lehet,

Ami alpesi tapasztalattal olyan,
Mint egy Forma 1-es pálya után dodzsembe ülni.
A profik Telemark-technikája túl jó ide.
Alma minden ívben féltérden állva,
Támadóállás-szerű támaszhelyzetben kanyarodott.
Megrészegítette a siklás gyermeki élvezete,
Ahogyan mozgó teste átjárja, becikázza,
Útja szalagjával összefogja a teret:
A sajátjánál szédítőbb sebesség,
S a megnyíló tér eufóriája.

Már mélyen bent voltak a Harang-völgyi *hóalagútban*,
Ahogy e lankás pályát hirdették, jókora túlzással.
„Besélni a svábhegyi sírégiót...”: bravó!
Hihetetlen, hogy pár éve ugyanez volt az a lejtő,
Ahol télen is cuppogott a sár a keréknyomokban.
Szemben a János-hegy sziluettje tűnt föl a kilátóval.
A fordulók nagyvonalúak voltak,
Semmilyen akadály nem tornyosult elébük,
Se magányos szikla, se kósza fenyő,
Se alattomosan tornáztató kapuk,
Amelyeket kerülgetni bonyolult...
Csak a pálya szélét jelző zászlók sorjáztak szépen.

Ők meg váltottak egy grimaszt, majdnem békülékenyen.
És Iván – bár az akadálytalan, alpesi lezúdulást imádja
Tiszta vonalú kanyarokkal, komoly cikcakkokkal,
Az ágas-bogas pályarendszer van kedvére az Alpokban,
A vagány, a hajmeresztő vagy legalább közepesen meredek,
Lendületesebb lejtők – alávetette magát
Az otthonos szűkösségnek.
Hoppá! Tudták, a pálya harmadánál meglepi,
De meg ugyan nem akasztja a sélőt a hegyoldalban
Egyetlen pici bucka, bukkanócska, göröngy,
Dobbantásra alkalmas domborulat.

Vitájuk tárgya megint az idő.
Ilyenkor örülök, hogy nincsen gyerekünk,
Gondolta Alma.

Iván leguggolt, fölvette a tojás-tartást,
Úgy suhant a sporthavon.
Alma tartva a távot Ivántól meg a többiektől
Tapintatosan előzőtt egy fakóbb lendületű sélőt;
Látta hátranézve, gimnazista korú lány,
Félrecsúszott sárga, kötött sapkája.

Hogy nincs idő egymásra: szigorú tény!
De ha mindketten olyan híresek vagyunk,
És kellünk a képernyőre egyfolytában... ez van,
Gondolta Alma. Gondolta Iván.
Tulajdonképpen egyek voltak ebben is.
A bucka után megint mélyült a völgy,
És balról föltűnt a kihívó Tündérszikla is.
Kifelé csúszkáltak léccel a lábukon.
Alma fülén fejhallgató volt
Antiszcisiális védőburok gyanánt,
S fülében szólt egy PJ Harvey-nóta, éppen ez:
White chalk hills are all I've known...
Eszményi téli zenéje ez lett az évek során.
Jöttek a szocializmus idején
Össze-vissza toldozott-foldozott
Svájcilakok a Harang-völgyben,
A szimpla lecsengés. Míg a fülében...

*Dorset's cliffs meet at the sea
Where I walked
(Our unborn child in me)
White chalk
(Poor scattered land)*

Leértek a zugligeti végállomáshoz.
Egy standnál ráérősen forraltborozó kibicek álltak,
Köztük egy Csáky Alex-hasonmás
Kapucnis helyekabátban.
Vagy a sztárszínész maga? De nem derült ki.
Mi legyen? „Menjünk még vissza, jó?”
Mert a Fácánhoz egyelőre nem volt hangulatuk:
Ott mindig nagy számban nyüzsögnek ismerősök;
És az ő arcuk most több, mint árulkodó.
Ha már muszáj választani,
Inkább mégis fölmennek az ülőlifttel.

A Fácán udvaráról indult
A négy személyes lift a Nagy Normára,
Az extrémnek hirdetett síugrósánc tetejéig;
Igazi látványossága a fölvonóház volt a hegyállomáson,
Egy vérbeli, fából faragott, díszével agancsot utánzó,
Poszthumusz makoveczi főmű...
Ide érkeztek föl Almáék, aznap immár másodjára.

Távolról megint a csúfondáros kórus fogadta őket:

Idióta, kelekótya

Szurikáta, szalakóta!

Kiábrándító volt PJ Harvey után;
Alma úgy érezte, kirángatják
Megszenvedett szomorúságából.
Alig tért magához a sokkból, máris ez a dal szólt
A *Szita-szita péntek* dallamára:

*Margaret
Margaret
Would you like a cougar
Would you like a cigar
Cigarette?*

Lerakodtak a síháznál, sarkukat a küszöbhez csapdosták.
A biztonság, amit a lécs jelent, egyszeriben megszűnt.
Sícipőben egyensúlyozva végig a padlón,
Átfagyva leroskadtak a csempés kandalló mellé.
De itt sem lehet senki inkognitóban.
Iván fölismerni vélte a sarokasztalnál valakit.
Író, valamilyen Kőnig? Túrázónak álcázva magát
Nagyban Csáky Alexszel beszélgetett
(Aki közben fixírozni kezdte Almát).

„Úgy látszik, beelőzött minket”, mondta Alma.
„Kőnig az új trendet követi,
Amely szerint a periféria ábrázolása önmagában erény:
A szegényekről bábozni, fotózni, filmezni,
Majd kipihenni magunkat egy síparadicsomban.
Mióta csak aranyáron létezik repülő Svájcba,
Megteszi Szlovákia, sőt mióta van hó,
A Bakony, de a Normafa is.”
„Értem. Mindegy, csak pihenőzóna legyen.”
„A szlogenje most már a stresszmentes pihenés!”
„Ja, ilyenkor feltöltődik az író úr...”
„Node milyen hülye két szó ez:
Stresszmentes! Feltöltődik!”, vigyorgott Alma.
„Az is jellemző, hogy Csáky a haverja
– Mondta epésen Iván. –
Elbeszélgetnek humanizmusról,
Csupa pozitív példa villog a szemük előtt.
Kőnig mindent megtesz,
Hogy távol éljen Rákosrendezőtől,
Bármiféle szegénysortól...
Szerinte pont elegendő borzongani.”

Lefelé sétálva a völgybe Dolina Iván fölvetette:

„Azt beszéljük, drágám, hogy itt az erdőben
A magyar fundamentalisták egy csoportja
Lesben ülve várja be a túrázókat...”
„Én is hallottam, drágám – mondta megenyhülve Alma. –
Tudom, igazoltatnak, teljesen törvényellenesen.
Sőt néha fosztogatnak. Verekednek is.”
„Én meg olyat hallottam... Sokkal vadabbat.
Hogy naponta emberek tűnnek el.
Eddig nem számított ördögtől való jelnek,
Ha az erdőjáró hallott egy lövést.
Biztosra vadkanra lőnek. Hát most már nem.
Éjszaka már minden zajtól rettegni kell.
A keményebb sámánisták állítólag
Csatangolva keresik a más világnézetű kirándulókat.
Sílóvő bajnokságot is szerveznek
Éles lőszerezellel, élő áldozatokra...”
„Aha, és úgy hívják magukat,
Hogy *Nemzeti Cserkelők*...”
„Ja, igen, mert sétálva vadásznak!
És mivel a sízők jellemzően este és kora reggel
Mozognak a legtöbben,
Napnyugta előttre vagy napkelte utánra
Időzítik az egyéni vadászatot.
A hullákat nyomtalanul eltüntetik.”
„De ezt senki tanú nem erősítette meg.”
Alma szelíden megpöckölte a férjét:
„Akármilyen rémhírt kitalálhatnak.”
„Aha. Nem kerül senkinek semmibe.”
„És mondd, azért egy csöppet szeretsz még, Iván?”
„Az a furcsa, hogy kicsit, kicsit... igen.”

Szóval lent a Harang-völgy kapujában
Terült el a Fácán nagyvendéglő
Óriás komplexuma. Oda ültek be.
Az volt a vonzereje, hogy nagy és olcsó.
És eszköztelen hely, ahol a töltött
Káposzta mellé tüzes, kemény chardonnay dukált.
És senki se tudta, hogy Vörösmarty, Bajza,
Barabás és Petőfi jártak ide bulizni;
Azt sem, hogy száz év múlva fallal körbezárt
Belügyi kiképzőbázis lett... Senki se tudta,
Hogy a szomszédban Horthy kormányzó fia nyaralt;
A múltja bizony hidegen hagyta a népet
– Kivéve talán egy bizonyos L. Győzőt –,
Mert kérem, itt most újra nagy az élet
(*Here we are now entertain us!*),
És a sallangtalan lényeg újra ez.

„Na, kérünk még valamit?”, kérdezte Dolina.
 „Jó, de aztán menj a dolgozdra, lehet?
 Hogy-hogy még itt vagy? Mért ragadsz le itt?
 Rég be kellett volna érned a munkahelyedre.”
 „Hogy beszélsz te velem, édes Alma?” „Szépen.”

TOROCZKAY ANDRÁS ◀

Bajszos

Történt egyszer régen, hogy élt a földön egy férfi, Tódor volt a neve, és nagyon szőrös volt. Ennek a férfinak annyi szőr nőtt ki az arcából, mint senki másnak. Egész nap csak a fürdőszobájában állt a tükör előtt, az ollóját csattogtatta és az elektromos hajvágóját berregtette, vagy a borotvahabot habarta.

Különösen a bajszával voltak gondok. Ugyanis az óriásira nőtt, percenként azt vagdosta egy majdnem akkora ollóval, mint ő maga. (Csak egy ilyen nagy ollóval volt esélye.) Pár perccel borotválkozás után így is olyan hosszú volt a bajsza, hogy tavasszal a fecskék rendszeresen rászálltak, míg ő aludt. Azt gondolták, magasfeszültségű vezetéknek.

Sok gondja volt ezzel a sok szőrrel. Nem tudta meglátogatni a barátait sem.

Egyik nap természetesen éppen borotválkozott, amikor a fürdőszoba ablakában megpillantott egy mókust, amint nézte őt nagy, okos szemekkel.

– Te aztán jó szőrös vagy – csacsogta a mókus szemtelenül.

– Ne is mondd, barátom – válaszolta emberünk. – Egész álló nap csak borotválkozom. Az ollóim rendre elkopnak, tönkremennek. Jaj, nagyon unalmas, képzelheted.

– Nekem nincs ilyen gondom – válaszolta a mókus.

– De jó neked – mondta. – Én már lassan ki sem tehetem a lábam, mert a szőr addig is nő, míg elmegyek a piacra, vagy orvoshoz, és rendszeresen felbukom benne. Meg mások is. Balesetveszélyes ez a hosszú bajusz, az az igazság.

A mókus töprengve nézte a szőrös embert.

– És mióta van ez így?

– Egészen pontosan három éve. Ugyanis elátkoztak. Az úgy volt, hogy szegényen és szerényen éldegéltem magányosan, mikor egy szüreti bálon megpillantottam a világ legszebb lányát. A polgármester lánya volt, smaragd zöld ruhájában egész este csak pergett és forgott, úgy táncolt, ahogy az angyalok nevetnek.

Akkor még nem nőtt ennyi szőr a képemen, még bajszom sem volt. Valamennyivel szebb voltam. Talán a város bármelyik pergő-forgó lánya örömmel táncolt volna velem, de én csak ezzel az eggyel akartam. Odaléptem hozzá, és mondtam a nevemet. Ő is mondta az övét. Én azt, hogy Tódor, ő meg, hogy Bóborka. Egymásra mosolyogtunk.

Azt mondta, hogy csak egy feltétellel hajlandó velem táncolni.

Halljuk, mondtam.

Elmondta, hogy van neki egy mostohája, akit nem szeret. Kiállhatatlan egy nőszemély. Sosem engedi azt, amit Bóborka szeretne. Öreg is, csúnya is. Ennek a banyának van egy háza a város szélén, a háznak egy padlása, a padláson egy doboz, abban egy zsák arany. Hozzam azt el neki. Ha éjfélig visszaérek, táncol velem. De vigyázzak, fel ne ébresszem a banyát. Az aranyra nagy szüksége van, mert világ körüli útra akar menni belőle. A banyának már úgysem kell semmire.

Szaladtam a házhoz, hiszen annyira szép volt a lány. Szerencsémre hamar meg is találtam. Meglepődtem, milyen szép rendben van a porta. A banya épp tévét nézett. Az ablakon másztam be, mert nyitva volt, mentem fel a padlásra, a padláson nagy nehezen megtaláltam a dobozt, abban pedig ott volt a rengeteg csillogó aranypénz. Indultam volna visszafele, mikor elém toppant a néni. Meglepődtem, mennyire hasonlított a nagymamámra: kis kontya volt, ősz haja és kényelmesnek tűnő kardigánja.

– Tudd meg, fiam, hogy boszorka vagyok, és az arany az enyém. Nem foglak bántani, mert jó boszorka vagyok, és egyébként sem szeretem annyira az embereket sanyargatni. Épp ellenkezőleg. Azt

a pénzt is a betegek dobta össze, amiért a varázslással meggyógyítottam őket. Viszont most, amiért megpróbáltál meglopni, megátkozlak, nőjön szőr a képeden, de annyi, hogy egész nap borotválkoznod kelljen. Azzal kirántotta a kezemből az aranyát, bevágta a ládájába, és nagy dirrel-durral visszament a nappalijába tévét nézni, mert éppen a kedvenc műsora ment.

Mondanom sem kell, hogy a szőr már ott a padláson elkezdett nőni, azóta meg sem állt. Alig tudtam lejutni onnan, útközben el is estem a bajszyban.

Már számtalanszor megbántam, hogy megpróbáltam kirabolni szerencsétlen néni. De miket is beszélek, én vagyok a szerencsétlen...

A mókus nagy szemekkel pislogva hallgatta a mesét.

– Szóval azt mondod, hogy megbántad?

– Persze, ezerszer is.

– Hát akkor tudd meg – szolt a mókus –, hogy nem mókus vagyok, hanem az a néni, akinek a házában jártál. De mert látom rajtad, hogy tényleg megbántad, amit tettél, most visszaveszem az átkom. Mellesleg Bíborkának is megjött az esze időközben, akit szintén megátkoztam. Neki azóta a haja hullik, hogy ilyen gonoszsgot tervelt ki, de már ő is megbánta, róla is visszavettem az átkot.

Tódor nagyon boldog volt, és soha többet nem csinált semmilyen rosszsgot. Sőt, hálája jeléül, amiért nem esett folyton orra a bajszyban, minden szombatn elment a nénihez, hogy megkérdezze, miben segíthet.

Azóta Tódor és Bíborka együtt járnak a piacra bevásárolni a néniék.

Aroma

Sütök tököt, sütőtököt,
sárgán sistereg a bele,
héja serceg, magja perceg,
csurran-cseppen leve.

Illatától tele a ház,
beissza mohón a szoba,
Ha majd eszünk, tele leszünk,
íze mézes csoda.

Ceremónia

Fényes *ünnepség* a ceremónia,
szívesen felvonul a celeb Mónika.

(Csak ne folyjon komoly szertartás szerint,
mert arra a Móni inkább csak legyint.)

Dialógus

Egy pár beszél.
Ülnek parkban, padon.
Miről szól a *párbeszéd*?
Szerelmesek. Nagyon.
Beszédes kis párbeszédül
e pár szinte beleszédül,
ahogy ott a padon
csókba forrnak. Pardon.
E pár be szép!
Ül tovább a padon.

Koordinál

Ki koordinál,
nem oordibál,
irányít és tervez,

Ki koordinál,
az troombitál:
csapatot hív, szervez.

Maffia

Maffiózók maffiában maffiáznak,
Stukkerekkel érvelnek, ha disputálnak.

Keményfiúk nagycsaládja a maffia,
Otthon azért mindegyik a mama fia.

„Egyél, szentem, kell ebéd a szervezetnek,
Vigyél egy kis muffint a *bűnszervezetnek*.”

Nívó

A *színvonal* olyan, mint a bója,
megmutatja a szintet a tóba’.

Kezdjük fentről: egetverő.
Szinte biztos lehet nyerő.

Lejjebb is van magas ló,
ami még kimagasló.

Kicsit alább: közepes.
A köz ezért nem repes.

Hátra, ami maradt,
béka brekkje alatt...

A gyengébb tréfli.
Fél garast ér, ni.

Alább? Mínusz.
Mint a tífusz.

A snassz:
passz.

Szervíroz

Lakott itt hajdan egy komornyik,
szájából nem jött egy komor nyikk.
Felszolgált, leste, hogy ki mér’ nyekk,
feszes hát, emelt fő, szobor nyak.

Lakik itt most is egy komorna,
kedélye ugyancsak komor ma.
Mielőtt a levest kimérné,
Leül, hogy derekát kímélné.

Kufli-fraktálok

Dániel András: Egy kupac kufli

Adottak ezek az áttetsző határok, akár a fraktálok: minél közelebb mész hozzájuk, minél nagyobb a felbontás, annál csipkézetebbek és anyagtalankabbak. Nem akarok misztikus analógiákat citálni, de kellene egy szó azokra a határookra, amelyek tulajdonképpen nincsenek. Mert ezek mégis vannak, abban az értelemben, hogy ezekre lehet építeni. Egy ilyen határra húzta fel lakhatóságát Dániel András is. A határ pedig a 3–6 és 30–90 évesek közötti finom, nem létező-nemlétező határ.

Az *Egy kupac kufli* nem annyira intenzív, mint a *Kicsibácsi és Kicsinéni (meg az Imikém)*. A szerző korábbi kötete a karakterek miatt volt erős. Itt ez nem annyira egyértelmű. A kufli gyűjtőnévű különös lények önma-gukban nem nagyon markánsak, igaz maga a közösség ökoszisztémája nem érdektelen. Sajnos nem tudni, hogy a kuflik honnan jönnek és hová mennek, ami nem jó érzés. A kuflik honfoglalása, vagyis kupac-foglalása olyan lények otthoneremtése, amelyeknek nem tudni semmit az eredetéről. A *fade out* – *fade in*, ahogy ezek a kedves párák becoconkáznak, ezért nyomasztó. Akinek nincs eredete, nincs sorsa sem, legfeljebb szerencséje.

És ezzel az észrevétellel le is zárom mindazon dolgok sorát, amelyeket felróhatnék ennek a mesés-könyvnek, amely úgy indul, hogy a minden cukiságtól mentes kedves lények sztálingrádi menetelésük végén egy hívogató kupacba költöznek, és otthonra találtak. Az egyik kufli Valérnak hívják. Ő az, aki olyan meghitten teázgat szobácskájában, egy vadóc csiga társaságában, mint Miss Marple a krimik közepén. A kuflikat befogadta a mező flórája és faunája, és a gombavilág sem volt nagyon kitesztít. A kuflik büntetlenül lustizhatnak a vadmarcipán- és vadradírfák árnyékában. *La dolce vita*. Kicsit pop-artos ez a világ, mint látszik. De van itt valami más is.

A szerző megmutatja, milyen lenne a kuflik zászlaja, ha lenne nekik ilyen. Csakhogy nincs. „Mert nem tudnák mire használni. Bárminek jobban örülnének, mint egy zászlónak.” Ez kis közösség, szimbolikus javak nélkül – csodálatos utópia.

Végül a kedvenc részem, amire sokáig emlékezni fogok:

„– Vigyázz velem, szólalt meg ekkor a gomba. Pofánka nagyot ugrott ijedtében. – Varázsgomba vagyok. Ha eszel belőlem, mókus alakú léggömbbé változol!

– Nem hiszem – monda Pofánka.

– Próbáld ki! – vonta meg a vállát a gomba.

A gombának nincs is válluk – gondolta Pofánka, azzal beleharapott a gomba kalapjába.”

Hogy ezt követően mi történt, itt most nem mondhatom el...

Pozsonyi Pagony, 2013

Az emigráció a demokratikus átalakulás idején*

Hamis leegyszerűsítés lenne – még három évtized távlatából is – egyetlen kompakt tömbként kezelni az 1945 után kialakult és mintegy fél évszázadon át működő nyugati magyar emigrációt.

A történelmi viszontagságok következtében Nyugatra került milliós nagyságrendű magyar-ság sokszínű, komplex intézményrendszert hozott létre. Az úgynevezett politikai emigráció és a nyugati magyar irodalom például – két világ. Amelyek között ritkán jött létre termékenynek mondható kapcsolat.

Jómagam igyekszem felsorolni a politikai emigráció állásfoglalásait, de adatszerűen, tapasztalatból csak az íróársadalomnak a rendszerváltás idején betöltött szerepét ismertethetem.

Tény, hogy a politikusok három nagy hulláma – a '45-ösök, a '48-asok és az '56-osok – a század végére jórészt kiöregedtek. Fórumaik – ha nem is szűntek meg, kivétel talán a müncheni Nemzetőr – elvesztették közvélemény-formáló szerepüket. A nyugati magyar irodalom ezzel ellentétben felnőtt, megizmosodott. Néhány nagy öreg (Cs. Szabó László, Határ Győző), valamint négy-öt folyóirat (a párizsi Irodalmi Újság és Magyar Műhely, a müncheni Új Látóhatár, a római Katolikus Szemle) körül az '56-osok színes és színvonalas irodalmi életet hoztak létre. Irodalmunk Ötödik Sípját, az emigráns értelmiség fórumát, amelynek a politikai emigrációhoz kevés köze van.

*

Az itt következőkben megkísérem tehát összefoglalni a nyugati irodalom állásfoglalását a

rendszerváltás előtt, majd pedig a nagy változások idején.

Elfogulatlanságra törekszem, a tárgyilagosság azonban az adott történelmi helyzetben, 1956 után, nehéz. A Forradalom emlékeivel érkeztem, kétszázéves magammal, Ausztriába. Egy nagy nemzeti összefogás emlékeivel. Nehéz volt tudomásul vennem, hogy ennek a nagyszerű pillanatnak immár vége van.

Fogadtatásunk felemás volt. A nyugati közvélemény hős fiúknak tartotta az '56-os fiatalokat. A régi emigránsok követték a példát. Érthetően: eddig csak a legyőzött náci Németország szövetségesei voltak, most aztán az ő megítélésük is megváltozott.

Ez az eufória addig tartott, amíg csak meg nem szólaltak az ötvenhatosok. Ezután azonban az emigráns sajtóban egyre gyakrabban elhangzott, hogy minket, ötvenhatos fiatalokat, megfertőzött a „judeo-bolsevizmus”. Nem tudtak mihez kezdeni velünk, akik emberarcú szocializmusról beszéltünk, és tagadtuk, hogy az ezeréves magyar területek felszabadításáért tört volna ki Budapesten a forradalom. (Nota bene: a Lion's és Rotary Klubok gyáripárosai is megrökönyödve hallgatták, amikor a munkástanácsokról beszéltek nekik a szabadságharcosok.)

A félreértésekre a francia baloldal sajtója is rátett egy lapáttal. A *L'Humanité* szerint fasiszta felkelés dúlt Budapesten, amelynek bevallott célja volt megdönteni a szocialista Szovjetuniót. Párizsban őrseget szerveztek a kommunista diákok: nem engedték be az egyetemi menzára – a Mabillon-ba – a fasiszta budapesti fiatalokat.

A hisztéria ránk, magyarokra is átragadt. A Neulengbach-i lágerben komor kommandók kutatták át a menekültek holmiját, hogy lelep-

* A Tokaji Írótáborban 2014. augusztus 14-én elhangzott előadás szerkesztett változata. (A szerk.)

lezzék – mint mondták – a beszívárgott magyar ügynököket.

Az 1956 körül kialakult nemzetközi konszenzus szerencsére elfojtotta – a maguk helyére tette – az ilyen szélsőséges megnyilatkozásokat. A Franciaországba került sok ezer diák állami, vagy pedig Szabad Európa-ösztöndíjjal folytathatta tanulmányait.

*

Ami az emigráns politizálást illeti: az amerikai pénzforrások elapadásáig ugyan működött – legfőképpen az Egyesült Államokban – mindenféle magyar szervezet, de ezeknek általában még csak hírért sem hallották az európai egyetemeken tanuló fiatalok.

Az én diákkorommat egy ízben meglátogatta Barankovics István, a Demokrata Néppárt 1947-es elnöke. Máskor egy népesebb társaság, amelyből csak egy Puky Pali nevű úriember jut így hirtelen eszembe. Csupa „vitéz”, és ezen sokat neveltünk, címekhez és rangokhoz nem szokott nevetlen budapestiek.

Máskor meghívott a lotaringiai iparvidékre egy munkásegysület. Szavalnom kellett volna a világháborús veteránok előtt, de a műsor végül is elmaradt. Mint kiderült, az ünnepi szónokot, egy Fiala nevű nyilasvezért a rendezők a Saar-vidék felől próbálták átcsempészni a francia határon, és a számításokba valami hiba csúszott. Visszavittek a vonatomhoz, a vasárnap ebédnek kurta-furcsa vége lett.

'45-ös magyarok az én támaszpontomon, Strasbourgban is éltek, de ezek az idegenlégiót is megjárt, kétszeres veteránok – érdekes – nem keresték velünk, '56-osokkal a kapcsolatot. Még azt is csak véletlenül tudtuk meg, hogy számukra bent a városban minden hó első vasárnapján magyar mise van.

Ilyen volt Elzász-Lotaringiában 1956 utóélete. Hamarosan azonban – ha lehet így mondani – visszatért normális medrébe az élet. A régiek és az újak között kialakult valamiféle együttműködés. Döcögős. A régiek már törték a magyart, és asszonyaikkal is inkább csak az elzászi dialektust beszéltek, mi pedig magyarul beszélünk és franciául tanultunk az egyetemen.

A nagyobb egyetemi városokban egymás után létrejöttek az ötvenhatosok első fórumai. A párizsi Magyar Műhellyel egy időben, 1961-ben én is

kiadtam egy könyvmatos lapot, a tizenkét számot megért Szomorú Vasárnapot. A kiadvány alcíme „időszakos lelki kalauz, az emigráns élet képtelen melléklete” világosan jelezte szándékaimat.

Az írók és az emigráns politikusok közeledési kísérletei nem hoztak látványos eredményeket. András Sándornak a müncheni Új Látóhatár pályázatán első díjat nyert novelláját például hazáárulásnak minősítette Kovács Imre, a neves parasztpárti politikus, aki szerint a vietnámi dzsungelben budapesti ideáljaimért haltak hősi halált az amerikai hadseregbe besorolt ötvenhatosok.

Így teltek-múltak az évek, amíg csak a nemzetközi helyzet függvényeként létrejött egy újfajta hidegháborús taktika. A nyugati hatalmak elvesztették gyarmatbirodalmaikat, és keleti irányban kezdték keresni az új piacokat. A terjeszkedésben a vasfüggöny sem állhatta tovább útjukat.

*

A Nyugaton fellazításnak nevezett nyitási kísérleteket az egyszerű emigráns a magyarországi látogatók növekvő számából vette észre. A budapesti Magyar Hírek tájékoztattak a Magyarok Világszövetsége rendezvényeiről, és hogy Pécsen Debrecenben egymást követték a nyugati irodalommal foglalkozó találkozók. Azután, egyszer csak, a hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjain is megjelentek a magyarországi előadók. Abody Béla az elsők között.

Ebből a kétirányú mozgólódásból a politikai emigráció egyelőre kimaradt. De ha csak kimaradt volna! Fórumain keményen elítélte az óhazával létesülő kapcsolatokat. A Hatalommal paktál le, és nem kevesebb, mint hazááruló – állították –, aki hazalátogat. Az író pedig bértollnok, ha engedi, hogy írásai a magyarországi sajtóban is napvilágot lássanak.

Mindez nemcsak két világ harca volt. Az enyhüléstől létjogosultságukat féltették az emigráns politikusok. A jelek arra mutattak, hogy az amerikai külpolitika is egyre kevésbé fogja támogatni az emigráció maximalista szélsőségeit.

Ami engem illet, távolról figyeltem az eseményeket. Ez szó szerint értendő: Puerto Rico szigetén, ahol harminchat évig éltem, a távlat és a távolság adott.

Néha, igaz, felkerekedtem. 1984-ben egy magyar egyesület meghívására Bostonba utaztam, hogy bemutassam a chicagói Szivárvány kiadásá-

ban megjelent könyvem. A találkozó vége felé, az irodalom után – amint az már ilyenkor lenni szokott – magukhoz ragadták a szót a politikusok.

Azokban a napokban az első fecskét ünnepeltük: a Londonban élő Cs. Szabó László Dickens-tanulmányát közölni kezdte a budapesti Nagyvilág. Itt, Bostonban azonban az egybegyűltek kommunista-bérencnek kiáltották ki Csét, amiért ebbe a közlésbe beleegyezett. Amikor pedig atyai pártfogómat védelmembe vettem, kiátkoztak engem is. (Az ügyből kifolyólag Csé amerikai felolvasó-körútja is elmaradt.)

Egész éjjel tartott a felzúdulás. Hajnal felé összehajaltam, és keresztülgyalogoltam a városon. Bostonban szállingózott a hó, de a könyvemet szerencsére már „elledikáltam”, nem volt nehéz a csomagom.

„Szívőből köszönöm a Szivárványban közölt és kellő erejű morális kitörésem” – írta nekem július 29-i levelében Cs. Szabó. „A torzult lelkiületű, olykor egyenesen átokfutó emigránsok... kinti létük erkölcsi igazolására súlyos erkölcstelenséget követnek el... Rájuk fért egy kis elnadrágolás, megttetted” – fejeződik be Laci bácsi levele.

Utóhang: „Nekik halt meg!” – Értsd: a gyűlölt otthoniaknak. Így búcsúztatta a Magyarországon elhunyt Mestert a nyugati (politikai) emigráció.

*

Az ilyen állásfoglalásokról természetesen nem értesült a magyarországi olvasó. Az ország népe szívből örülhetett az egymást követő nyitások apró lépéseinek. Hogy erről a folyamatról hogyan vélekedtek az emigráció politikusai, azt csak megkésve, a hazai sajtóból tudhatta meg a magyar közvélemény.

Ez nem is váratott magára. 1986-ban megjelent Budapesten Béládi Miklós, Pomogáts Béla és Rónay László „A nyugati magyar irodalom 1945 után” című könyve.

Tárgyilagos szemlélő számára fontos lépés volt ez a hiánypótló mű, amely négy évtized néma hallgatása után elismerte, hogy létezik, él az Ilyés Gyula által Ötödik Sípnak nevezett nyugati magyar irodalom. Ezt most már – álmodoztak az optimisták – akár maguk a művek is követhetik.

Annál nagyobb volt a könyv nyomán támadt nyugati felzúdulás. A három neves irodalomtörténész nyitását a maximalista igényekkel fellépő

emigráns politika nem értette meg. Hogyan is érthette volna, ha a fellazítás óvatos kapcsolatépítést elvtelen lepaktálásként élte meg!

Az egyik első reakció (Faludy György írása) „demagóg, nagyképű és szemenszedett hazugságokra alapított uszításnak” nevezi az inkriminált mű egyik passzusát. Szerzői „eltompultak és eldurvultak. Inkább sajnálattal vegyes megvetésünket érdemlik, semmint haragunkat.”

Meg volt adva a hang. „A marxizmus aszott emlőin nevelkedett kritikusok” – írja a magyar trióról Makkai Ádám. Másutt ugyanezek „jellemetlen, zsidóbérenc bértollnokok.” Azokat, akik védelmükbe vették Pomogátsék munkáját – néhányan meg merték tenni – „depresszióra hajlamos pszichopata gyülekezetének” – nevezi a müncheni Nemzetőrben egy közíró. „Kedélybeteg és lelki fájdalmakban szenvedő alanyi költőknek... akiknek egyetlen vágyuk, hogy otthon kiadják versüket vagy prózájukat.”

Béládi, Pomogáts és Rónay munkája természetesen nem mentes a hibáktól. Tardos Tibor és Vajda Albert mellett tucatnyi jeles alkotó nem kapott benne helyet. Az emigráció olvasatában azonban ez a szám – több mint félezer! Rónay László írja: a diaszpórában élő dilettánsok százai hányták a szemére, hogy kifejeztette, vagy nem értékelte érdeme szerint örökbecsű műveiket. Az otthoniaknak meg kellett tanulniuk, hogy aki ki tudja fizetni a nyomdát, az az emigráció senki földjén valóságos költő- és írófejedelemnek képzelheti magát.

Mint a kölni P. Fenyvessy Jeromos, aki a saját neve alatt rendezte sajtó alá Petőfi összes verseit, nehogy „a kommunisták őt is kisajátíthassák”. A politikai emigráció megnyilatkozásai mellé sorolhatunk tehát egy másik tragikomikus társaságot: a dilettánsokat, az önjelölt zseniket.

A nyugati magyar írók zöme természetesen nem követte a példát. A mai olvasó nehezen érti: miért szívták annyira mellre Pomogátsék ezeket a végső soron jelentéktelen szélsőségeket.

A nyugati íróknak inkább lett volna panaszra okuk. Gyakran ellenük fordultak a fórumok, ahol dolgoztak. Engem is árulónak kiáltott ki a Bécsi Magyar Híradóban egy régi barát, amikor 1987 után az ÉS közölni kezdte írásaimat.

A SZER, amelynek több mint tíz éve munkatársa voltam, tudatta, hogy ezentúl nem tart közreműködésemre igényt. Folyóiratomtól, a chicagói Szivárványtól én léptem ki, amikor baráto-

mat, Parancs János költőt lepocskondiázta benne – ha jól tudom – a biatorbágyi körorvos fia.

Így lett „A nyugati magyar irodalom története 1945 után” vízvázlat az emigráció történetében. Megjelenése (1986) után tudni lehetett, hogy kik a hidegháború, és kik a reformok hívei a vasfüggönynek ezen a nyugati oldalán.

*

Hát csak így. A vasfüggöny felhúzása új piacot ígért a nyugati gazdaságnak. A keleti blokk népeinek pedig a negyvenéves diktatúra végét jelentette ez a húzás. Az így előállt zavaros, átmeneti helyzetet nem látták át az emigráció felkészületlen, romantikus politikusai.

Az Antall-kormány nyugatról érkező magyar tanácsadói szerencsére szakemberek voltak, és nem politikusok. De ez már egy másik fejezet. A milliós magyar emigráció a hazaiakkal együtt ünnepelt. És élvezte a szabadság első jótéteményét: utazott.

A nyugati magyar irodalom fórumai egymás után megszűntek, hazatelepültek. Az írók ezentúl Budapestre küldözgethették a kézírataikat.

Odakint, a nagyvilágban, alig néhány kiöregedett, féldilettáns, irodalmat is közlő magyar újság maradt.

Van természetesen néhány kivétel. A nagy múltú hollandiai Mikes Kelemen Kör például a rendszerváltás után Nyugatra érkező elemek kezébe került. Gátlástalan műkedvelők vették fel a Kör nevét, akik most az emigráció elhagyott csataterén folytatják dicstelen tevékenységüket.

Azt, hogy hazatelepülni nehéz, megtanulták a nyugati magyarok. Viszonylag kevesen jöttek haza, azok is inkább csak nyugdíjazásuk után. Igaz, néha még napjainkban is fel-feltűnnek nyugati öregmagyarok, akik – írók voltak, vagy sem – megírják emlékeiket.

Az óhaza – kiadja őket. Azokat is, akiket nem közöltek volna a nyugatiak. Nem egyszer a jelentéktelenebbek kapják – nyilván valami politikai megfontolásból – a Kossuth-díjakat.

Ami a Nyugatról hazatelepült írókat illeti: mint mondják, a megkésett kanonizáció nem létezik. Kevesen mondhatják el, hogy az óhaza szekértáborai közötti senkiföldjén megtalálták volna a helyüket.

KARÁCSONYI ZSOLT ◀

Az idegen kép

Úr és idegenség az erdélyi magyar lírában

„űrhajósként kiroppen néha egy-egy gondolatom”
Hervay Gizella

Mióta Ikaromenipposz Lukianosznak köszönhetően úri magaslatokból tekinthetett le a földi világra, mióta Cicero a Scipio álmában oly szépen megfogalmazta, hogy a Föld nevű bolygó hol is helyezkedik el, mióta Platón leírta, miféle „űrállomásra” kell eljutni először, hogy aztán az ideák szemlélésébe merülhessünk, mióta egy régi, tragikus kardalban megfogalmazódott, hogy az embernél nincs iszonyúbb – számos történet megíródott arról, hogy az ember mennyire idegen, mennyire el tud távolodni önmagától, és szinte szükségszerű, hogy újból és újból nekifeszüljön az űr, a semmi, a nemlét falának. Ez az érzés tovább erősödik a XIX. században, elég, ha csak *Az ember tragédiája* űr-jelenetére gondolunk, hogy aztán a huszadik század csak tovább fokozza a már-már fokozhatatlant, miként Király László is teszi az űrben tévelygő Fastról írt versciklusában.

Az idegenség, az elszakítottság, a kiszakítottság, a távoliség érzése éppen ezért, szinte természetesen bukkan fel az erdélyi magyar irodalomban, az erdélyi magyar lírában.

Mert nem biztos, hogy elszakítottságokon innen és túl valóban létezik teljesen önállóan kezelhető erdélyi magyar irodalom, de biztosan létezik erdélyi magyar líra, próza, dráma és esszé.

Ha arra gondolunk, milyen sajátos módon ülteti át az erdélyi közegbe az alteritás nagy mítoszait Bretter György, vagy Székely János, hogy az őket követő nemzedék milyen sajátos elméleti beszédmódot képes megkonstruálni, akkor nyugodt szívvel beszélhetünk erdélyi magyar esszéről.

Ha megtekintjük az erdélyi magyar prózai termést, a második világháború és a '89-es ese-

mények közötti időszakban, akkor nyugodtan szólhatunk a mágikus realizmus sajátos, erdélyi vonulatáról. Ha a drámát szemrevételezzük, különös tekintettel Páskándi és Sütő drámáira, erdélyi magyar drámamodellről is említést tehetünk. Miközben a líra is járja a maga sajátos útját.

Nem véletlen, hogy oly gyakran szóltam¹ eddig valamiféle sajátosságról. Az erdélyi magyar irodalom attól a pillanattól kezdve, hogy a táptalajául szolgáló földterület, amit tágabb értelemben Erdélynek szokás nevezni, kiszakad és egy másik térbe kerül át, az erdélyi magyar lírikusok szükségszerűen fordulnak a más, az idegen, a mitikus és megismerhetetlen felé, amelyről mégis beszélni kell, mert az, ami bennünk vagy környezetünkben idegen, a legváratlanabb pillanatokban bukkanhat fel. Ezért van az, hogy egyes erdélyi költők Atlantisz harangjait hallják megszólalni, valahol mélyen, felzúgni az elrejtettség és elfeledettség rétegeiből.

Ugyanez zajlik le a második világháború után, a hatvanas évektől induló nemzedékek esetében is. A régit, a már-már elfeledettet élesztik újjá, értelmezik át, helyezik új szövegvagykörnyezetbe.

Mert a sajátosan erdélyi beszédmód, az itt és más éthosza, követelménye számtalan alakot ölthet. Azt követően, hogy Áprily széttekint a tetőről, hogy mások sem hagyják magukat, hogy Dsida a *Bútorok* után megírja a maga zsoltáros

¹ Jelen írás *Az erdélyi irodalom az elszakítottság idején és ma* címmel május 21-én a Magyar Művészeti Akadémia és a Magyar Írószövetség által szervezett konferencián hangzott el Budapesten a Vigadóban.

költeményét, korántsem apad el az a forrás, ami az erdélyi lírát öntörvényűvé teszi. Nem csupán a magasztosnak van helye ebben a költészetben, de az abszurdnak, az ironikusnak, az idegenséget felvállaló és azzal szembenező beszédmódnak is.

Balázs Tibor a romániai magyar létköltészetéről szóló átfogó munkájában² már felhívja a figyelmet arra, hogy az erdélyi irodalom Sartre után szabadon „önmagában létező”, önmagában is létező – teszem hozzá, a környezettől tehát idegen. Balázs Tibor az idegenség felől közelíti meg az erdélyi irodalom egészét, jómagam inkább csak a líra, ezen belül is a '60-as, '70-es és '80-as években indult költők műveit szemlélem, szemlézem, ilyen szempontból.

„Akiről írok – régről ismerős már. Akiről írok – mégis ismeretlen. Külön bolygó: csak rá téved szemünk, s talán a szív tapintja, érti jobban őt, a téli éjszakának éles csillagát...” – írja József Attila kapcsán Kovács András Ferenc *Scintilla animae* című esszéketének egyik remek darabjában³.

E gondolatot továbbpörgetve külön bolygóként is értelmezhető tehát az erdélyi magyar líra, és erről a különálláságról, minden jeles szerző tud, írni is tud róla.

Az idegenség, az űrben lét érzése, „a szorongás nem nyavalygást vagy mára elavult prófétikus hevületet szül, hanem rendkívül erős képeket” – miként ezt Demény Péter is megállapítja Király László költészete kapcsán⁴.

A képek, amelyek Lászlóffy Aladárnál „embermélyi űrből”⁵ törnek elő – újabb és újabb űr-jelenetekkel gazdagítják a soha meg nem írt, de költői képek sorából mégiscsak összerakható Erdélyi tragédiát, vagy miért ne: komédiát, színjátékot.

Mitikus táj jön létre így is, még ha nem is annyira romantikus, még ha nem is annyira hangoosan kiáltó, de az alább sorjázó példák mégiscsak a pusztaság, az idegenség képét vetítik elénk, amitől az az érzésünk tamadhat, mintha, Szőcs Géza szójátékával élve, nem Marosvásárhelyre,

de Marsvásárhelyre érkezünk volna meg, egy Erdély közepén elhelyezkedő városba, ami mégis túli, földöntúli, egyenesen földönkívüli. Éppen egy ilyen sci-fi-be illő térben hangozhatnak el a következő, önmarcangoló versmondatok Király Lászlónál:

*S honnan is jövünk?
Dermedt elhagyottaink
Ma sem hiszik,
Hogy elhagyhatjuk őket”*

*Science Fiction*⁶ a vers címe, de jóval több benne a valóság, mint bármely, úgymond non-fiction szövegben. Felvetődik ezután a kérdés: miért jelenik meg ez az űr a líra erdélyi tájain? Az egyik lehetséges választ Cs. Gyimesi Éva adja meg az *Álom és értelemben*: „A kiürült emberi értékek peremén járkál a költő, ahol a személyes lét értelme is kétségessé válik.”⁷

„Az elidegenedés az a viszony – írja Bretter György –, amelyben az ember olyan viszonyokat termel, amelyek noha származásuk szerint emberiek, mégis idegen hatalomként uralkodnak az ember felett.”⁸

Az erdélyi magyar lírikusok is szembenéznek az elidegenedéssel, az idegen képpel, amely éppen a valóságot otthonossá tevő gesztusok ellen dolgozik, a megismerés és a megismerés tárgya közé áll. Ám ők szembenéznek, hogy az idegen valóságot mégiscsak otthonossá tegyék.

„Lebegtünk azték űrhajón / Egy tengermélyi hajnalon / Mint súlytalan sumer mosoly – /

Sosemvolt inka holdsugár” – írja Kovács András Ferenc (*Kamaszhangra*⁹), de a távoli világok megidézése nagyonis konkrét léhelyzetre utal, hogy e sok távoli között, a saját távoliségünk lakozik, melynek közelében a „kihűlt űrben kerengő – megőrült árva erdő”-re is rátalálhatunk (*Idő, széljárta könyv*¹⁰).

És felhangzik a figyelmeztetés, nem tudhatjuk, hogy mikor szólunk bele a bennünket körülvevő, de ismeretlen világ rendjébe, mert nem tudhatjuk, könnyen előfordulhat, hogy egy elpusztított szűnyog tulajdonképpen űrhajó, amelyben ott marad „két magányos csillaghajós” összemor-

zsolt teste, mint Szőcs Géza *Mit csináltál az űrhajóval* című költeményében¹¹.

Amennyire kicsi a világ számunkra, lehetséges, hogy pont olyan nagy mások számára. A „mindenséggel mérd magad” éthoszának groteszk megközelítése ez, de nem kívánja lerombolni annak mítikus építményét, ellenkezőleg: tovább építi azt. A vers önmagából fakadó többértelműségének, poliszémikusságának terében, teljesen hétköznapi hangzik a kijelentés:

*„Szerelmünk alatt van egy másik,
A program alatt
Egy másik program
A szörnyekben egy másik szörny él,
A jog alatt egy mélyebb jog van –”*

(Szőcs Géza: *Vers a végtelen programokról*¹²)

Ezt a mélyebb jogot nevezhetjük akár a költői megszólalás, a lebegés, a repülés jogának is.

A két világháború közötti erdélyi líra mitikus földrajzához talán közelebb áll Hervay Gizella, amikor az emberről így szól: „Virág a végtelenben – szírom szemedben csillag-utak”¹³, vagy Farkas Árpád, aki legényes könnyedséggel közli, hogy „megtértem csikorgó bolygómmal végtére, / görgetem, pörgetem: derüljön a fényre”¹⁴. De a virágsszelíd és a mindenséget lebírnai vágyó szándék sorai mégiscsak az idegenségről szólnak, hogy itt és most, valami más történik velünk.

Amit gyakorta írnak le különös, groteszk szögből pillantva a világra, miként ezt Veress Gerzson teszi:

*„Felkophat áll, nincs tovább,
rímpjúterek űznek csodát
abból, mit az emberi ész
termelt addig – s most vége, kész!*

(...)
*„míg költőnk csak áll, ácsorog,
az olvadt hólé rácsorog...,”*

... – s írja mégis, amihez ért:

*ÓDÁT – AZ ŰRKÖLTÉSZETÉRT!*¹⁵

Vagy Palotás Dezső, akinek néhány mondat is elég ahhoz, hogy világegyetelmünket egészen más alapokra helyezze: „Az Igazi Fa gömb alakú, minél tökéletesebb annál gömbölyűbb, az űrben lebeg”.

Az igazság, az Igazi Fa tehát valahol, tőlünk távol lebeg, állapíthatnánk meg, ha a vers címe – *Második hazudság a fákról* – nem tenné idézőjelbe a fenti kijelentést¹⁶.

A világűr zordságát gyakorta enyhíti a kétszemélyesre tervezett világ, a kinti rabságból befelé vezet az út Vásárhelyi Gézánál:

*„Rabja e világegyetemnek / kis cellám még el-
el hordozom / s e gyűlölet feloldozásaként / jer
légy velem hélium”*¹⁷, de Szőcs Kálmánnál is:

*„A Földnek mégis ki adhat nevet?
A kőd vagy én, ki mindig nevelkedtem?
Szerelmem talpalatnyi fény az éjben, ó,
Boldog kinnak hívnam, hogyha lenne erre szó,
valami messzi, tiszta, űri nyelven.”*¹⁸

A világegyetemnyi rabságból „valami messzi, tiszta, űri nyelv” maga a vers jelenti a kiutat, és az öntudat, ami, teszem hozzá, bátran jelenti ki: űrlények voltunk mindigis.

² Balázs Tibor: *A romániai magyar létköltészet története 1919–1989*. Accordia Kiadó, Budapest, 2006.

³ Kovács András Ferenc: *A semmi sodra*. In.: Kovács András Ferenc: *Scintilla animae*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1995, 141. o.

⁴ Demény Péter: *A menyét lábnyma*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003, 127. o.

⁵ Lásd: *Papír tenyérnyi képernyője*. In.: Lászlóffy Aladár: *Kőfalón kőszó*. Életünk Könyvek, 1994, 86. o.

⁶ Király László: *Éjjeli esők*. Válogatott versek. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998, 221–223. o.

⁷ Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990, 82. o.

⁸ Bretter György: *Az elidegenedés forrásai*. In.: Bretter György: *Istenek, vágyak, emberek*. 65. o.

⁹ Kovács András Ferenc: *Kompletórium*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 67. o.

¹⁰ Uo., 154. o.

¹¹ Szőcs Géza: *A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1992, 26. o.

¹² Szőcs Géza, uo., 215. o.

¹³ Lásd a *Virág a végtelenben* című verset. In.: Hervay Gizella: *Az idő körei*. Összegyűjtött versek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár, 1998, 398. o.

¹⁴ Lásd az *Anyám* című verset. In.: Farkas Árpád: *Válogatott versek*. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2012, 6. o.

¹⁵ Lásd az *Óda az űrköltészetért* című verset. In.: Veress Gerzson: *Igazolatlanul – jelen*. Egyberostált versek. Erdélyi Híradó Kiadó, Kolozsvár, 2011. 238–239. o.

¹⁶ Lásd: Palotás Dezső: *Negyedik kívánság*. Kriterion, Bukarest, 1979, 15–16. o.

¹⁷ Lásd a *Gyere el velem héliumnak* című verset. In.: Vásárhelyi Géza: *Ne félj az álm ügyis szertehordoz*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993, 70. o.

¹⁸ Lásd *A föld neve* című verset. In.: Szőcs Kálmán: *Küldj milliárd palackot*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1995, 60. o.

► DEMÉNY PÉTER

„Otthon” és „idegenben”

Helyek Balla Zsófia költészetében

A következőkben arra keresem a választ, hol és hogyan furakodik be az irónia egy olyan költészetbe, amelyet meglátásom szerint nem lehet a „posztmodern irónia” szintagmával jellemezni, amennyiben ezen azt értjük, hogy a szövegben minden „általánosan relatív”, s hogy egyetlen kijelentést és képet sem lehet helyesen érteni, ha nem fogadjuk el *ab ovo* az irónia folyamatos jelenlétét.

Legfőbb elméleti kiindulópontom Zygmunt Bauman tanulmánya,¹ melyben ember, tér és idő viszonyát vizsgálja a különböző korokban, és három kategóriát ír le: a zárandókat, a turistát és a csavargót. A modern emberek, fejt ki Bauman, strukturált idő-térben éltek (legalábbis így látjuk mi), olyan idő-térben, amelyben el lehetett ugyan tévedni, de siker és kudarc egyaránt „tudáson és célratorésen nyugodott”; az eredményeket össze lehetett kapcsolni, és teleologikusan lehetett élni. A modern kor emberét nevezi Bauman *zárandóknak*.

Ezzel szemben a mai ember *turista*: ma már nemcsak az emberi cselekvés „mulandó és kiszámíthatatlan”, hanem a világ is, amelyben játszódik; a turisták távolságot tartanak, szigorúan őrzik ezt a távolságot, és a mobilitás nevű játszmában érdekeltek. A turisták „ellenállhatatlanul vonzónak találják” a világot; a csavargók, akiknek szabadsága a nullához közelít, ellenállhatatlanul barátságatlannak.

Mint látni fogjuk, Balla Zsófia a *kényszerű turista*. Vágyai és alkata egyaránt zárandókká tennek, legszívesebben egy jól strukturált térben és időben élne, ám be kell látnia, hogy ez lehetetlen,

következésképpen *annak ellenére turista, hogy jól érezné magát a szerepében*. Minden erejével óvna magát az önfeladástól, miközben tudja jól, hogy nincs szeretet önfeladás nélkül; mégis folyamatosan reflektál minden élményre, az önreflexió és az irónia eszközét használja a csalódás ellen, melytől azonban mégsem védheti meg magát, hiszen él.

„Az önreflexiót említeném, az ironikus önreflexiót; a humort és az iróniát nem keverve egyébként össze. Sok mindent el lehetne erről a másfajta szellemi irányultságról és magatartásról mondani. Egyrészt kiábrándultabb, de kiábrándultságában játékosabb is, könnyedebb is. Sokkal többféle nyitást tesz lehetővé.” És még egy fontos állítás ugyanabban a válaszban: „Az individuum megnövekedett szerepe meghatározó a létünkben (...) Nem a mindennek alárendelő kollektivitás (...) rendkívül korán kiábrándultunk a kollektívizmus utópiájából. Mi egy másfajta utópiát hajszoltunk; azt hiszem, távolabbra vetettük a tekintetünket: (...) a lehető legnagyobb emberi szabadságra.”² Az idézet azért fontos, mert Balla Zsófia öndefiníciói közé tartozik: Martos Gábor kérdése arra vonatkozik, miképpen határozná meg a költő a harmadik Forrás-nemzedéket, melynek tagja, és miben látja annak a másodiktól megkülönböztető vonásait. Látjuk, milyen hangsúlyos szerepe van az *önreflexiónak* és az *iróniának* s ezzel összefüggésben a kollektivitástól való elhatárolódásnak. Nyilvánvaló, hogy egy olyan alkotó, aki elfogadja „a kollektívizmus utópiáját”, a referencialitástól sem határolódik el annyira határozottan, hiszen annak létezését önön létezése legfőbb zálogának érzi – gondolha-

tunk például az erdélyi magyar irodalom egyik emblemikus művére, Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című opusára, amelyben minden a referencialitástól függ, azon múlik és az által „üzen”.

Vizsgáljuk meg először is a *PaterNoster* két változatát. Ez a vers úgy jeleníti meg a pálya két szakaszát, hogy első változata a referencialitást mozgósítja, míg a második az areferencialitás, s ilyenképpen az általános befogadhatóság irányába tér el. „Géza ezt úgy írta: »Egek! / azt gondoltam, délután átmegyek / Bretter Gyurihoz« / át is mentem / egy lefele fordított sírkerten / s rátaláltam. Felöltöb, fa alatt / kuporgott, körülötte egy csapat / varjú, tanítvány, kolduló barát, / mind egyetlen s igaz. Gyurin a kabát / olyan bő volt, hogy sírni kellett. / Gazsi most ott állt Guszt mellett, / hátrább haragos Sándorok.” Ez az „eredeti”, amely 1980-ban jelent meg a *Második személyben* (Kriterion, Bukarest). Az élmény közelsége miatt (Bretter György kolozsvári filozófus, többek szeretve tisztelt mestere 1977-ben halt meg) a vers rendkívül személyes és a személynevek emlegetése okán meglehetősen belterjes is. Némi filológiai kutakodással meg lehet állapítani, kikről is van szó (Molnár Gusztáv, Szöcs Géza, Tamás Gáspár Miklós stb.), ám a mű tere ennek ellenére szűken családias. „Valaki úgy írta: »Egek! / azt gondoltam, délután átmegyek / Bretter Gyurihoz!«, / át is mentem / egy lefele fordított sírkerten / s rátaláltam. Felöltöb, fa alatt / kuporgott, körülötte egy csapat / varjú, tanítvány, kolduló barát, / mind egyetlen s igaz. Gyurin a kabát / olyan bő volt, hogy sírni kellett. / A vetélytársak most egymás mellett / álltak s egyéb haragosok. / S a Házsongárdban sátorok, / gyors-győzők, laci-konyhák körbe, / körhinták vártak a népre, / ószövegségi vigasság. (...) Arrébb sült már a *mititej*.” Az *Ahogy az élsz* című kötetben (Jelenkor, Pécs, 1995) megjelent változat feloldja az előbbi belterjességét, „Géza” helyett „valaki” kerül a versbe, a többiek viszont kikerülnek belőle. Marad „Bretter Gyuri”, akinek a haláláról szól a szöveg, s akit nyilván nem lehet sem kivenni, sem behelyettesíteni, és a Házsongárd, amely viszont egyszerűen egy temető neve annak számára, aki nem hallott a kolozsvári sírkertről. A sírkertről, amely már az első változatban „lefele fordított”, tehát inkább egy képeslap jelentésmezéjét mozgósítja, mint egy földrajzi helyét. A név nélküli „tanítványok” bibliussá és fenségsé, a

„képeslaposság” viszont személyessé és humorossá teszi a történetet, anélkül hogy az *túlságosan* személyes lenne.

Az átírás valószínűleg összefügg az 1989-es romániai eseményekkel. Az „új világban” rádőbbenhetett a költő, Bretter György neve egyre szűkebb körben jelenti majd azt, amit a diktatúra zárt levegőjében jelentett, bár elképzelhető az is, hogy egyszerűen az idő múlása és Balla Zsófia átírási gyakorlata teremtette meg a későbbi variáns.

Akárhogy is történt legyen, a referencialitás a személyes areferencialitásnak vagy inkább egy áttételes referencialitásnak adta át a helyét, egy olyan történetnek, amely bár éppen a beszélővel esett meg, valójában akárhivel megtörténhetett volna, s az olvasónak ebben a benyomásában a nevek kihúzása jelentős szerepet játszott. Ennek a törekvésnek egy másik irányát figyelhetjük meg a *Mi volt jó Pécsen?* című versben.³ „Az új időknek könnyű mámore, / az együtt töltött, nagy szilveszterek...” – indul a szöveg, s ez még „nagy” és „általános”. A harmadik sortól azonban elkezdődik mindaz, ami individuális, ami csupán a beszélőre jellemző: Tettye, Koszta Gabi, a karamellás sütemény, „rémálmom délután”, „a Marci kandúr”, papírtrombita. A kollektív identitás megszokott, sodró, mindenkire érvényes referencialitása helyére egy olyan referencialitás lép, amely személyes vagy még inkább intimus. A beszélő a saját emlékei által minden olvasó saját emlékeit szolgáltatta meg: mindenkinek van Tettyéje, Koszta Gabija, karamellás süteménye és a többije, csak nem ez a nevük. A vers érdekes teret alakít ki: az első két sor és még néhány („Möggöttünk forrt a múlt: előre / elnyert büntetésem, a katlan”), a rakovszkys zárlat: „Az is létezik, amit még nem tudunk”, tágas és elvont; a már említettek viszont olyan egyénítések, amelyek az olvasó saját egyénítéseit szólítják meg. Balla Zsófia költészetének egyik titka, hogy ide-oda villózik a két minőség között, s a saját „kis” történeteit az olvasó kis történetei segítségével mondja el, érezteti meg; a legjobb versekben nem bomlik meg ez a kényes egyensúly, a mérleg hol erre, hol arra billen, de sohasem egyetlen irányba s ezért sohasem zavaróan.

Balla Zsófia költészetében a Paul de Man-i „térbeli metafora” a lehető legkonkrétabban értelmezhető, s ha ezt a lírát akarjuk jellemezni,

¹ Zygmunt Bauman: *Turisták és vagabundók. A posztmodern kor hősei és áldozatai*. Karádi Éva fordítása. Magyar Lettre Internationale 1999. tél.

² Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban. A Forrás harmadik nemzedéke*. Erdélyi Híradó, Kvár 1994. 19. és 20.

³ A harmadik történet, 23.

a „térbeli”-re esik a hangsúly. A síkváltás, melyet Hankiss Elemér elemzett szép tanulmányában,⁴ ebben a költészetben az ironia mozgását tükrözi. Mielőtt az ironiáról beszélnénk bővebben, ismer- tessük röviden ezt az írást. Szerzője abból indul ki, hogy a nem irodalmi, illetve az irodalmi jelsor közötti legfőbb különbség *linearitás* és *periodicitás* különbsége. „Nem az egymásutániség vagy nemcsak az egymásutániség, hanem az ismétlődés is alapvető viszonya a jeleknek. A dekódolás- nál az olvasó tudata nem egyszerűen csak végig- siklik folyamatosan a jelsoron, hanem miközben halad az első jeltől az utolsó felé, bizonyos jelek, jelcsoportok arra készítetik, hogy sorrendben ko- rábbi jelekre, jelcsoportokra visszaugorják, meg- ismételve s csak azután haladjon tovább.”⁵ A következő fontos állítás, hogy a „nyelvi anyag” a retorizálás révén válik irodalmivá. A továbbiak- ban Hankiss bőséges példákkal élve azt fejtegeti, hogyan működik az a dekódolási játék, amelyet ő síkváltásnak nevez. Először József Attila híres sorait idézi: „s szívében néha elidőz / a tigris és a szelid őz”, s elmagyarázza, ezek megfejtésekor a befogadó tudatának egyrészt *horizontálisan* kell oszcillálnia, hogy az *akusztikai azonosságot* és a *szemantikai különbözőséget* megállapíthassa, más- részt *vertikálisan*, hiszen ez utóbbi különbségtél- telhez ki kell lépnie a jelsorból. További példák után, melyeket a mű- és népköltészetből, a re- gény- és a drámai irodalomból vesz, a szerző arra a következtetésre jut: „az esztétikumnak magának elidegeníthetetlen lényege ez a kettősség, az el- lentétes pólusok közötti állandó ide-oda villanás. Maga az esztétikum vibrál az elvont és a konkrét, a rész és az egész, a személyes és a személytelen, a külső és a belső világ ellentétes pólusai között – illetve pontosabban: akkor s csak akkor jön létre bennünk esztétikai-irodalmi élmény, ha a műal- kotás hatására tudatunk elkezd vibrálni a valóság különböző síkjai, ellentétes fogalmai, kategóriái között. E vibrálást fejezi azután ki fogalmilag egy-egy ellentéppárral, önellentmondással, para- doxonszerű definícióval az esztétika és az iroda- lomtudomány.”⁶

Fentebb láttuk már, hogy az ironiához, leg- alábbis annak Paul de Man definiálta változatá-

hoz, fogalmak jól megkülönböztethető párjaira, a valóság két jól elkülöníthető szintjére van szük- ség, ő-re és nem-ő-re, egy pontra, ahol a beszélő van, és egy másikra, ahonnan szemléli önmagát. Innen is adódik a következtetés: ez nem a poszt- modern ironia, amely nemcsak hogy nem ta- pasztal különbséget a valóság különböző szintjei között, hanem nem is *vágyik* erre a különbségre. Az az ironia, amely a Balla Zsófia költészetére jellemző, nem folyamatos szétszaggatás, nem a Parti Nagy Lajosra jellemző „fujvást [sic!] elhib- ban a rend”.⁷ Inkább egy ellentmondás vagy egy tehetetlenség feltárása: miközben a szöveg rendre törekszik, rendben reménykedik, minduntalan abba a felismerésbe ütközik, hogy a rend nem lé- tezik vagy nem vonható be minden *egyetlen* rend- be; csak *rendek* léteznek s a remény, hogy ezek a rendek mégiscsak megoszthatók valamiképpen; a személyes, intimus, „kis” emlékek, élmények, tapasztalatok utalhatnak ugyan olyanokra, ame- lyeket mindenki megélt, de nem tekinthetünk el attól, hogy mindenki *másként* élte meg őket.

A szilveszter, a költészet, a szülőföld, az irodalom nagy történetek, amelyekhez mind- annyunknak van köze, ez a „köz” azonban esetenként változik. Fentebb Rakovszky Zsuzsát emlegettem s nem véletlenül. Úgy vélem ugyanis, Balla Zsófia költészete rokonságot mutat az övé- vel, ami a filozofikusságot, az általánosítás vágyát illeti. Amíg azonban Rakovszky mindig a szemé- lystől az általánosság irányába mozdul, a szemé- lyes által mindig valami egyetemes érvényűt próbál közvetíteni (gondoljunk csak a babitsi vétetésű idő-ciklusra!),⁸ addig Balla Zsófia lírájában az egyetemes a személyes felé halad, relativizálódik. Am e relativizálódás nem a töredékek, a párhuzamos változatok vagy a különböző identitások formájában jelenik meg, mint Kovács András Ferencnél, Parti Nagynál vagy Szöcs Gézőnél, hanem egy *melankolikus relativizálásban*, amely ragaszkodna az egységhez, az egyértelműhöz, de belátja, hogy nem érheti el problémátlanul. Ha a Martos-interjú részletéből indulunk ki, meg kell állapítanunk: a kétely nélküli, meglehetősen ideologikus egység nem létezik vagy nem hiteles, ami pedig hiteles lehetne, az éppen azért nem elegendő, mert nem fogadhat be mindenkit. *Több-*

*be*ket igen, mindenkit nem. Az emlék, az élmény, a tapasztalat olyan főnevekként érvényesek, ame- lyeknek a jelentését minden olvasónak magának kell kialakítania a szöveg utalásai segítségével.

A síkváltás másik lehetősége vagy leírásának másik módja a *kint–bent* irányra, útra és vissza- útra vonatkozik. A *PaterNoster* mindkét változa- tában tanúi lehetünk annak, a „lefelé fordított sírkert” hogyan teremti meg hirtelen a „bent” hangulatát, s e soron túl mintha minden *egy- szerre* zajlana kint és bent – természetesen ez is óvja a verset a pátosztól, s ez is a felé az „áttételes referencialitás” felé mozdítja, amelyről már be- széltem. Most azonban nem erre szeretnék figyel- ni, hanem a benti tér, a benti intimitás, a zártság formáira és költői megteremtésére.

A *Mi volt jó Pécsen?* ilyen szempontból is jó példa. Az első szakasz után, a „nagy szilveszte- reket” és Tettyét követően azonnal visszahúzódik a szöveg, „Kosza Gabiékhoz”, a karamellás sü- teményhez, a délutáni rémálomhoz és a negye- dik szakasz erős indításához: „Jó volt felébredni idegen ágyon / délutáni homályban s inni egy kis vizet.” Erősnek nevezem, mert idegen ágyon álta- lában *nem jó* felébredni, nem szólva arról, hogy a jelző nem kíméli sem a beszélőt, sem a környez- tet (lehetne például „baráti ágy” is). Aztán ismét „Széchenyi tér”, petárdák, palackok, papírtrom- bitálás és megint egy markáns váltás: „Mintha nem is az idő váltaná mezét, / hanem egy lidér- ces gőzfürdőből köszöntene / ránk a feltámadás.” A hatodik szakaszban pedig a város levedli „az ó, fekete szőrt”; innen már csak egy lépés Marci kandúr, a „kövér üstökös, / öt méterről vágódott az ölembe, – / karma nyomát még évekig visel- tem”. A nevetés „leütés nélküli labdajáték”, és megül a gyomorban, mint a gipsz.

Oximoronszerű tehát a jó; olyan képek mesé- lik el, amelyek a főnevek révén a pozitív, a jelzők miatt azonban a negatív tengelyen helyezhetők el. A szöveg kétértelmű, a hatodik szakasz második részének kezdete viszont ismét a címre utal, most kijelentő mondatban: „Szóval, ez volt jó Pécsen.” Mintha inkább arról lenne szó, a beszélő hogyan próbálta jól érezni magát, mint arról, hogy ez *va- lóban* jó volt.

Egy másik vers, amely beszédes ebből a szem- pontból, *Az ünnep előérzete*.⁹ Ez is a kinttel kezdődik („Egy hónap, másfél hónap / derengő idő...”), ám a harmadik és a negyedik sor már eb-

ből a derengő időből fakad: „szomjas várakozás és / vízfoltos cipő.” Ugyanazt figyelhetjük meg, mint az előbb elemzett műben: a hónap semle- ges terét a várakozás, a hajnal, a gyermekkor, a bizonyosság, a győzelem, a mécs, a láng pozitívvá tenné, ha nem lenne a várakozás *szomjas*, a haj- nal *sötét és freccsenő*, a gyermekkor *keszeg*, s ha a mécs nem *kútlánggal* égne. Ilyen ambivalenciák teremtik meg a szakasznyi kérdés lehetőségét: „De mondd, miféle ünnep ez, / e szűrt fény, szűrt sebből szivárgott / szikra, mely sistereg, neszez / s szertezáporoz száz szilánkot?” Aztán ismét szív, karácsony, Hold, nő, győzelem küszöbe, gyertya, csillagok – másfelől viszont a szív *hangtalan*, a ka- rácsony a „kopácsol”-ra rímél, a hold alatt „gyász zuhog”, a nők úgy szülnek, mint a gyász, a győ- zelem küszöbén „halomra lőtt varjak” hevernek, a gyertyák a csillagok helyett égnék. A befejezés pedig érdekes inverziót teremt, ahol a jelző po- zitív s a főnév negatív jelentésű: „Naptárában vakító szünnap. / Bársonyos hiány itt az ünnep.” (Kiemelés tőlem – D. P.)

Úgy is mondhatnánk: a vers egyetlen villó- dzó síkváltás. A „köz-környezet–kiskörnyezet” és a kint–bent közötti s már elemzett ingázást az alliterációk is segítik; elég talán, ha a fentebbi négysoros idézetre figyelünk, ahol a sziszegő sz- ek valósággal szétfűrészelik a „tartalmat”, s még inkább hozzájárulnak a karácsony kétértelműsé- géhez.

Térjünk vissza a kint–bent dichotómiához. Nádas Péterről szóló egyik szép esszéjében Ba- lassa Péter a következőket mondja: „Nádas, úgy hiszem, alapvetően konzervatív ízlésű és von- zalmú, ha egyáltalán használható még félreértés és rosszhiszeműség nélkül, esztétikai értele- menben a konzervatív jelző. Ha ugyanis elnézzük, elképzeljük barna, sárgás, mélyszínű, derengő intérieurjeit, színeit, egészen eredeti térképzését, akkor egy ilyen formában sosem volt, dísztelen szecesszió (...), illetve egy sosem volt, világpolgár- biedermeier metszet vagy életkép tűnik fel előt- tünk. Igazán szépen és konzervatívan berende- zett és rendezett intérieurökben lehet igazán na- gyokat szenvedni, széthullani, megvilágosodni és egyéb nagyokat művelni...”¹⁰

Tekintsünk most el attól, mennyire és milyen érvekkel lehet *ma* konzervatívnak nevezni Ná-

⁴ Hankiss Elemér: A népdaltól az abszurd drámáig. Az irodalmi mű egy alapvető strukturális mozzanatáról. = Uő: *A népdaltól az abszurd drámáig. Tanulmányok*. Magvető, Bp. 1969. 41–83.

⁵ I. m. 45.

⁶ I. m. 81.

⁷ Parti Nagy Lajos: *Szódalovaglás. Mintamondatok nulla*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs 1990. Fül- szöveg.

⁸ Rakovszky Zsuzsa: Az időről. = Uő: *Egyirányú utca*. Magvető, Bp. 1998. 45–56.

⁹ *A harmadik történet*, 29.

¹⁰ Balassa Péter: Hangfekvések. Nádas Péter művészetéről. = Uő.: *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózájáról 1978–1984*. Tankönyvkiadó, Bp. 1985. Mű- elemzések kiskönyvtára. 231.

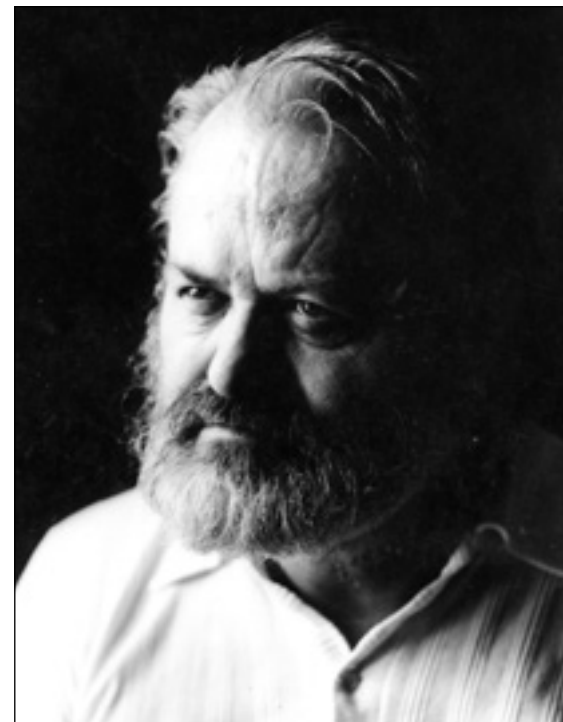
TURI G. KAMIL ◀

Egy kozmikus jokulátor: Eyas Kovács József (laudációs sorsvázlat)

I.

Meggyőződésem, hogy Eyas Kovács József életműve rejtelseiben Csontváryval és Tóth Menyhérttel egy szinten mérlegelendő. Sőt, mivel egyelőre a kezdeti lépéseket sem igen tettük meg a szerteágazó hagyaték feltérképezésében, még elképesztőbb intellektuális, magyarságtörténeti kinyilatkoztatásokra bukkanhatunk. Az nem téveszthet meg bennünket, hogy E. K. J. alaposan meghurcolt, végtelenségig kizsigerelt művészpályája töménytelen sok vázlatot, változatot, töredéket, törmelékét is magával sodort. Rengeteg a be nem váltott ígéret, hamvába holt terv, félresikerült nekibuzdulás. Ámde a hegyeket csúcsaikkal mérik. S E. K. J. tehetsége egeket ostromolt, mások által még be nem járt magaslatokat karcolt. Széles ívű, nagymerítésű mű-mondanivalójában eljutott oda, ahová a leghatalmasabbak – egyetemes világképe világképletként funkcionálhat, csillagmítosz-távlatokat tárhat fel. Nem véletlen, hogy a Viharsarokban fogott az ő lelke talajt, itt ébredt színforma-szürdadaizmus értelmet meghaladó értékérvényességére, mint ama három nagyság, aki ugyancsak innen indult, ide tartott, itt talált Anteusként földtörvényes indulatára: Dürer, Munkácsy, Kohán. Az E. K. J. halála óta eltelt időben nem támadt kétségem: közéjük tartozik ő, negyedik-summázó evangélistája e táj tao-tiszta tartaroszi tartalmainak. Amiként az istenek homéroszi kacajának következményeiként E. K. J. ténylegesen is '56 mártírjának tekintendő, ártatlan báránként elektrosokk-keresztekre szövegetetve haláláig bezáróan.

Mégis, ne a tragikus kisemmiződés letargikus élménye üledjen lelkületünkbe. Igenis, boldognak – mindenkinél boldogságosabbnak – kell tekintenünk azt az alkotót, aki megtalálta a kor, a harmadik évezred rejtjelkulcsát, egységbe tudta fogni szín és forma szerteziláló-dó kontraszt-elementumait (azóta van értelme az általa természetes egyszerűséggel használt „színforma”-oximoronnak). Kifejezetten diadalmas, egyetemesen beérkezett művésznek te-

dast és tekintsünk el a jól hallható („egyéb nagyokat művelni...”) iróniától is. Állapítsuk meg inkább, hogy Balla Zsófia elemzett verseiben is láthatók enteriőrök, megjelennek metszetek, s ezek ugyanolyan „derengők”, mint a Nádaséi. Tehát miközben a kinti, a nagy környezetet is leírja, a költő szövege is visszahúzódik a bentbe, Pécs ünneplő városából az idegen ágyra, a „derengő időből” (!) a vízfoltos cipőhöz. Ezek a művek minden bizonnyal a költészetnek a prózától eltérő, elliptikusabb jellege s az erre a költészetre jellemző jegyek miatt nem drámaiak, nem keltik a széthullás, a megvilágosodás hangulatát. A Balla-féle líra, mint mondtuk is már, melankolikus inkább, visszafogottan szenvedő és elsősorban a beszélőre vonatkoztatott. Az ironia éppen ebben a személyességben rejlik, amely szinte kínosan vigyáz arra, ne tegyen általánosító, mindenkire érvényes kijelentéseket. A lehető legnagyobb emberi szabadság csak a lehető legszigorúbb személyes iróniával érhető el.

Ennek a szigorú személyes iróniának talán a referencialitáshoz is lehet köze, ahhoz az életrajzi tényhez, hogy Balla Zsófia 1993-ig Kolozsváron élt, 1989-ig egy olyan diktatúrában tehát, amely nem engedte utazgatni állampolgárait. Általában nem vagyok a referencialitás barátja, nem rajongok az olyan elemzésekért, amelyek minden ok nélkül az író lexikonadataihoz fordulnak, és ezek alapján magyarázzák a művet. Ez a referencialitás azonban, amelyet most vontam be az értelmezésbe, véleményem szerint nem üres, közömbös, hanem *telített, aktív*, hiszen nemcsak nyoma, jelentése is van az életműben. Pontosan az 1993-as *Egy pohár fű* című kötetig kell várni, hogy más helynevek is bekerüljenek a versekbe, mint az erdélyiek vagy a magyar irodalom „hely nélküli” helynevei (például Rodostó az *Epilógus*-ban).¹¹ A *Vörös csík, vékony vérfonál* című vers¹² egy „igazi” utazásról szól.

¹¹ *A páncél nyomai*, 20.

¹² *Egy pohár fű*, 100, *Ahogy élés*, 230.

kintendő tehát Eyas Kovács József, ahogy maga se tekintett sohase másként önmaga hivatására. Nincs életművében tétova kétség, nyüzgő kishitűség, ernyesztő elégedetlenség. Ellenben annál inkább a Gilgamesek halál-lebíró gigászi hatalma, a Quetzalcoatlok vajúdvá világot-szülő egyetemes teremtvágya.

II.

Makón született, de ötévesen Kétegyházára költöztek, jobban mondva: a senkiföldjére. Édesapja a Szeged-Csanádi Vasút alkalmazottjaként kapott lakást a falutól elkülönült „termeszafanszterben”. Amikor arra jártam, mintha egy Krasznahorkai–Tarkovszkij–Beckett abszurdban botorkáltam volna: otffeletett, sehová se tartozó, kiselejtezett roncsársadalom morzsáléka. Az évtizedek alatt kiroszdált kötődések mélyén elmérgesedett ősi ellenségeskedések.¹ Az érzékeny cizellált idegzetű fiúcska Mokos József festőművész békéscsabai esti iskolájában ismerkedett meg a művészettel. Kezdetből kemény kihívásként kezelte, hogy totális magabiztossággal tudjon akármit rajzolni. Ez a dürieri tökélyre törekvő attitűd sokak csodálatát kivívta később.² Húszévesen – 1953, Rákosi-éra, rossz családi háttér – ugyan nem veszik fel elsőre a Képzőművészeti Főiskolára, de semmi törés a sorsvonalon. Három év alatt abszolválja rajz szakon a szegedi Pedagógiai Főiskolát, mégpedig nem is akárkinél. Vinkler László, a hipereklektika délvidéki világhíressége bélyegzi életreszólóan E. K. J. gondolkodásmódját, sokrétű hozzáállását. Vinkler egyaránt, egy időben uralta a legkifinomultabb antik-reneszánsz szépségkultuszt, s mondjuk a Pollockot megszegényítő originálisan spontán tusgrafikát. Együttal lopta be kedvenc tanítványai lelkébe a háború során kikristályosodott Kerényi Károly-kör – Szentgyörgyi Alberttel s Vinklerrel triumvirátusodott – mitológiai-tudománytörténeti sugallatait. 1956 őszén kötött ki a pesti főiskolán egyebekben Bar-

csay, Szőnyi, Bernáth mestereknél. Amihez fogott, itt sikerült.³ Barcsay elejétől fogva meglátta benne a lehetséges nagy művészt. (Olyannyira, hogy a jelesen teljesített grafika szak végeztén tanárságként szerette volna maga mellé venni, de a 'sajnálatos 56-os események' utórezgéseit ezt megghiúsították.) 1956 októberében apokaliptikussá nyílt E. K. J. életsorsában is a világtörténelem. Motyogva, szégyellősen vallott erről, műveiben annál elementárisabb nyíltsággal, kirobbanó hevülettel. A baj abból adódott, hogy főiskolai forradalmi igazolványokat hitelesített aláírásával, s ezt nem bocsátotta meg neki Kádár terror-uralma. Az is életre szóló halálfélelemmel oltotta be, hogy – talán fatális félreértésből – midőn este az utcai lámpa alatt újságját olvasta, orvul rálöttek. (Sőt, szüleit haláláról értesítették, összekevervén őt más Kovácsokkal.) Valahogy megúsza. Grafika szakon végzett, mivel a festészethez még nem érezte magát elég érettnek. Egy jó éven át közös műtermet béreltek volt évfolyamtársával, Gruber Bélával. Félig-meddig elbújt a Dunántúlon, majd – a leszámolások, bebörtönzések, boszszúhadjáratok csitulásával hazatért szüleihez, s Kunágotán próbált elhelyezkedni általános iskolai rajzpedagógusként. De csak utolérte az üldözöttet végzete. (Esterházy után szabadon: milyen a magyar üldözési mánia? Azt hiszi, üldözik, pedig tényleg!) Csak becsalinkázott a csapdába. Belgyógyászati kivizsgálásról átküldték a gyulai elmeosztályra. Gyomorideg-panaszokkal. Itt a főorvos – jó moszkvai metódussal: forradalmár nincs, csak kényszerzubbonyos elmebeteg – már várta. Ápoló-smasszereinek parancsolt, miután körbeszaglásztta a naiv delikvenst: nem árt magának egy kis villanykezelés. S hiába tiltakozott, kapálódzott. Kezét hátracsavarták, a dulakodásban kitörték a karját (évekig sínylette), s kényszer-elektrosokkolták. Haláláig, 1990-ig évente többször elkövették vele szemben ezt az orvosi gyalázatot. Előbb géppel sokkolván, utóbb brutális mérgekkel. Magam a '80-as évek végén szamizdatban, a Nagy Jenő-féle nevezetes *Demokratában* publikáltam, megfelelő kommentárok kíséretében E. K. J-nek a gyulai diliház rácsos ablakán kidobott, szüleinek címzett meg-

rendítő-könyörgő leveleit. Rimázkodott, hogy mentsék meg, mert itt hamarost tönkreteszik, meggyilkolják. Ezek a levelek semmiféle zavarodottságról nem tanúskodtak, ellenben klasszikus tömörséggel árulkodtak a művész totális kiszolgáltatottságáról.⁴

Közben azért eljutott a leszázalékolt, talonba rakott, kirekesztett-berekesztett művész Párizsba, 1975 tavaszán. A modern művészet múzeumi utolsó másfél évtizedére totálisan felszabadították, úgyszólván sokkolták. Családalapítás? Kérdésemre legyintett: „A családalapításhoz művészi múlt és anyagi biztonság is kellene. Mióta diliflepnis lettem, ez is kilátástalanná vált.” De azért a kecskeméti közönségtalálkozón megismert és megszeretett Dumuzi-poetrinának lelkesen udvarolt, sőt kezét megkérte... Halála váratlanul esett meg 1990 áprilisában. Nagycsütörtök éjjelén, műterme magányában agyvérzést kapott. Hajnalra édesanyja holtan, a székre rogyva találta. Mária néni nagypénteken felhívta szegedi nővérét, hogy segítsen neki gyötrelmes gyászában. A szomszéd vette fel a kagylót: Mária néni nővére nagypéntekre virradóra meghalt. Hogy is van csak ez? Mária, József, nagycsütörtök, nagypéntek?

III.

Bacsilla Sándor kétegyházi plébános megemléltette, hogy a MÁV-telepen nagy elszigeteltségben fest-ír egy 'kóbor báránycsaj'. Hátha van valami érték maszatolásaiban, zöngeményeiben. Már elsőre megdöbbsentem: mintha a kumráni barlang kincseibe botlottam volna. Rejtélyes, rikító színjelek, felhalmozott képstócok a lakószobában. A művész gyanakvó, lesi, nem nevetem-e ki. Testes, Marx-szakállas, nagyokat szuszogó beteges, koros embernek tetszik. Korra fia lehetnék. Az anya, Mária néni tapintatosan kinn matat a konyhában, néha kukkant be. Estére már biztos vagyok benne, igazi zsenire akadtam. A festő feloldódva örvend a megbecsülésnek, méltó figyelemnek. Kölcsönös ajándékok. Kis papír

shodó-pasztelljével hónom alatt, szinte repülök haza. Úgy érzem, a csillagmítoszi titokfejtésben társra, mesterre találtam. Nem könnyű eset, rejtekezik. Szeret elbújni a közönségesség, a mogorvaság vagy az elterelő semmitmondás maszkjába. Van oka a rejtekezésre, valódi táltos. Az eleve rossz-szándékú elektrosokk-kezelések végleg kinyitották égi-metempsichikus csakráit. Ide-oda lejtve éli a múltat jövőbe itatva. Fényképeire hieroglifákat vés, névvariációkat próbál. Előbúvik a legáltalánosabb „Kovács” és „József” mélyéből a valódi lény: Faust, az univerzum 'el nem ismert törvényhozója' (Shelley szavával). Édesanyja katolikus „Ézsaiás”-ságából bontja ki az „Eyas” előnevet, nemesi névszót. Ez úgy latinul, mint óhéberül és japánul azt jelenti: egy-igazisteniségű. Eyas Kovács József kilépett a varázslásfeledett „Kovácsok” tumultusából, s nevet választott magának.

A festő, amikor egy télen se pénze, se festéke, se farostlemeze nem volt éppen, kiballagott édesanyjával a kétegyházi szikre, s agyagot bányászott másfél méter mélyből. Ebből az agyagból lettek különös-súlyos festett barlangdomb-szobrai. Jávai totemek jutnak eszembe. Hegylábak, lejtők gyengéd hajlatai. Anyaméh s cseppkőbarlang kincses fészke. De a sok helyen rákent piros, fehér, sárga festék rituális ünnepélyességet kölcsönöz az amúgy kísértő komorságnak. A festő most a tér színére akadt rá. Korábban a színformát szintetizálta, most a szín formateréhez fordult.

1988-ban fél éves távolságból újra szembeke-rülhet a két világkultúrával, a mayával és a ki-engari sumérral. „Nagyon örülök a három könyvnek is, amit adtál. A 'Régi amerikai művészet'-et előre is köszönöm... Rajzoltam egy csomó geometrikus struktúrát, jó lenne köves gyűrűknek tervrajzául is, egy részéből meg képet festenek. (...) Kaptam festéket, festettem egy olajképet és egy pár temperakalligráfiát, és illusztráltam a 'Gilgames'-t.” – írja levelében.

Az emberiség története az istennév és a saját-név keresésének kontextusában is értelmezhető. Ha ismerem Isten nevét, megszólíthatom. Ha előbányásztam beavató elnevezésem, táltos-sá váltam. Ekkortájt írja nekem: „A nevemet, mármint a művésznevet formáltam egy kissé, azt hiszem, így hungaricizmus. Megháromszorozva eyasKeayasEyasKovácsJózsef-nek írom.” A hármasdombhoz közelíti így az E rovásírásos kettőskeresztjét. Mint nemzetben gondolkozó

1 Kovácsék mindhalálig pereltek, rettegetek, marakodtak a sátáni rendőrbeszúgóként kártevősködő Pap családdal. Mára már kikutathatatlan az alattomosan dúló állóháború oka, mindenesetre meghatározta Kovácsék léteztetését és E. K. J. képekbe sűrített gonoszság-körülírását.

2 Bálványos Huba, majdani főiskolai Barcsay-tanítványtársa említette már a Képzőművész Szövetség elnökhelyetteseként magánbeszélgetésünkben, hogy miközben a többiek küszködtek a tananyaggal, Jóska már mindent tudott, s évfolyamtársai szinte irigykedve csodálták. A Mester rendre jelest adott munkáira, Szőnyi pedig Kondor-léptékű talentumként aposztrofálta.

3 Szerényen ezt így kommentálta nekem: „A Főiskolán Munkácsyt és Rembrandtot igyekeztem követni. Meg akartam tanulni nagyon jól rajzolni. Irigyeltem azokat, akik szépen tudtak bánni a vonallal. Anatómiaórán csontvázrajzoltunk. Barcsay mestertől sokat tanultam. Be sem fejezhettem rajzomat, beírta a jelest.”

4 Még a halála előtti nyáron is megbilincselve, lekötözve kényszerítették be a mentősök a szokásos kegyetlen kezelésre. Míg édesanyja a kávé főzte a segédeknek, azok leteperték a tiltakozó festőt. Hiába hivatkozott sorsdöntő hivatására. Anyja már agyongyógyszerezve akadt rá újra a kórházban. A személyzet röhögött rajta. Magam is őrzök néhány keservesen megrendítő emléket ebbéli diliházi beszélőinkről. 1988 augusztusában írta nekem Mária néni, a kórházból jövet: „Vasárnap voltam fiamnál, már követelt a drágám, azt gondolja, hogy pihenek.”

univerzális alkotó, E. K. J. törekedett arra, hogy más magyarok is visszatálhassanak ősi tudásunk forrásaihoz. Ehhez nem elég az iratok böngészése (egyébként is a táltoskultúra nem dokumentálható: hagyja semmibe veszni az értékeit, hogy aztán szintisztán újraterejtse).

Kecskeméti kiállítása és a munkásszállói közönségtalálkozó alkalmával E. K. J. nálunk szállt meg. Kimozdulása a kétegyházi ősköveletből megpezsgette fantáziáját. A találkozások új gondolatcsírákat ébresztettek.⁵

IV.

Az E. K. J.-képek olvasata óriási nehézségbe ütközik, nem olvadékonny. Még akkor is, ha a közvetlen látvány eruptív erővel hat.⁶ A képekhez se a néző, se az alkotó nem rendelkezik még hiteles olvasati kulccsal. Sejtjük – főképp a félezernyi temperashodó-sorozatból – hogy a csillagszínképek világtörténelme a megoldás, csakhogy útközben még ezernyi apró értelmezési trükk húzódik. Persze azért így is megéri a nekihuza-

⁵ Magam, mint Dante régi rajongója, meglepődve olvastam a művész látogatást követő levelét: „Szeretnék megkérni valamire. Van Nálád a falon egy színes reprodukció, Giotto freskójának egy részlete, a fiatal Dante rajta. Ha lehet, kérlek, fényképeztesd le Koczka Pistával, de a mellette lévő profilt, mondd meg neki, retussal tüntesse el, mert az egy slemil, egy rendőrspicli profilja, absolute ellentétes Dante karakterével. Erősen emlékeztet Pap József rendőrré, annak a perszónának a fiára, akire édesanyám annyit panaszkodott, olyan útszéli pimasz volt vele szemben. Nem lehetett az Dante barátja, nem létezik, valószínűleg Giotto is direkt festette oda, hogy felhívja a figyelmét az utókornak, hogy arra az emberre kell vigyázni. Másrészt, ne tűnjék szérenytelenségnek, úgy vettem észre, nagyon hasonlítottam rá, úgy 21-22 éves koromban, mármint az ott ábrázolt fiatal Dantéra. Ezt korabeli fényképfelvétellel is tudom bizonyítani. Én is meglepődtem, mikor megláttam ezt a reprot, és hogy menyire véd engem Dante portréja. Erről a reprotól, és úgy, ahogy írtam, kérek Tőled egy-két felvételt, ha Koczka Pista megcsinálja. (Csak annyi a különbség, hogy nekem egyenes orrom van, Danteé pedig nagy, görbe. Különben a szemem, szám állása meglepően hasonlít Danteéra. Mind a két nagyapám görbeorrú volt, még az erdélyi székely nagyanyámé is.)” A mellékelt fiatalkori fényképen ki-kí ellenőrizheti a hasonlóságot. Egyúttal bátran írhatja betegsége rovására is a rendőrspicli-hökkenetet. (Ahogy még az évfolyamtárs-szövetségelnök, Bálványos Huba is az ifjonti tehetséget zsenialitásnak, az érettkori zsenialitást örültségnek alította. Magánbeszélgetésünk idején felróta régi barátjának, hogy nehezen tájékozódott viharsarki számkivettségében. Nem mozgott már otthonosan a fővárosi művészkörökben.) De talán a szellemvilágban kárpótolta magát. Olyasmire is érzékenyen reagált, amire más rá se bagózott. Az biztos, hogy Dante másokat is vezetett már hol elíziumi, hol hódászi körökbe.

⁶ Eszembe jut Esterházy Péter megvilágosodó döbbenete, midőn lakásában, a Római-fürdőn eléraktam a színes fotókat! Azonnal Kovalovszky Mártához Fehérvárra vele, parancsolta. Aztán semmi se lett belőle, ebből se!

kodás. Az 1986-os nagy, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban rendezett életműkiállítást követő évben a *Művészetben* Kiss Joachim Margit adott képet „E. K. J. művészetéről”. Elismerésre méltón, becsülettel megküzdött a pályaképpel, merészen válogatott, írt át és boncolva fejtegetett elemzéseiben. A direkt látványból indul: „Ez a közvetlen környezet a MÁV-lakótelep szűk világa: házai, ólai, kerítései, falak, karók és ágak. A képek problematikája a tér, nem a távolra vetített, hanem a rudak, falak, kerítéses ágak között darabokra szabdalt, egymásra halmozott tér s amelynek csekély mélysége és magassága van: a kerítésig, illetve a házak tetejéig, lombok aljáig terjed. A járószintre, az élettérre koncentrál.” Az utolsó korszak csúcsra-érett temperáit megkísérli közelebb hozni: „Ábrázolni semmit sem akarnak, mégis, organikus dolgokra emlékeztetnek, ettől válnak kvázi lényekké, valamilyen szituációban lévő, egymáshoz viszonyuló organizmusokká. Akárha népvándorlás kori állatábrázolások meg-elevenedett, helyüket elhagyó apró lényeit látnánk a lapokon. Ezért sorolhatók inkább e lapok az akciófestészet körébe.”

Fontosak ezek a nekirugaszkodások, mert legalábbis jelzik a megoldandó feladat fontosságát. Hiszen jószerevével a festő se tudott sokkal többet az általa szubsztancializált világértelmezésről, sőt világformálásról. Holott számos esetben maga is megkísérelte írásban közzétenni intencióit. Általában kassákian konstruktivistá verzetekben: „önmaga cselekvési körét állandóan bővíteni akarja/ tudatosítani/ dolgok méltóságát// formai eszközök sűrítése/ viszonylagos természetközelség újrafelidézése” – írja egy tághorizontú programvetésében. Máshol a metódus nyomán fellépő hatáskatarzist rögzíti „az eredeti alkotói szándék/ a leggyorsabb improvizáció// zseniális/ természetesen/ hatalmas tereket nyit meg”.

„Az 54 éves festő most egy Dózsa-sorozaton dolgozik világvégi lakásában, Kétegyházán a MÁV-lakótelepen. 83 éves édesanyja gondoskodva veszi körül. Első pillantásra kiáltó az el-lentét az eruptív, világfelforgató képek és a szűkös falusi körülmények közt. Aztán átértékelődik a viszony. Észre vesszük, hogy itt, ezeken a képeken, a mindennapi hősiesség katarziszt és tragikumát látjuk, színek sokatmondó formazuhatagában. A festő mózesi monológot folytat Jahve egével, jajgat a vihar sarkában, a Viharsarokban. Festészete különleges, prehisztorikus,

Eyas Kovács József a kecskeméti kiállítás alkalmából szervezett munkásszállói közönségtalálkozón 1987-ben. A fényképen jobbra a festő, középen dr. Turai G. Kamil szerepel.

törzsi emlékképeket hoz a felszínre. A jelenlegi Dózsa-sorozat nem pusztán a magyar történelem egy tragikusan szép epizódját eleveníti fel. A világ hatalmi struktúráit elemzi a festő lendületes, izgatott ecsetkérdőjelekkel, festék-Ariadné-fonalakkal, szivárványhidacsakkal. A mélyen átértézt színmegfelelések és kontrasztok elementárisra fokozódnak a kínai tusrajzok suhanás-technikája által. Értelmet nyernek a tört színű maszatolásfoltok, midőn fellángol bennük a tűz boronája.” Később háromtucatnyi temperasorozatot dokumentáltam a fotóművésszel, darabonként hirtelen röntgen-analízisnek alávetve. Hadd mellékeljek itt néhányat a sötétebb (barna-kék-fekete) árnyalatúakból, mintegy kudarcra-ítéltségem igazolása gyanánt. Nyilvánvalóan adódik a duplafenekű kérdés-komplexum: 1. Van-e értelme bárminemű ékesszólással vagy zagván látványos képmondanivalókat szavak fogalomporázára fűzni? 2. Egyáltalán kínálkozik-e az ember számára más feltárási lehetőség, mintsem a gondolkodás

szóbeli erőfeszítései révén? Hagyjuk függőben a kérdést. Ámbátor E. K. J. a maga írásgyakorlatában nagy teret szánt a szó-szófia körülírásoknak: „kézírászerű megközelítések/ potenciális formáknak potenciális színek felelnek meg/ előszöri jelleget adni a képnek// antineuralgikus/ szépsége hogyishogyis/ született/ mélységében/ variációi” – fogalmazza meg versben. De műtermi kérdésekre expressis verbis is nyíltan állást foglalt a kép-írás és a fogalom-alkotás mellett: „Amikor rajzolva festek, az írás akcentusához igyekszem alkalmazkodni. Tehát, mit festek, hasonlítson az írásjelekhez. A képpel valahogy fogalmat is kell közölni. Az absztrakt kép is jelöljön tehát fogalmat. (...) Nem vagyok transzban, amikor festek. Van időm, van kedvem, ez elég. Bármilyen összevisszaságnak is tetszik, amit festek, értelmi kontroll alatt áll... Nem jó, ha az ember túlságosan ápolja az érzelmeit, pláne az értelem rovására. Sokszor engedtem inkább, hogy elkerüljük a veszekedést.” Igaz, a túlzott bakafántoskodást, tárgyiasító álérdeklő-

Barcsay Jenő osztálya a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. Bal szélén dolgozik Eyas Kovács József, jobbról a második Bálványos Huba.

dést se igen tolerálta a Mester: „Vannak bosszantó kérdések is. Az mi? Bosszantó kérdés.” Versszövegeit értelmi kiegészítő kísérleteknek szánta.⁷ De az arab számrendszer se elégtette

7 Gyakran mellékelte leveleihez egyet-egyet. „Szeretném már nyomtatásban látni az én 'logopédikus gesztá'-imat. (Így neveztem el a verseimet.) (...) Írtam már több ilyen verset is, és úgy veszem észre, hogy sikerrel. Ezek mondóka-szerűek, 'logopédikus geszták'-nak nevezem őket – a többi régebbi verseimet is.” Nemde, lenyűgöző már maga a „logopédikus gesztá” műfaji megjelölés? Nyelv művelő világtörténelmet írt vajon? Haláláig izgatta a „magyar írás” megalkotása és terjesztése. Amikor azzal hűtöttem le, hogy már van rovásírásunk, huncutul legyintett: no, akkor feltaláltam a spanyolviaszkot. Magam másfél évtizeden át rovásírást is tanítottam főiskolán és egyetemen, de – szegyenkezve vallom be – E. K. J. zseniálisan újszerű magyar abc-jét még nem vettem egybe a hagyományossal. Mentségemre legyen mondva: bőven lesz még ideje a magyarságnak számot vetnie kutató hőseivel. Sajnos, a levélben elküldött magyar abc-jének fotómásolata elkallódott a *Demokráta* vagy a *Kurzus* rendszerváltást megelőző szamizdatjaiban, ahol publikáltattak anno. Viszont levélrészlete fényesen igazolja, mekkora jelentőséget tulajdonított e periferiálisnak tűnő jelenségnek. Mélyen beleágyazta, a varrottasok varázslatáig, az írásos hímzésekig a magyar írást a szent hagyományba. „Küldök még két fotót azt hiszem nagyon jól sikerült magyar hangírás abcmről,

ki a leonardoi leleményű polihisztort. „A 13-as számrendszert csak úgy megállapítottam, nem tudom, hogy ősi-e, mint a tízes. Mindenesetre, mióta megrajoltam ezeket az új számokat, nyugodtabb vagyok.”

Levelei tobzódhatnak az alkotástervektől. Madách-strukturalista szöveget vizionál. „Több zászlókompozíciót csináltam... Építészetben is sikerült megrajzolnom egy lakótornyot, 13 szín-

mely témával már nagyon régóta foglalkozom, mert, ha egy népnek nincs saját írásrendszere, előbb-utóbb eltűnik a történelem süllyesztőjében, talán erről már írtam Neked, de ez az abc jobb, mint az akkoriak. Fedezete a kalligrafikus magyar népi hímzés. Talán, ha ki lehetne önteni a betűket, lehetne egy kis kiadványt is kiadni ezekkel a magyar betűkkel.” Többször visszatért a témára, képei sorsánál jobban izgatta a magyar hangírás: „Szinte biztos, hogy jó, szkíta jellegű magyar hangírást alkottam és ez tudod, hogy fontos egy nyelv számára, hogy saját hangírása, jelrendszere legyen. Arra kérlek, hogy mutasd meg a „Kurzus”-nál és kérd, hogy közöljék le a fotóját mert ez fontos, ha nem is mindjárt tűnik fel, annyira hozzászoktunk a latin betűkhöz. És ha nem szakértők, hát magyarázd meg, hogy miről van szó. Saját írásjel védi a nyelvet. És biztos, hogy jól sikerült. Aki jobbat akar ezután csinálni, az hülye. Mert némelyik okoskodhat esetleg. Olyankor már könnyű variálni, mikor már egy témát megoldottak.”

test, azon tanulmányozható a szintmagasság-különbség-rendszer, ami a többi épületemhez kellene alkalmazandó. (Csak hétféle méretű paneleket kellene gyártania a gyárnak.) Most szoboröntéssel vagyok elfoglalva. Kiöntöm a kisplasztika-plasztelinjaimat. Geometrikus díszítésű gyűrűket, és még fülbevalókat is terveztem...” Erdeklődési köre felmérhetetlen. A sajtótól a katedrális- és stadionépítésig, az alsó-felső szintű pedagógiáig, haditechnikáig és űrkutatásig terjed.

V.

A kép képességét, a jel jelentőségét jelentése adja. Leírhatjuk E. K. J. jeleit, felmutathatjuk. Bírálhatjuk, vagy ujjonghatunk rajta. Érvelhetünk, s ráhagyatkozhatunk az evidenciára. Elemezhetjük racionálisan, s titokérzékenyen szétárrhatjuk karunkat. Nem mondom, hogy mindegy, de mind egy! Íme itt vannak teljes valójukban a címlapi színes művek. Címük nincs (hacsak nem adunk), nehogy abba kapaszkodhassunk. Elég az, hogy valahány világértelmezés, világképlet. Számomra emberfölötti jelentőségük megkérdőjelezhetetlen. Zsenialitásuk tökéletesség-konglomerátuma nyilvánvaló. Hogyan oszthatom meg negyedszázados meggyőződésemet, csodálatomat másokkal? Fecsegek, ízekre szedve darabról darabra? Vagy egyszerűen szögezsek le, s kész? Merjek lemerülni a részletezés révületébe? Emelkedjem az egész egészséges egébe? Hogyan is mondta a Mester? Ott a kétegyházi falanszter-karanténban? „A színeket dekoratívan alkalmazom. Színnel rajzolni a festészetben, az a legnagyobb. Tér és forma-értéke is legyen a feldobott színnek. Mint Van Goghnál.” Feldobja hát elsőre a kvalitáshorizontot: Van Gogh! S körülírja kedvenc (kedvenc? szent!) magyasságát: színforma! So-hase választotta szét, mert örökké egyben látta. Nála együtt születik szín s forma! Két elődjénél/társánál, Tóth Menyhértnél s Kohánnál is – szerencsés esetben, rendre! De sok esetben az általános társadalmi mondanivaló elmossa, háttérbe szorítja a tiszta pittoreszk festőiséget – miként a korai E. K. J.-művekben! De ezt a színformaságot – szögezzük le – E. K. J. manifestálja visszamenőleg is nagy elődeire! Előtte nem volt, nem így volt, nem tudtunk róla, rejtekezett! Most nyilvánvalóvá világosult! (Bartók-ból érthetjük csak Bachot – mondta a társzeni

József Attila.) Különös, istenadta képessége E. K. J.-nak a színforma-egybelátás.⁸

„Amit csinállok, nem annyira előzmény nélküli, hogy ne lehessen megnevezni. Leginkább talán szürdadaizmusnak nevezném.” Kassák és Einstein után (hatálmás *Világképlet* című főműve őket nevesíti) most Tzarát és Kornisst realizáljuk, szűrjük? Már nem is emlékszem, mire fel tért ki akkoriban a művész káosz és isteni ihlet összefüggéseire? Keresgélés nélkül, évtizedek pokoljáró tapasztalatait sűrítve definiált. „A művész nem médium. Nem lehet pusztá eszköze felsőbbrendű erőknél. A tudatosságot nem lehet mellőzni. Ha véletlenül jön létre valami, azt is meghagyom, ha tetszik.”

Szobám falát negyedszázada „díszíti” E. K. J. egy temperaképe, nevezzük csak mondjuk lángszékmágnesesnek.⁹ Először is: jó keletiesen főszerepet játszanak itt is az űrök. Űrök uralkodnak, igencsak megemelkedik a méretes műszaki rajzlap kvalitás-struktúrája. A belátható festett látványon túl/mögött húzódik meg az igazi kép-képesség, a negatív erőter, a 0 ponti energia bázisa. Erre mi nyugaton nemigen szokunk adni. No most, hogy mit jelent nekem – legalább negyedszázada – az a jobbközép vörös edényes levegőkatlan, arra nem könnyű szavakat találnom. De hozzávetőlegesen ilyesmit dadognék: azt, ahogyan Isten az életünket elgondolta. Merészen, hatékonyan, tündérien, örökérvényűen, gyönyörűen! Elég ez? Sapienti sat? Nekem elég! Ennek a bűvöletes rókavörösnek (nyomda ördöge nehogy el-kísértsd!) a romlandóságot és a főnix-fellángolást egyszerre modelláló tartóssága, tartalmassága! Ahogy oszloppá, s ölelő Földanya-Lánglány karrá lobban a levegős barlang! Ugyanegy itt írás és festés, jó magyarul:

8 Magyaráztaként, hungarikumként felidézhetjük ott a száműzetés-színhelyi alkonyaton elhangzottakat is. „Azt vettem észre, hogy a prekolumbián művészet rokon a mi honfoglalás kori emlékeinkkel. A faragott színes oszlopok a mítikus jelképszerű tömörséget adták nekem.” És akkor akár egy reinkarnációs történelmi időutazás részesei vagyunk? Ezerévek spiritualitását képes felidézni a lélek a színforma létezés-létrafokon át? Egy vadonatúj-ősrégi csillagvadász-mágia részesei lehetünk kép-képességileg? S vajon mit, mit ne is értsünk ama alkonyi purparlén elem-improvizált drágakő-tömörséget? „A hieroglifik tömör jelképszerűsége jelöli a modern művészet útját. A közösségi totemek megalkotását kell vállalni. Hogy védjen bennünket.”

9 Magam shodónak nevezem az egyszerűség kedvéért, gondolván a régi japánok egyetlen lendülettel felvitt kalligraf-rajzolatára.

képirás. Ami már most a többi szín-vonal tobzódást, lázongást illeti. Csillagspektrum-kontasztként tör be a légtérbe az imádkozásáskaszerű mélykék nemtő-szőrny. Spontaneitása ördögrugóként funkcionál.¹⁰

Olyan művész E. K. J. – ritka madár –, aki meglehetősen autentikusan kommentálja alkotó indítékait és eredményeit. Eljut ideig: „a pusztá jelenségek világából/ értelmes formakomplexumokat// alaktalamból emelkedik forma/ a magasfokú tökély lehetőségét/ nem zárja ki”. De tovább ő sem! Az Idő méhe nem szülte még meg az E. K. J.-színmajalek univerzális megfejtését. Egy-két évtized-évszázad eltelik még addig, míg „megnyilvánul gyönyörű képességünk, a rend” – fogalmazhatunk József Attila szavaival.

Alkalmoszerűen kiválasztottam még két temperaművet a sok százból.¹¹ Talán észrevenném a *Joeban*, a bal-kerékben a nyolcágú dingir-csillagjelet, a prekolumbián identifikációt, az alagsori ablakdübörgésben a MÁV-szőrnyeteg tovacsattogását. Esetleg több jelentőséget tulajdonítanék a semmifehérrrel szembesülgült lenti okkerzöld hősiességnek, meglebbeném az éji pillangósötét mélyéről felviruló

rózsalángszárnyat. A kép ettől ugyan nem lenne tökéletlenebb, de megfejtettebb se. Része az életmű Ré-révületének, rémisztően szépséges létrézségének. Ahogy hajdan a helyszínen, az áldozati oltár oltalmában fogalmazhattam: „Egy biztos: ez a képteremtés jellegzetesen dél-alföldi és érvénye egyetemesen jellemző. A Dél-Alföld sarkában értelmezi festvén a mindenkori mítoszokat Eyas Kovács József, s közben maga válik mítosszá.”

Terjedelmi okok miatt még egyetlen lakat-lakatlanságot választottam. Ez a sárgában, szürkében, fekete-vörösben girlandozó ördögtrilla istenszabadságot nyit. Ausztrál őslakosok totemábráit elemelve jutottak a szakértők arra a végeredményre, hogy csak egészen romlatlan gyerekek és abszolút zseniális művészek képesek a teljes felszabadultság elengedtségében spontán reklámokat létre deríteni. Így próbáltam körülírva magamévá tenni ezt a törvényszerkesztő imaginárius improvizációt régen: „Lakatlabyrinth. Kígyózó vasszürke zárnyelvek: a megoldás kínzó kényszere nélkül. Bezuhog a zeuszi háromszög Napja. Talán ez a legrövidebb út a feketétől a pirosig. Látszólag girbegurba, valójában nyílegyenes. A kozmosz többdimenziós törvényei szerint.” Sajnos, ma se mondhatnék bölcsebbet. De hát nem is kell mindent azonnal megtudnunk. Akkor mire volna, lett légyen az örökkévalóság világegyeteme?

VI.

Utolsó három évében ismertem E. K. J.-t, mint tanítványai Krisztust. Ismertem? Ahhoz képest, hogy magam is szorongatott körülmények közt navigáltam családommal, gyermekeimmel, élenken ápoltuk a kapcsolatot.¹² Szóval, valahogy úgy, ahogy E. K. J. megfogalmazta „cserébe” az én Dürer versemhez, s Kristóf-fiam születésének örömhírére: „a központeltolódások/ központnélküliségből központnélküliségbe/ az emberi problémák megfogalmazásáig/ a valóság harmonikus illeszkedő rendszeréig/ ez a megismerés kifejezési módja/ az elérhető egzisztenciális/ magánvaló gondolat.” (*Önmagában*)

¹² Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy a csaknem 200 kilométernyi távolság dacára rendszeresen meglátogattam (szüleimhez Gyulára, s anyósomékhöz Kétegyházára ment), könyveket-kiadványokat küldtem neki, meghánytuk-vetettük levelekben (huszonnyolc maradt meg az övéiből, az enyémekek elkallódtak) a kor s magánélet problémáit.

Ugyan nagyon nehezen mozdult már ki az őt meg- és fogvatartó MÁV-kaptárából¹³, de időt szakított kecskeméti többnapos látogatásra, ahova hóna alá vett temperaképeivel buszozott el. Szerencsére a DUTÉP fotóművésze, Koczka István is felfigyelt a munkásszállón szervezett közönségtalálkozóra s kiállításra. Maradt abból az időből még néhány fénykép. Ámbátor hatezer fős vállalatnál dolgoztam az ezer építőt befogadó munkásszálláson (római típusú filozófiai-teológiai doktorátusom dacára „legmagasabb állami iskolai végzettségemnek” az érettségi számított, de világnézeti megbízhatatlanságom miatt örülhettem egyáltalán a megtűrésemnek), amint az ábra mutatja, az otthonosan szertepakolt képekre, s a messziről jött művészre alig tucatnyi látogató volt kíváncsi. (Igaz, később – főként a tanulatlan segéd munkások – áhítatos részvétellel merültek el az ámulator-boszorkányos ábrákban, a hivatali félműveltek lebecsülték már akkor.) Szakmabeliek vettek részt a beszélgetésen, köztük – a fotón háttal látható – a minimal artban utolérhetetlen nagymester, Molnár Péter, s a helybéli legjobb költő.¹⁴

¹³ Ha szóba került valami megyei művész-támogatói nagyság, büszkén kihúzta magát s dühösen kaffantotta: neki kellene eljőnnie hozzám ide! s egyetlen igazságtévként bélyegezte meg az uborkafára felkapaszkodott-befuttatott művészprimadonnát: az egy dilettáns!, reggeltől estig kente a festéket, törte a fejét, s felháborodottan utasította volna ki a rátoró kórházi fogdmegeket – nem látják, munkában vagyok, folyamatosan alkotok – jól van, benn is csinálhatja, Kovács úr, induljunk...

¹⁴ Molnár Péter a legtrikább esetben mozdult ki művésztelepi családmagányából, de ez esetben valami megérezés nagyerőst vonzotta. Sőt, a találkozó után is velünk jött, s ma is megrendülve emlékszem rá, ahogy szelíd szóval óvta a sötétben gesztikulálva botladozó nehézmozgású E. K. J.-t, nehogy a járdaszegélyen elvágódjon. Midőn mintegy mentegetőzve szembesítettem az eruptív shodo-tempera akcióvulkánlásokkal, élenken ellenkezett: „nagyon is közel állnak hozzám, nagyon is értékelem őket”. Sajnos, feljegyzések nem készültek a parázs beszélgetésekről, de az biztos, hogy a Mester igencsak felvillanyozódott a képei kiváltotta érdeklődésen. Kevés alkalma adódhatott népes és értő társaságban műveit értelmeznie. Másnap egyebekben ellátogattunk a Cifrapalota Tóth Menyhért termeibe. No, itt aztán E. K. J. úgy megilletődött, hogy hosszantán meg se szólalt, s máshová már nem is óhajtott onnan elmenni. Otthagytott képeiből magam árultam ki neki – tisztességes áron, bő havi fizetésnek megfelelően darabonként – jónéhányat. Szívesen adta (legalább nem járok úgy, mint Cézanne, írta nekem, aki életében egy képet se adott el). Akikre vevőként emlékszem, pályatársak s az újra nyitott értelmiségiek, főleg kistelepülésekről. A lobogó szőke hajú hajadon-költő a kimoccanó művészt úgy megihlette, hogy grátis egy szép képét otthagya neki, s néminemű szerelmi románc bontakozott közöttük, legalábbis a festő részéről. Tudommal leveleztek, s miatta az öregedő agglegény feladta volna kétegyházi támaszpontját, romantikusan tervezgette a Kecskemétre települést. Akkoriban közölte velem szemérmesen levélben: „Írtam szerelmes verseket is, hogy el ne felejtem, mert a MODEKÁT-tól

Oly módon is ki akart törni, meg akart újulni ekkoriban, hogy – ahogy írta – módosított a művészneven: Seac Keyas-ra. A magam részéről a '80-as évek végén, a művész életében, csak az általam is gyakorolt szamizdatban vethettem fel az Eyas-kérdést, forszírozhattam művészi-emberi tragédiáját. Inkább irodalmi-intellektuális munkásságát mutathatta fel a budatétényi – Stanczik-Starecz Ervin által szerkesztett – *Kurzus*, míg a Rómaifürdőn Nagy Jenő által stencilezett harcos antibolsevista orgánium, a *Demokrata* E. K. J. '56-ból sarjadzó meghurcolását, agyonsokkolását firtatta.¹⁵

Haláláról joggal lehet elmondani: mint derült égből a villámcsapás. A tavaszi kulturális programok időszakában, húsvéti ünnepkörben alig tudtam a szegedi temetésre eljutni. Mária néni, az édesanya őrlődött, merre-mire?¹⁶ Ezután szorgalmasan váltottuk a leveleket, közel kilencvenévesen bekövetkezett haláláig. A téma mindig ugyanaz: jaj, vajon mi lesz, mi legyen Jóska életművével? Neki már csak egyetlen feladata maradt: biztonságba helyezni fia munkásságát! Így avattattam én be fokról-fokra „hagyatékkezelőként”. De menjünk sorban! Irtózatosan s huzamosan zuhogott az eső, midőn a szegedi MÁV kisteherautója beállt a kétegyházi lakótelepre, hogy elszállítsa az E. K. J.-hagyatékot. (A bútorokat, értékeket akkorra már az eleki fiútestvér birtokba vette, ha egyáltalán maradt valami.) A hórúkk-emberek kapkodva pakoltak, segítettem magam is. Szanaszét a padlón papírok, vázlatok, agyagszobor-darabok. A terjedelmes, kétméteres *Világkép*-főművet hiába szuszakolták volna be a szűkös kocsitérbe (Barkas?), kilógott az jó fél métert. Mi lesz vele most? Javasoltam az eleki rokonoknak, vigyék magukkal, tegyék fel legalább a padlásra! Szó se lehet róla, ellenkeztek. Akkor? Akkor itt marad! No, erre vásároltam meg én ott ezt a főművet rögvést 6500 forintért (utolsó dutépes fizetésem havi 3600 volt). Mondhatom, nagyot néztek az ott lévő rokonok ekkora

impotens leszék, a MODITEN-től pedig lehet, hogy más baj lehetséges.” Ime, a mellékelt vers (nem mondható, hogy túlzásba viszi az udvarlást, ugye?): „SZERELEM – Amikor felébredt akkor/ mondott a túlvilágról/ amikor valamit meg akartak tudni/ elrejtőzött mondjon mondja/ beszélt nekünk felébredt/ nyugalomba helyezkedett/ lélek beszélget elő/ nem is a saját hangján beszél/ hörög benne az idegen lélek/ a szellemektől való megszállottság/ a révülő személy lelke.”

¹⁵ Aprópó, jut eszembe, saját rendszerváltást provokáló tízezres megyei hetilapunkban, a *Bácskapocs*ban is publikáltam Eyas-szakirodalmat, a művész halála táján.

¹⁶ Végül MÁV-nyugdíjas jogosultként sikerült kiveredni neki egy szobácskát a szegedi öregek házában. Ide látogattam el-el hozzá, általában Gyulára utazván.

Első eredetű „egy-igaz” művek csillagképei

Eyas Kovács József képzőművész emlékkiállítás

„...Azóta árnyék lett testeden a rács,
mint gerinced s a levelet hullajtó fák,
s már szájad is kitakart verem,
késsel karcolt homlokod,
virág lett szívemen...”

Szilágyi András*

1. Árvafelejtés kora

A Gyulai Várszínház kamaragalériája szűkös, de szellemileg tágas tereiben nem első alkalommal kerül sor a békéscsabai képzőművészeti hagyomány fenntartására, életbentartására, különösen kiemelt figyelemmel az esztétikai értékek bemutatására. A Várszínház ez alkalommal még a szakmai körökben is alig ismert Ézsias (Eyas) Kovács József képzőművész műveiből nyújtott válogatást. Az emlékkiállítás egy saját hagyományaitól elidegenedett kultúrából való ébredés állapotát jelzi, s üzenete összefoglalható akár egy felszólításban: egy körünkben élt festőzseni nem tűnhet el ilyen nyomtalanul! A válasz a méltatlanul elfelejtett képzőművész műveit nézve: az esztétikai értékű békéscsabai képzőművészeti tradíció feldolgozása minden felelős, önállóan gondolkodó nemzedék tovább nem halasztható feladata!

A békéscsabai képzőművészeti kultúra öröksége az „árvafelejtés állapotában” van, erre vonatkozóan nem csupán a helyi intézményi koncepció és anyagi támogatás, hanem a településekhez kötődő értékmegőrzés is hiányzik. Ha kulturális vonzáskörrel bíró nagyobb városokban meg-

tekinthetők volnának a régióhoz kötődő jelentős alkotók művei, akkor nem zuhannának ki esztétikai értékű képzőművészeti életművek a helyi kulturális nyilvánosság tereiből. Természetesen a művek szakmai értéke nem köthető területekhez, vagyis nem attól jó vagy rossz valamely műalkotás, hogy mely területekhez tartozik, hanem attól, hogy önmagában milyen esztétikai értéket, illetve minőséget hordoz. Mégis, vagy ennek ellenére a hely szellemét is őrző esztétikai szempontok értékkövetése különösen indokolt lenne, hiszen az elvárások a hatvanas–hetvenes évek békéscsabai képzőművészeti életét is beárnyékolják. Különösen az ideológiailag uralt félmúlt időszakát sajátos fehér foltként tartják/tartjuk számon. A korlátozott nyilvánosság, s a rá vonatkozó személyes emlékezet féltett rekeszeiben őrzött ismeretek csak a rendszerváltás után kerülhettek nyilvánosságra. A félmúlt fel nem dolgozott történetéhez tartozik, hogy a békéscsabai régióban is éltek olyan képzőművészek, akik részt vettek az 1956-os forradalom és szabadságharcban. Voltak, akik személyes szándék és akarat nélkül, s voltak, akik tudatosan. Ézsias Kovács József képzőművész az előbbieket csoportjába tartozott, alig volt ismerős Budapesten, haza kívánt utazni, mégis – a forradalom leverését követő hatalmi túlkapásból, vagy

* A bennünk kibontott. Ézsias Kovács József avantgárd festőművész emlékére. (részlet) In: Szilágyi András: Agancsos kóbor állat. Békéscsaba, 2010.

respektre.) Csakhogy a szegedi MÁV-kultúrház raktárában se időzhetett, lazálhatott sokat az E. K. J.-anyag, merthogy – rendszerváltás! Elprivatizálások, stb., ’violaszín pecsét alatt’ jött az ukáz: kipakolni ekkorra s akkorra, mert ha nem: kidobják. Ekkor előbb egy általam ismert (félleg ismert, félreismerett) „nonprofit” kulturális egyesület vette volna gondozásába a hagyatékot, de nem vette, hasznát próbált volna húzni belőle, de nem lehetett. Éjnek éjadán, krimibe illő körülmények között kellett kimentenünk E. K. J. száznál is több olajfestményét, félezer temperarajzát, ezernyi egyéb nyomatát, akvarelljét, zsenigéjét a megvetemedett rablóraktárból. Az akkori kecskeméti fideszes alpolgármester, a költő Hideg Antal, s a kulturális bizottság hírneves művészelnöke, Goór Imre révén került ily módon biztonságba, a városházán, a Lechner-palota légópincéjébe az E. K. J.-œuvre. Noha, mint már említettem, természetesen a helyi politikai vezetés se ismerhette fel a művész zsenialitását, ennek ellenére hittek az előjeleknek s ajánlásomnak.¹⁷ Azóta a légópince mélyén, karátosodó gyémántbánya gyanánt, pihen E. K. J. művészi életműve. A legteljesebb biztonságban, szoktam mondogatni, atomtámadás esetén, ha más nem is, az E. K. J. prófétai üzenet mindörökké rendelkezésre áll, legalább a halottaknak. Hacsaknem!¹⁸

Egyszer leültem az Eyas-művek gyűrűjébe, s ily módon lelkesedtem: „Négy nagy kép van előtttem... Mit szólna vajon ezekhez a két mester: Barcsay és Szőnyi? Csodálkoznának, hogy milyen hű tanítvány maradt E. K. József? Meglátnák-e benne az utód nagy bátorságát? Azt hiszem, mindenképpen. Hiszen a ’festészetten kívüli elemek’ (számok, betűk, minták) visszamagnetizálódnak Eyas Kovács Józsefnél. Revidálja őket. Újra látja a fenség festői szemével. Felmagasztalja az alázatosan háttérben maradókat: az értelem színárnyalatait, a színmozgások és formatartalmak képtelen képességét. Ember, mert csak a lehetetlen elégíti ki. Szerény, mert szeretet vezérli. Türelmes, mert tűz fűti belülről.

¹⁷ Végte is nem sokkal azelőtt példásan talált otthonra a városban egy másik „gyanús” hagyaték, nevezetesen a Tóth Menyhérté.

¹⁸ Hacsaknem túlbuzgó takarítóasszonyok nyakon nem öntik felmosóvízzel a kartondobozokat, s azok agyon nem áznak! Mert ilyesféle szörnyűség történt legutóbb, elveszvéen ezáltal családi levelek, iratok, fényképek ezre. S azonkívül lába kelt rézlemezeknek, linónyomó lapoknak stb. Nehogy úgy járjunk, mint a Sibilla-könyvekkel: ahogyan fognak, egyre értékesebbek lesznek.

Nem fél, mert nem fél-ember. Eyas Kovács József képei láttán éppúgy eszünkbe jut Giotto, Leonardo, mint Kandinszkij, Kohán, Tóth Menyhért, Mondrian és Klee. Mégis olyan merész meglepetésekkel szolgál, hogy a hatáshagyomány hatalma megkérdőjeleződik.”

Ma is fenntartom ezeket a magvas axiómákat. Azt is tudom, hogy a cédrus növekedése időbe telik, nem vethető össze a primőr spenótéval. Meg hogy nem nekünk kell felmutatnunk a zsenit, gondoskodik önmagáról az isteniség, ha eljön az ideje! Nagyobb, szélesebb téridőspektrumban méretik meg az ő univerzális üzenetáldozata. Időről időre nekilódul üdvös ügye. Negyedszázad alatt nem egy kiállítása nyílt (a Szakszervezeti Székházban, a Cifrapalota „új szerzemények” rovatában), a Képtár által megvásárolt gyönyörű képéből fekete-fehér emlékszámot állított össze a Képeret-egyesület. Számos országos hírű művészettörténész tud a hagyaték sorsáról, elvben támogatja a felfedezését. De nem jött el még annak az ideje, hogy elszánt, rátermett, ifjú művészeti-filozófus akár egész életét rááldozza erre a halhatatlan, halhatatlan szent hagyatékra. Ha ugyan megszületett már az a csillagfejtő-űrkutató!

Most azonban legnagyobb öröömömre, elismerésemre, Oroján István képzőművész és Gedeon József színházigazgató szervezésében, a Munkácsy Múzeum, valamint Szilágyi András és jómagam műtárgykölcsönző támogatásával egy komoly és jelentős Eyas Kovács József-kiállítás jött létre Gyulán.¹⁹ Valami megmozdult. Visszatál a nagy triumvirátus-elődökhöz, Dürer, Munkácsy és Kohán szellemi közösségéhez a rejtelmes, megvetett negyedik.

¹⁹ A kiállítás a Gyulai Várszínház Kamaragalériájában 2014. március 4–31. volt látható.

nem tisztázott tévedésből – kegyetlen megtorlásokat kellett elszenvednie.

A kiállított művek a Munkácsy Mihály Múzeum anyagból, s magángyűjteményekben őrzött művek válogatásából állt össze. Így azon túl, hogy az emléktárlat hiánypótló, differenciálja, illetve árnyalja az Ézsiás Kovács József művészetéről kialakult képet. A közélettől visszavonultan, nagy szegénységben élő alkotó művésze a magyar új avantgárd vizuális szellemterébe visz bennünket.

2. Parnasszusi magaslat mélységei

Ézsiás Kovács József 1933-ban született Makón. Édesapja vasúti alkalmazott volt, s így a munkavégzés szolgálati helye miatt került négyéves korában Kétegyházára. Az elemi iskolát Kétegyházán, a középfokú tanulmányokat pedig a békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnáziumban végezte. A gimnáziumi évek alatt a Mokos József által vezetett szabadiskolát látogatta, s a kiváló szakember szerint a békéscsabai szakkör egyik legtehetségesebb résztvevője volt. A tanári diploma megszerzése után a szakmai továbbtanulás útját választotta. 1956-ben nyert felvételt a Magyar Képzőművészeti Főiskolára.

A történelem drasztikusan belefest az alkotó életébe. A tanévkezdet az 1956-os forradalom és szabadságharc időszaka, s ezt követően a politikai tisztogatások zaklatott időszakát élte az intézmény. A főiskola első három évében Fónyi Géza, Szőnyi István és az őt helyettesítő Domanovszky Endre, valamint Bernáth Aurél korrigálták festő szakon, majd harmadévben végleg Fónyinál maradt. Számára a festés nem hozta meg a remélt és vágyott szakmai eredményt, de az önmagával való elégedetlenség átvitte a grafika szakra, ahol aztán Barcsay Jenő, Csanády Sándor és Ék Sándor voltak a tanárai. Ézsiás Kovács Józsefet a főiskolán klasszikus rajzi felkészültsége alapján született zseninek tartották.

A *mi lett volna ha* kérdésre válasz természetesen nem adható. De az életrajzi adatok száraz tényein túl, az őt ért „áldozati” megpróbáltatások minden túlzás nélkül egész életére és művészetére is meghatározó befolyással bírtak.

Mi is történt valójában? Ézsiás Kovács József az ötvenhatos forradalmi harcokban ugyan megsebesült, de „az államhatalmat veszélyeztető” névazonosság és a harci cselekményt igazoló fotográfia alapján (őt is „felfedezni vélték” rajta),

részt vett a létező szocializmus megdöntésében. Így a történelem sodra az ártatlant is vétkesnek tartja – a parnasszusi magaslatról lerántja! Végül a főiskola 1962-ben történt elvégzése után, úgynevezett „politikai megbízhatatlan” minősítéssel, a számára előre kijelölt helyen, Tatabányán, majd Kunágótán vállalt rajztanári állást. Végül egészségi okok miatt kénytelen volt visszatérni édesanyjához Kétegyházára.

Így a kivételes tehetséggel, s nagyra hivatott alkotói képességgel bíró művészt az elszenvedett retorziók lelki leképezése saját önkörébe zárta. Mindezek ellenére, vagy éppen ezért sajátos metamorfózison keresztül megvalósította alkotótörekvéseit.

A Békés megyei kulturális irányítási rendszer is a központi utasítás végrehajtása alapján működött. Ennek szellemében Ézsiás Kovács József képzőművészt az úgynevezett TILTOTT kategóriába sorolták. Ennek következtében az 1962 és 1984 között megrendezett Alföldi Tárlatokra beadott műveit rendszerint visszautasították. A helyi kiállításokon ugyan meg-megjelenhettek munkái, de semmiféle elismerésben, méltatásban nem részesülhettek. Ennek felülvizsgálatára, az úgynevezett művészetpolitikai kategóriák újraszorolására egészen 1984-ig kellett várni. A „felvilágosult abszolutizmus” szellemében megfogalmazott kérdésekre adott válaszok értékelése alapján a megyei alkotók szemléletét a közvetlen és közvetett ideológiai kérdésekre adott válaszok alapján újraszabályozták. A felmérés eredményeként Ézsiás Kovács Józsefet 1984-ben a TILTOTTból a TÚRT kategóriába sorolták át.

3. A konstruktív jellegű művészettől

a szür-dadaista kultikus ideáig

Ebben a korai periódusban készült realista korszakból (1956–1960) nem láthatunk műveket a kiállításon, mégis szükséges kiemelni, hogy ceruza- és tusrajzokkal rendkívül finom kompozíciókat készített. Mindeközben tanulmányportrékből álló sorozatát is folytatta, amelyből ugyan kevés található, de megalapozzák, illetve hitelesítik a későbbi periódusok műveit.

A realista periódus után egy jellegében síkkonstruktív korszak (1962–1971) következett. A hagyományos esztétikai értékrendet felváltja nála a képi struktúra analizálásának igénye. Ebből az alkotóperiódusból a kiállításon több mű látható.

S bár a képzőművészet változásait elsősorban a stílus, vagyis a műalkotás egyes látható jegyeivel, illetve jellegzetességeik összességével ragadhatjuk meg; az egymásból induló, egymásnak feszülő, egymást tagadó stílusok, irányzatok időbeli változatossága mögött szemléletbeli különbségek is rejtőznek.

A) KÉPIDŐ

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Ézsiás Kovács József esztétikai igényét, a modern kifejező formák képidéjét közelítve távolította. Egyrészt közelítette, hiszen a modern idő- és térvilágot jellemző kulturális ellenhatások belső összefüggéseire emelte tekintetét. Másrészt távolította is, mert a protestálásban kiteljesedő magyar új avantgárd képzőművészet nem csupán a saját időképét, vagyis stíluszemléleti korát, hanem a képzőművészeti mesterség eljárásmódjait is megújította. Kovács József vizuális szellemterében ez a fordulat sajátos belső jelenlét volt, ami több tényező kölcsönhatására épült. A lokális narratívákat konstruktív geometriai rendbe szervezte, amely nem a látvány utánzásában teljesedett ki. A saját élettér, a környezeti mikrovilág: az udvar, a ház, a kerítés épített sík- és térviszonylatai foglalkoztatták. Mindebben figyelemreméltó, hogy a lokális hatásokat is meghaladó konstruktív, modern magyar egyetemes művészethez való kapcsolódása is tetten érhető. Ezt követően egy jól elkülöníthető tér-konstruktív korszak következett (1971–1981), amit „kísérő jegyzeteiben” is feldolgozott. Vizuális szellemterében az einsteini világértelmezés, vagyis az univerzum tér-idő összefüggése a képzőművészetre is érvényes rendszerré vált. A tér és idő viszonya nem lehet statikus, sokkal inkább egy dinamikus rendszer mozgásállapotának a függvénye. E természettudományos gondolkodás logikáját követte Ézsiás Kovács József is. Ez az alkotói állásfoglalás – a puha diktatúra időszakában – a művészeti életből való elzártsága okán különösen előremutató, bátor alkotói tettek tekinthető.

Ezt követően absztrakt, szürdadaista szemléletű (1981–1990) művei láthatók. Az automatikus festés-írás gesztusaira épített technika kifejtésének időszakából a kiállításon is láthatunk a kozmikus térbe kivetített szám-, betű- és szignóvariációkra komponált alkotásokat. Olyan jelkép-transzformációkról van szó, amelyek a képzőművészet számára a belső történések, ösztönös mozgások töredékességét, szakadozottságát is

jelzik, és amelyekben a művész előtt az alkotás olyan kihívás, amely a világ komplex forma-meghatározását, illetve újraalkotását igényli. Olyan művészetet hoz létre, amelynek értelmezése szellemi próbatétel és izgalom, s amely filozófiai értelemben semmiképpen sem ábrázol, hanem létezik. Csak olyat szeretett volna mondani, ami az eredetit, a kozmikus igazságot fejezi ki. Vallo-másában szemének legkedvesebb a narancssárga, a kobaltkék, a fehér színösszefüggések rendszere.

B) LÉTFILOZÓFIA

Létfilozófiája szerint a művész előtt új kihívás a világ formakeresésének tisztázása. Kartonra festett temperaképeinek kalligrafikus ikonográfiája szerint a műalkotásban a kozmosz formataralommal válik. A műteremtés folyamán olyan diszpozícióba igyekezett hozni magát, mintha igazán semmit sem tudna a képzőművészet szakmai alapjairól. Ez az elevenlétre törekvő képművészet már nem fejez ki egy, mindent átfogó világgépet. Nem mondott le azonban arról, hogy valamiféle metafizikai szemlélődéshez segítsen bennünket. Az egyszerre reális és imaginárius képtér csak úgy válhat lakhatóvá számunkra, ha tudomásul vesszük irracionálisát, ha értelmezésünkben természetesnek vesszük expreszszionizmusát és szürrealizmusát, tehát, ha játéktérnek is tekintjük. Számára a művészi alkotás sohasem úgy születik, hogy a művész „mondani akar” nekünk valamit, mi pedig vagy megértjük, vagy nem. Természetesen lehetnek ilyen szándékai, de mire a mű elkészül, az úgynevezett mondanivaló érzéki (látható) minőséggé alakul át, vagyis alkotószemélyisége szervesen összefonódik a mű egészével. Az Ézsiás Kovács József vizuális szellemterében létrehozott kozmikus kép-világ hangsúlyozása különösen azért fontos, mert korunkban már nem csupán a képzőművészet veszítette el ártatlanságát, hanem az esztétikai szépről kialakult fogalmunk is. Ebből következően mikrokozmosza nyitott, zenei terminológiával kifejezve műfaji és technika többszólamúságát, egyre polifonikusabb, s egy lüktető, dinamikus összhangzattant érvényesít. Ezen új szemléletű művek nem csupán a dallamot, hanem a zene összhangzattani formáit (formátlanságait), illetve alakulásmódját is befolyásolták.

C) VÁLTOZÁSOK

A változásokat már a töredékesen jelzett foltformákkal és minden nehézséget légiessé transzformáló színintenzitással festette. A feltáru-

Shakespeare titka

X. Shakespeare Fesztivál, Gyula

„És tükrünk szétszórt szilánkjait
Shakespeare úr ragasztja, foltozza itt.
Mi itt állunk, és a szánk nyitva van,
hogy miket tud ez a Shakespeare William!”
Cseh Tamás–Bereményi Géza

A X. Shakespeare Fesztivál egyik szakmai filmvetítésén, *A Shakespeare-rejtély* című filmben Mark Twain következő szövegét hallhatjuk arról a Shakespeare-mellszoborról, ami Stratford-upon-Avon templomában található: „The precious bust, the priceless bust, the calm bust, the serene bust, the emotionless bust, with the dandy moustache, and the putty face, unseamed of care – that face which has looked passionlessly down upon the awed pilgrim for a hundred and fifty years and will still look down upon the awed pilgrim three hundred more, with the deep, deep, deep, subtle, subtle, subtle, expression of a bladder.”¹ Twain végletesen szubjektív, ugyanakkor rettenetesen szórakoztató megjegyzése rávilágít valami lényegre.

A film Shakespeare valódi személye után kutat, felsorakoztat egy stratfordi férfi mellett pro és kontra érveket, és megpendíti azt a lehetőséget is, hogy a drámák és szonettek írója valójában Oxford 17. grófja volt, Edward de Vere. Eközben szenvedélyes, dühödt Shakespeare-kutatók csapnak össze, szakemberek röntgenezik meg az említett mellszobrot, hogy valami titok nyomára bukkanjanak, és a film végül oda jut, ahonnan elindult: nem tudjuk meg, ki volt William Shakespeare.

Mark Twain ironikus szavai azonban, ha tesszik, zárójelbe teszik az egész filmet – valójában ezért is nagyszerű, hogy levetítették nekünk az

idei fesztiválon. Ugyanis az, hogy Shakespeare felfuvalkodott hólyag volt-e, ugyanúgy tökéletesen mindegy, mint az, hogy a szobor, amiről Twain beszél, valószínűleg nem is a szövegek szerzőjét ábrázolja. Hogy ki volt Shakespeare, az pedig valószínűleg egy nagyon rosszul feltett, értelmetlen kérdés. Mindennek a megválaszolásában nagyjából a bulvármédia érdekelt, a kutatás csak akkor, ha ez új szövegek feltárásához vezet. Ellenben hogy Vilmos hány centi magas volt, gazdag volt-e vagy szegény, hullott-e a haja, s ezzel hogyan birkózott meg, meleg volt-e vagy heteroszexuális, egyszerűen nem vezetnek közelebb a ránk maradt művek megértéséhez, és semmi befolyással nincsenek a Shakespeare-játszás hagyományira. Shakespeare tehát nem egy személy, hanem egy szövegtömeg, és éppen meghatározhatatlansága az, ami – a Jan Kott² által elmondottakon kívül – Shakespeare-t kortársunkká teheti. A szerző kiiktatása a szöveghermeneutikai kérdések felé tereli a gondolkodást, és a kiapadhatatlan jelentéshalmaz újra és újra felfrissíti Shakespeare-t a színpadon.

A gyulai fesztivál már tizedik éve kiváló táp-talaja a művekről való közös gondolkodásnak. Különböző színházi nyelvek szólalnak meg egymás mellett, láthatjuk a drámák filmváltozatait, hallhatjuk szonettek zenei újragondolását, és kétnapos konferencia keretében tudományos eszmecserére is sor kerül, ahol hazai és külföldi

¹ Az eredeti szöveg Mark Twain *Is Shakespeare dead?* című könyvének XI. fejezetében olvasható.

² Jan Kott: *Kortársunk Shakespeare*. Gondolat Kiadó, Bp., 1970.

időképek egyes korszakainak közös sajátossága, hogy a külső valóság alárendelődik a belső kozmikus látomásainak. Itt már a formák ösztönös változását /mozgásállapotát kifejező reflexív attitűdben egyre inkább zaklatott érzelmi szintelitetség válik értelemadóvá. Pontosabban – a festészetében megformált kifejező formák a narratív tartalmat az informel, úgynevezett formátlan színműveik ellenpontosozzák.

Ézsiás Kovács József végül öniszólástól mentes, alanyi jellegű műveket hozott létre, amelyben meghatározó szerepe van a véletlennek. A hétköznapi tudat szintjén gyakori megállapítás, hogy ilyen krikoszkrakszokat festeni mindenki tud. Ugyanakkor a sokaságból kiválasztott ember képtelen spontán, véletlen vonal meghúzására. Ézsiás Kovács József vizuális szellemterében az abszolút véletlen nemcsak hogy létezik, de rajzolt, festett képe valószerűbben hat, mint a szabályokkal tarkított hétköznapi tudat igyekezete.

Ézsiás Kovács József a műveit kísérő szellemi út „gondolati hordalékát” rendszeresen leírta. Hol verseiben, hol értekezéseiben hangsúlyozta, hogy a formatartalom öröklődik, mint az élő

anyag. Értelmezésében ezt az élő anyagot, ezt a műmatériát a természet mellett csak a művészet képes a végtelenben strukturálni.

4. A hatalmi tiltás és elzártság ketrecében

Ézsiás Kovács József olyan öntörvényű, a kor politikai, ideológiai elvárásaitól független, előbb konstruktív majd jelszimbolikára épült művészetet teremtett, amely egyidejű volt a kortárs magyar új avantgárd törekvésekkel. De a kortárs magyar képzőművészeti nyilvánosságból kizárt, elszigetelt, a félelem, a szellemi közöny légkörében létrehozott – ez az újkonstruktív jellegű szürdadaista művészet, – máig nem szervesülhetett a modern magyar művészet hagyományába. Ézsiás Kovács József kiállítása ezért nem csupán a helyi nyilvánosság számára fontos, mivel művészete még nem kapta meg művészettörténeti helyét és rangját. Ebben a rendszerváltás szabadsága sem hozott változást, sem a magas esztétikai minőségű életmű átfogó feldolgozásában, sem átfogó bemutatásában. Itt volt mellettünk, mégsem közel, e rejtett csillag aláhullt, de műveinek szellemfénye egyetemes, s messze, messze visz el.

Eyas Kovács József az 1987-es kécskeméti kiállítás alkalmából szervezett munkásszállói közönségtalálkozó

Shakespeare-kutatók adják elő friss eredményeiket a témában. Még a Fringe Fesztivál leggyengébb előadásai is gondolkodásra késztetnek a Shakespeare-játszás lehetőségeiről.

Ilyen volt a Szó és Kép Színpad nyúlfarknyi előadása is, a *Pyramus és Thisbe*, ami azt a kérdést vetette fel elsősorban, hogy mi értelme a mesterember-jelenetek kiemelésének a *Szentivánéji álomból*. A kérdés persze költői, hiszen a *Pyramus és Thisbe* kiemelése a darabból éppen arra világított rá, hogy a mesteremberek jelenetei, azoknak humora mennyire nem mondanak már semmit a jelen közönségének, hiszen itt Shakespeare korának színházi kliséi kerülnek pellengérre, amik a mai színházi közegben, a történeti kontextus ismerete nélkül teljességgel értelmezhetetlenek. Az amatőr társulat valószínűleg annak az igényével választotta ki a szöveget, hogy önnön dilettantizmusára reflektáljon vele, ám az önreflexív gesztus a történelmi távlatok értelmezése nélkül egyszerű anakronizmusba fordul át előadásukban.

A Gólem Színház előadása, a *Szentivánéji buli* pedig a Shakespeare aktualizálását érintő kérdéseket pendítette meg, nyilvánvalóvá téve azt, hogy hiába változtatjuk Athént egy jól működő multinacionális vállalattá, az erdőt margitszigeti futópályává, a varázsport ginává, a királyi esküvőt céges bulivá, attól még önmagában nem válik kortársunkká Shakespeare. Borgula András rendezése kísérletet sem tesz arra, hogy feltárja a *Szentivánéji álom* jelentésrétegeinek sokszínűségét és mélységeit, ezért válik nehézkessé és idegenné a shakespeare-i szövegben az, hogy az *Athén* kifejezés konzekvensen cégre cserélődik. Ugyanígy a jelmezek – kiskosztümök, a mesterember-takarítók overalljai, futóruha stb. – és a kellékek – laptopok, vízforraló, műanyag pohár – is egy mai multi mindennapjaiba helyezik a történetet, ám a legkevésbé sem indokolt az, hogy miért kell a *Szentivánéji álom*nak éppen egy mai multi mindennapjaiban játszódnia.

Hogy hogyan válhat a *Szentivánéji álom* valóban kortársunkká, annak nagyszerű példája volt a Nemzeti Színház és a Gyulai Várszínház közös produkciója. David Doiasvili, az előadás rendezője a shakespeare-i komédiát tragédiaként értelmezi. Valóság és álom viszonya változik meg előadásában, koncepciója szerint az erdőben megélt álom nemcsak kitörölhetetlen, hanem komoly következményekkel sújtja a valóságot is. Így válik lehetetlenné a shakespeare-i befejezés,

hiszen itt az átmenet rítusa³ megszakad, a szereplők személyisége transzformálódik ugyan, de új egyéniségükkel már képtelenek újra beilleszkedni a társadalomba, rend helyett teljes zavar és értetlenség keletkezik bennük.

Gyászból indul az első felvonás, ahol semmi nincs a helyén: a tetőtől talpig fekete jelmezekbe bújtatott (jelmeztervező: Bánki Róza) színészek egymás ellen küzdenek egymásért, Theseus (Horváth Lajos Ottó) kötélén húzza be a színpadra Hippolytát (Nagy-Kálózy Eszter), akinek – és ez olvasható ki Shakespeare szövegéből is – a legkevésbé sincs szándékai között, hogy összeházasodjon zsarnok fogvatartójával. Doiasvili rendezésében az amazon mégis megszereti Theseust egy néma jelenetben: a király, ismerve az amazonok természetét, akik harcra, uralkodásra születtek, leveszi a kötelet a nő kezéről, majd engedi, hogy a kötél az ő csuklójára kerüljön, így megadva Hippolytának az uralkodás látszatát, aki nem veszi észre, hogy így is rabszolga maradt, önként adja meg magát.

A mű második és harmadik felvonása már egy nagy, közös álomban játszódik, ami lassan iszonyú rémálommá változik. A rendezés itt nem tesz mást, mint felerősíti Shakespeare szövegét, és beemeli a jelenetekbe a nyílt szexualitást és a valódi érzelmeket. Puck varázsporától a szereplők nem változnak meg varázssütésre, hanem összezavarodnak, és előtör belőlük a pusztító ösztön. Az elvarázsolt szereplők nehezen ébrednek álmukból, és ébredés után korábbi és új vágyaik között szédelegnek. Színes ruháiktól – amikben az erdőbe érkeztek, a boldogság reményében lecserélve a gyászoló feketét – szép lassan megszabadulnak, testszínű alsóneműben játszanak tovább. A rendezés tulajdonképpen az ösztönökig mezteleníti le a szereplőket, hogy a játékos szerelmi civódás-

³ Erika Fischer-Lichte a Shakespeare *Szentivánéji álom* című komédiáját az átmenet rítusaként írja le Arnold Van Gennep erre vonatkozó tézisei alapján. „Ezek a rítusok az élet olyan válsághelyzeteit (születést, beavatást, esküvőt, terhességet, munkába állást, magasabb társadalmi osztályba lépést, halált) szabályozzák, amelyeknek hatására megváltozik az ember addigi életformája, és amelyektől elválaszthatatlan a régi identitás feladása és egy új elsajátítása. E rítusok három szakaszra tagolhatók: az egyén elszigetelődik a megszokott életvilágtól (az elválasztás fázisa; átéli a tulajdonképpen transzformáció időszakát (a küszöb- vagy transzformáció-fázis); majd a transzformált személy(ek) ismét beilleszkednek a társadalomba (a betagozódás fázisa).” Erika Fischer-Lichte: A dráma története. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001. Ford. Kiss Gabriella. 139.

sokból – a szexualitást beemelve – vére menő szerelmi kalandokat alakítson ki. Így lesz Puck is vidám tündérből gonosz démon Farkas Dénes alakításában, s kezében a varázspor méreg.

Oberon, Titánia és Zuboly jelenete is nagyban átértelmeződik ebben az előadásban. Itt nem Puck, hanem maga Oberon hinti saját feleségére a varázsport, majd könnyes szemmel nézi végig a számmal való üzekedését egy sarokból. A közben megszólaló zene is a jelenet tragikusságát erősíti: Stromae *Formidable* című száma, ami egy megismételhetetlen éjszakáról szól.

A Zubollyal való nyers üzekedés után Titánia továbbra is Oberon nevét mondja ki, majd körbeszalad a nézőtéren, hisztérikus nevetése inkább sírás, mikor visszatér a színpadra, tetszhalott állapotba kerül, amiből Oberon próbálja feléleszteni mindhiába, majd mikor már úgy tűnik, tényleg meghalt, akkor mégis felébred, de férje ölelésre tárt karjai helyett már Zubolyhoz (Szarvas József) szalad.

A halál-motívum a fiatalok jeleneteiben is visszatér, mindenki meghal, hogy mikor feltámad, már ne legyen önmaga. A shakespeare-i szöveg is darabjaira hullik. A négy szerelmes civódása kaotikus hangzavar lesz, nem hallják, nem értik egymás nyelvét. A káosz egy bizonyos pontján körberajzolják magukat krétával a fekete falon, majd a fal mögé lépnek, kidugják arcukat egy nyíláson, mintha saját koporsójukban feküdnének. Az erdei jelenetek és a meghalás aktusának színpadi megjelenítése persze már az első felvonásban egyértelművé teszi a boldog befejezés álságosságát és lehetetlenségét.

Az esküvő után a párok hófehér ruhában jelennek meg a mesteremberek előadásán. Az égi és a földi királyi pár szerepösszevonása nagy hagyományra tekint vissza a Shakespeare-játszásban, de Doiasvili rendezése új értelmet adott ennek. Az álomban megjelenő rekvizitumok jelennek meg újra itt, hogy a szereplőket emlékeztessék arra, ami történt, azt nem lehet kiradírozni. A fiatalok sírva párt cserélnek, Hippolyta-Titánia

Jelenet a *Szentivánéji álomból*

pedig felismeri Zubolyt. Újra elindul Stromae száma, amiben teljesen megváltozik a szöveg értelme, az elmúlt éjszaka az álom volt, amiből nem lehet felébredni, amit nem lehet elpusztítani, de megismételni sem. Theseus – a helyzetet felismerve – Zuboly kezébe adja fegyverét, amiben csak egy golyó van, hogy fordítsa maga felé. Az orosz rulett játékban Zuboly akárhányszor meghúzhatja a ravaszt, nem hal meg, a pisztoly csak a király kezében sül el, amikor saját fejéhez fogja.

Míg David Doiasvili rendezése láthatóan arra törekedett, hogy kortársunkká tegye Shakespeare-t, addig a londoni Globe Színház társulata – úgy tűnt – kísérletet sem akar tenni erre. A *Soň hűhó semmiért* – ha kicsit a mélyére tekintünk – nehéz, sokrétű szövegnek bizonyul. Ha Hero sorát helyezzük a fókuszba, akkor a kortárs olvasat kifejezetten kegyetlennek is találhatja a művet, hiszen az elmúlt két évszázad feminista mozgalmi, a női szerepek újraértelmezése és a feminista irodalomkritika megjelenése miatt szinte lehetetlenné vált ennek a drámaszövegnek a felhőtlen komédiaként való olvasása. Claudio, miután azt hiszi, Hero megcsalta, nemcsak visszalép az esküvőtől, hanem az egész násznép előtt szégyeníti meg kedvesét, majd apja, Leonato is megtagadja őt és a halálát kívánja, hiszen úgy megmenthetné saját becsületét. Hero az első felvonásban még azt sem tudja, kihez kell hozzámennie: apja azt mondja, igent kell mondania a hercegnek, majd odaadja végül Claudionak, s a lány mindezt egy szó nélkül tűri. Ezek a pillanatok Max Webster

Jelenet a Sok hűhó semmiértből

rendezésében teljességgel súlytalanok, reflektálatlanok, ami utalhatna arra, hogy a rendező egy muzeológus megszállottságával kutatja az elmúlt shakespeare-i játékhagyományt, ám ha csak egy nagyon keveset tudunk az akkori színjátszásáról, világos, a Globe produkciójának semmi köze az Erzsébet-korhoz. Ez nemcsak a harsány, de azért mégiscsak lélektani játékban mutatkozik meg, hanem a huszadik századi jelmezekben is: fekete díszgenyruha a férfiakon, ami valahol az angol és az olasz között jár félúton, a nőkön pedig az ötvenes évek divatjára emlékeztető, a vádli közepéig érő, A-vonalú szoknyák.

Az előadás koncepciója legfőképp a brit humorra épült, amiben a színészek roppant otthonosan mozogtak. Az előadás csúcsa az a két jelenet, amikor Beatricét és Benedettót kerítőként közreműködve próbálja összehozni a többi szereplő. Leonato, Don Pedro és Claudio álbeszélgetésénél Simon Bubb (Benedetto) olyan feltűnően rejtőzködik, amennyire csak egy Monty Python filmben lehetséges: egy kis kerti szék mögé bújik, véletlenül kiborít egy láda narancsot és úgy lapul a falhoz, mintha bele tudna olvadni. A többiek ezt természetesen végignézik, de próbálnak úgy tenni, mintha semmit sem érzékelnének belőle, közben alig tudják visszafojtani nevetésüket. Beatrice teregetés közben hallgatja ki Margaretet és Herot, akik a jelenet végén „véletlenül” a fejére zúdítanak egy lavórnyi vizet.

Az előadásban Margaretet és Boracchiot ugyanaz a színésznő alakítja, Joy Richardson. Mivel a két szerető soha nem tűnik fel egy jele-

netben, ezért egy pillanatilag sem okoz zavart, hogy tulajdonképpen saját magának udvarol. Ám új értelmet adhatna az előadásnak az, ha a rendezés reflektálna rá, hogy a karcsú, sápadt Herót (Gemma Lawrence) hogyan téveszti össze szerelme akár messziről is a testes, fekete színésznővel. Ha ez kicsit ki lenne bontva, akkor többet megtudhatnánk Claudio személyiségéről, és jobban megérthetnénk azt, ami a szövegben oly nyilvánvaló: ez a férfi önzőségében többre értékeli a látszatot a valóságnál. Pedig Sam Phillips

Claudióként pontosan ilyen figurát alakít: bármikor fontosabb a becsülete, mint szerelme. A lány halálán sem hatódik meg igazán, és teljességgel érthetetlen, miért megy hozzá Hero végül ellenvetés nélkül, boldogan. Pedig fehér fátyol helyett fekete kendőben lép a színre az utolsó jelenetben, ami Shakespeare szövegében álarc, az itt gyászlepellé változik. Mintha a rendező is érezte volna, hogy ez nem egy vidám pillanat, de ez is csak egy geg marad, és jön az ordenáré happy end, zenével, tánccal.

Ebben az előadásban sajnos nem vált kortársunkká Shakespeare, hanem épp ellenkezőleg: soha távolabb még nem volt tőlünk. Ez azért nagyon szomorú, mert azt gondolhattuk, ha van egy színház, ami a Shakespeare-szövegek legmélyebb rétegei után kutat, az éppen a kortárs Globe. Ehelyett anakronisztikus hűséget láttunk a színpadon, igazából eldönthetetlen, mihez.

A fesztivál második részében három *Macbeth*-előadást láthatott a közönség. A fesztiválon sokszor megtörtént már, hogy túlsúlyba került valamelyik Shakespeare-dráma az előadások között. Így a tavalyelőtti fesztivál fő témája *A vihar* volt, a tavalyié pedig a *Hamlet*. A tendenciát értelmezhetjük úgy is, hogy a szervezők valamennyire tematikus fesztiválokat akarnak létrehozni, ám felmerülhet az a kérdés is, hogy mennyivel aktuálisabb 2014-ben a *Macbeth*, mint korábban. A felvetés talán megérne egy külön tanulmányt, de az is lehet, hogy csak egy rosszul feltett kérdésről van szó, hiszen nehéz lenne e tekintetben hierarchikus rangsort felállítani a szövegek között.

Ami biztos, hogy három egészen friss és aktuális szövegolvasattal találkozhatott idén a gyulai közönség.

A Maladype Színház *Macbeth/Anatómiája* arra vállalkozik, hogy bonctani leletet készítsen Shakespeare drámájáról. Az előadás egy erősen minimalizált szövegváltozatra épül, ami nagyrészt mellőzi a történetmesélést, és elsősorban Macbeth lelki folyamataira irányítja a figyelmet. Lecsupaszított váza ez a drámaszövegnek, ami mintha a részletek felől akarna a lényeg felé törni: Balázs Zoltán rendezésében nincs vér, nincs gyilkosság, a hatalom útját nem a valóságban, hanem a pszichében követjük nyomon.

Ezt hivatott reprezentálni az előadás látványvilága is. A színpad közepén egy óriási patkány-csontvázat látunk: ő lehet Macbeth maga vagy a hatalom, ám az óriáspatkányon ugyanaz a redukció megy végbe, ami a drámaszövegben: csak a váz áll előttünk pőrén. És talán az elvi hiba is ugyanaz lesz, ami a rendezésben: a minimalizmusra törekvésben nem teljesen világos, hogy mi az a lényegi, amire az előadás konkrétan rá akar mutatni az anatómiai eljárással. Ugyanígy a patkány csontváza sem referál semmire, csak a hiányra, a bőr, az érhalózat, a belső szervek hiányára.

Ugyanígy a hiányra összpontosít a színpadi látvány többi eleme is. A teret hatalmas húrok keretezik, amik mögött nincs hangszer. Ugyanez jelenik meg kicsiben a színpad jobb oldalán ülő, az előadást kísérő Szűcs Péter Pál áttetsző hangszereiben. Benedek Mari jelmezei egyszerre láttatják és fedik el a színészek testét: Macbeth és Lady Macbeth páncélinge ugyanúgy átengedi a tekintetet, mint a többi szereplő fekete, csipke kezese-lábasa, ám előbbi robosztus anyaga miatt tűnik mégis áthatolhatatlannak, utóbbi pedig azért, mert a szereplők arcát is eltakarja.

A test láttatása és eltakarása elvezet az előadás egyik legfontosabb szervezőelvéhez, a szexualitás reprezentációjához. A hatalom akarása Balázs Zoltán rendezésében mélyen összefügg a szexualitással, a vészbanyák például lefátyolozott arccal, hosszú fekete szoknyában, fedetlen keblekkel

jósolják meg Macbeth jövőjét, Lady Macbeth pedig szexuális előjátékkal veszi rá férjét, hogy meggyilkolja Duncant. Így fonódik össze a férfiaság a hatalomvágygal, s lesz egyértelmű az a tény, amit Foucault *A szexualitás történetében*⁴ ír le: a szexualitás birtoklása a hatalom birtoklásával egyenlő.

Valószínűleg a X. Shakespeare Fesztivál legjobb előadása volt a szentpétervári Balti Ház Fesztivál Színház *Macbeth*-je. A minimálisra csúszított szöveget – az előadás szövegkönyve a fesztivál igazgatója, Gedeon József elmondása szerint kinyomtatva tizenhat oldal – az előadás

Jelenet a Machbetből.

Fotóq: Kiss Zoltán

teátrális elemek egész áradatával dúsíja fel, és elsősorban a két főszereplő történetére fókuszál. Ehhez minden feleslegesnek gondolt elemet lefejt róla, és a fesztiválon korábban látott Maladype-előadás célkitűzését valósítja meg: ez valóban Macbeth-anatómia.

Az előadás első tíz percében egyenként, teljes csöndben jönnek ki a szereplők a színpadra. Először a nyolc vészbanya, meztelen női testek,

4 „Eleddig a vér volt a hatalom mechanizmusának egyik legfontosabb eleme, a társadalom alapvető értéke: a vérnek szimbolikus jelentése volt. A szexualitás lépett a helyébe: olyan jelenséggé vált, amelynek szintén jelentése van; mindenütt ott van, és mindenki fél tőle. A vér szimbolikájáról tehát a szexualitás analitikájára tértünk át...” Michel Foucault: A szexualitás története I. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1996. 12.

amiket földig érő hajzuhatag takar minden irányban, arcukat egyáltalán nem is látjuk. Ők aztán az előadás végéig a színen maradnak, remegő, rángatózó táncuk egy ideig a folyamatos fenyegetettséget érzékelteti, de az előadás végére hozzá szokik látványukhoz a szem, mozdíthatatlan részeivé válnak ennek a világnak, ahogy Macbeth és a Lady folyamatos rettegése is.

Utánuk szinte elviselhetetlen lassúsággal tölti meg a színpadot a többi szereplő. Macbeth jön be utoljára, de már ekkor sem a csatából megtért, ünnepezt hőszt látjuk benne, ahogy ez Shakespeare-nél olvasható, a színpad elején elfekszik, mintha már akkor tudná, bűnt fog elkövetni. Fejét az előtte lévő vizesvödörbe nyomja, és nagyon hosszú ideig tartja benne, aztán fuldokolva rántja ki, később a gyilkosság alatt majd Lady Macbeth is megismétli ezt a mozdulatot. Ez a gesztus rengeteg jelentésréteget mozgósít: egyfelől lehet öngyilkossággént értelmezni, megölni az előző ént, hogy az, aki újrászületik, majd képes legyen beteljesíteni a rá kirótt feladatot. Kényszeres mosdás is e pillanat, predesztináció lenne, de a fuldoklásból világos, ebből a bűnből nem lehet kimosakodni bármennyire is tartják a fejüket a víz alatt.

Leonid Amilov Macbethként hétköznapi figurát alakít. Középkorú, testes férfi, nem tűnik erősnek vagy hősiesnek. Ő nem pusztán nagyra vágyásból gyilkolja meg Duncant. Lady Macbeth tépett ruhával, lehúzott harisnyával, sírva lép másodszorra a színre. Perceval egyértelművé teszi, hogy a király a színpad mögött megerősölkölte őt, közös dühük és fájdalomuk, a bosszú vezeti őket a gyilkosságra. Így egészen átértelmeződik a Lady karaktere is, nem gonosz boszorkányként, hanem sértett, meggyalázott nőként áll előttünk. Ezt erősíti meg Maria Suliga játéka is, aki egyszerre kislányos, szeretetre éhes, ugyanakkor szenvedélyesen szereti férjét. Megőrülése sem egyik pillanatról a másikra történik, tulajdonképpen a gyilkosság pillanatától, hogy kihúzza a fejét a vizes vödörből, azonnal elkezd megbomlani elméje. Haja az arcát takarja inntól fogva, és mozgásában is elkezd azonosulni a háttérben rángatózó vészbannyakkal. A mozgásbeli szimbiózis – ha a Lady elesik, a banyák is földhöz vágják magukat, ha feláll, lassan ők is felemelkednek, Maria Suliga pedig lábujjhegyen botladozik, ahogy ők – nem annak a bizonyítéka, hogy az asszony pokolfajzattá

vált, sokkal inkább annak, hogy a pokolban is vannak áldozatok. Ahogy a háttérben rángatózó női testek sem a megtestesült gonosz képei, sajnálatra méltóak inkább.

Ha egy előadásban gyerekszereplőket látunk, az általában arra a színházi közhelyre apellál, ami a közönség véletlen iránti érdeklődését szolgálja ki. Perceval rendezésében három hat év körüli gyerekszereplőt látunk a színen – Donalbain, Malcom és Fleance –, ám megjelenésük tartózkodik ennek a színházi hatásnak a bevetésétől. A három gyerek nagyon precízen mozog a térben, és pusztán jelenlétük, nem pedig játékuk vagy megszólalásaik okozzák feszültséget. Az állandó félhomályban remegő, meztelen vészbannyák között a törekény kisfiúk pusztán megjelenésükkel is azt éreztetik, állandó veszélynek vannak kitéve a színpadi közegben. Fleance-t az előadás végén MacDuff nyakában látjuk újra, ahol fejére kerül a papírkorona, amit korábban Macbeth viselt, és amiről kiderül, állítható a mérete. Mikor ránézünk a gyenge gyermekre, egyáltalán nem vagyunk arról meggyőződve, hogy sokáig a fején marad.

Az előadás tere is állandó talajvesztett, bizonytalan állapotot jelenít meg. Hosszú vasrudak lógnak a levegőben, mint egy lebegő, túlméretezett marokkójáték. A pálcák nagyrészt mozdulatlanok, mert ha csak egy is elmozdul, akkor át kell adni a következő játékosnak a húzás jogát. Ha azt akarjuk, hogy tovább tartson a játék, akkor jobb, ha meg sem kísérlünk kihúzni belőle egyet. Ennek a játéknak soha nem lesz vége, ha valaki elveszti, folytatja helyette más.

Perceval rendezése mély, melankolikus képek sorozata, amiket a testtől elválasztott hangok – mikroport és élő hang váltakozása – és a roppant meditatív zene (egy zenész torzított elektromos gitáron kíséri végig az előadást) folyamatosan megerősít. Mindez sajátos, meditációhoz közeli befogadói attitűdöt is követel, de az előadás rá is hangolja nézőit a percepció folyamatra. Tér- és időérzékelésünk egészen megváltozik a két óra végére.

Ellentétben a Maladype Társulat és a Balti Ház Fesztivál Színház előadásával a Szabadkai Népszínház egyértelműen politikai színházként értelmezte Macbeth tragédiáját. Hernyák György rendezésében a demokrácia lehetőségeiről, vagy sokkal inkább lehetetlenségéről, megvalósíthatatlanságáról beszél. Ő is – ahogy Perceval – ki-

emelt szerephez juttatja a vészbannyákat, akik itt vészbannyak – Kalmár Zsuzsa, Pálfi Ervin, Kovács Nemes Andor hófehér öltönyben lépnek a színpadra, szemükben fehér kontaktlencsét viselnek, jeleneteik közben pedig kokaint szívnak. Állandóan jelen vannak az előadásban, ők irányítják az összes szót és gesztust. Az előadás elején jelmezeket húznak állványokon a színpadra, és kiosztják őket a szereplők között, ők osztják a szerepeket: címeket és hatalmat, sorsokat, és az események későbbi sorát is ők befolyásolják.

Duncan meggyilkolása előtt egy emelvényen állnak, és onnan dobálnak le töröket Macbeth és a Lady köré. Egészen addig, amíg a férfi úgy nem dönt, cselekszik. De ahogy segítettek Macbethnek felemelkedni, úgy ők azok is, akik később megfosztják a hatalomtól, és helyére Fleance-t ültetik a trónra. Érdekeik nem világosak, de korántsem tűnnek démoni figuráknak, egy a háttérben működő, láthatatlan, tapinthatatlan, de az egész politikai életet mozgó hatalomként jelennek meg, jelenlétük a szabad választás lehetőségét csírájában fojtja el. A vészbannyakkal kapcsolatos újra és újra felmerülő kérdés – miszerint Macbeth sorsa nélkülük is beteljesedik-e vajon, van-e választása, ha sorsa van – Hernyák György rendezésében egy koncepcionálisan eldöntött tény.

Az előadás dramaturgiai felépítésében nagyon fontos helyet foglalnak el a vendégközövek. A szövegkönyv főképp Szabó Stein Imre

és Szász Károly fordítására épül, amiben *A velenlenci kalmár-* és *VIII. Henrik-*, Szophoklész- és Roosevelt-idézetek bukkannak fel. Fontos dramaturgiai feladata lesz az előadásban a várkapusának (Szilágyi Nándor), aki a színpad szélén elhelyezkedő, nyomorúságos portásfülkéjében ücsörög, és higgadt humorérzéssel nézi és kommentálja végig a hatalmasok harcait. A kisember megjelenése nyilvánvalóan új fénytörésbe helyezi a nagypolitika eseményeit. Szilágyi Nándor figurája mindent ért abból, ami a szeme előtt zajlik, ám képtelen arra, hogy változtasson a helyzeten, nem vesz róla senki tudomást. Kínjában Ilija Marković-aforizmákkal szórakoztatja magát, és a közönséget, hiszen mi is pontosan olyan passzív szemlélődők lehetünk csak, mint ő.

A fesztivál konferenciájának fókuszában idén az a kérdés állt, hogy kortársunk-e még Shakespeare. Ez feltevés nem feltétlenül Shakespeare munkáira vonatkozik egyébként, hanem inkább arra, ugyanazt a nyelvet beszéljük-e még, mint Jan Kott, és ha nem, akkor hogyan illesztjük bele az új gondolkodásmódba a shakespeare-i szövegek korpust. Az előadók sokféleképpen próbálták a kérdést megközelíteni, de a konferencia tanulsága az volt, hogy bizony, kortársunk még Jan Kott. A fesztivál színházi előadásai, és főképp e három Macbeth-értelmezés pedig élő példát szolgáltatott az elméleti tézis megerősítésére.

► ELEK TIBOR

Shakespeare-től a Vésztői Köztársaságig

Beszélgetés Márton Lászlóval*

– Emlékszel-e még az első Shakespeare-élményeidre: fel tudsz-e idézni valamilyen emlékezetes olvasmány- vagy színházi emléket?

– Az emlékezés jó dolog is tud lenni – megteher is. Elég pontosan fel tudom idézni a gyerekkori emlékeimet: a Bajza utcai óvodába jártam ötven évvel ezelőtt, és akkor ment a televízióban a *Julius Caesar*, és én nem nézhettem meg, mert azt mondták, hogy felnőtteknek való, s nagyon irigyeltem azokat az óvodástársaimat, akik látták, és azt mondták, hogy „bevillámlott az ablakon keresztül”. Ez Shakespeare *Julius Caesar*-ja volt. Ezenkívül pedig a *Füles* évkönyvére emlékszem 1964-ből (ugyanaz az idő). Két dolog maradt meg az emlékezetemben: az egyik az, hogy volt két kép, két átellenes oldalon: az egyik a lerombolt Erzsébet híddal és egy csomó romos ház között rongyos emberekkel, a másik oldalon pedig az újjáépített Erzsébet híddal és boldog, vidám emberek, akik az ég felé néznek (konkrétan a Szabadság-szobor felé). És pár lappal később volt egy szöszörnyeteg, amit nem tudtam kibetűzni: hogy a négyszáz éves (próbáltam kibetűzni) *Sha... kes... peare* – és akkor ott mindenféle nevezetes színművéből voltak jelenetek kinagyítva, csak akkor még nem tudtam, hogy ezek színművek, hogy ezek a meglehetősen ijesztő és groteszk képek ennek a Shakespeare-nek az írói munkásságából ugrottak elő. Az egyik rajzon például ott állt egy ember, akinek számárfeje volt, és rendkívül ijedt arccal más együgyű emberek nézték őt, és az egyik azt mondta (egy szóbuborék jött elő a

szájából): „Mi ez itt: kísértet, csoda? Fussunk!” És ez volt a *Szentivánéji álom*, ma már tudom. Ez volt az első Shakespeare-élményem, aztán jött utána a többi, de hát azoknak a felsorolása eléggé sok időt venne igénybe.

– Ha már az évfordulóknál tartunk, emlékeztessünk arra is, hogy körülbelül negyven évvel ezelőtt jelent meg Jan Kott-nak a *Kortársunk*, Shakespeare című műve, és most, itt, kétnapos konferencia zajlik arról, hogy kortársunk-e még Shakespeare. Én szeretném egy kicsit átfordítani ezt a kérdést, mert valószínűleg nyilvánvaló a válasz, hiszen világszerte állandóan játsszák, Magyarországon egyfajta nemzeti költőként-íróként is számon tartják, épp most is elhangzott a konferencia megnyitáson, hogy a múlt század elején még, amikor az volt a szokás, hogy a külföldi szerzők nevét lefordították magyarra, akkor sokan azt hitték egy idő után, hogy ez a Shakespeare William egy magyar szerző. Számmomra tehát nem az a kérdés, hogy kortársunk-e Shakespeare, inkább azt kérdezném, hogy mi lehet a magyarázat arra, hogy még mindig kortársunk? Évszázadok óta rágják már a kérdést sokan, hogy vajon mi lehet a titka Shakespeare-nek, annak, hogy folyamatosan játsszák, és ráadásul különböző népek, nemzetek, nyelvek a magukénak érezhetik, és valószínűleg ötszáz év múlva is kortárs lesz. Van-e neked erre válaszod?

– Azt hiszem, hogy itt több körülmény közrejátszik. Az egyik az, hogy Shakespeare életműve a modern irodalom egyik fontos kiindulópontja volt. Egy olyan korban élt, amikor a modern értelemben vett személyiség már létezett. Száz évvel korábban még nem létezett. De pont ez alatt a

száz év alatt alakultak ki a mai értelemben vett személyiségvonások, és ezeket fedezi fel ő a színműveiben. Ha, mondjuk, elolvassuk a Montaigne esszéit, amelyek körülbelül harminc évvel korábban keletkeztek, ott is tulajdonképpen ugyanezt a küzdelmet figyeljük meg, de Montaigne ezt sokkal kevésbé tudja megragadni, mert az ő idejében, az ő korszakában, az ő nemzedékében ez még nem volt annyira pregnáns. És ha egy kicsit még korábbra nézünk vissza, a tizenötödik század végére, akkor igazából a modern személyiség csírait még csak devianciaként, bűnként vagy bolondságként képesek a későközépkori szerzők észlelni, és Shakespeare az, aki ezt működőképes drámai cselekménybe tudta foglalni, nyilvánvalóan óriási költői zsenialitással. A másik fele a dolognak – hogy ne nagyon bonyolítsam, és csak két komponenst emeljek ki –, hogy emiatt volt később, lényegében a felvilágosodástól kezdve annyira erős hatással Shakespeare az európai irodalmi fejlődésre. Egyáltalán a modernitásnak egy nagyon fontos mintája volt. A 18. század második fele előtt olyan nagyon nagy hatással nem volt, például a barokk drámára nem igazán hatott, még azok esetében sem, akik esetleg közvetve ismerhették. A másik fele a dolognak, hogy a magyar irodalom nagykorúvá válásának egy nagyon fontos ösztönzője volt, egyáltalán az, hogy a nemzeti irodalom egyenrangúvá tud lenni a világirodalommal, hogy a világirodalom befogadása is a nemzeti irodalom része tud lenni, ennek egyik előzménye a bibliafordítás volt, de a bibliafordítás a maga szakrális tartalma miatt mindig valami fenséges és irodalomfölötti dolog volt, ezzel szemben Shakespeare egyszerre volt erőteljes költészet, ugyanakkor azoknak az eszméknek a hordozója, amiket a felvilágosodás felkarolt, és ugyanakkor a felvilágosodással mintegy ellentétben vagy ellenhatásként a romantika szertelenségét is megelőlegezte. És így, ez a három, ráadásul a nemzeti irodalom nagykorúvá válásának igényével szembesítve, állandó kihívás volt, például nincs Katona József, ha nincsen Shakespeare, vagy Arany János és még sorolhatnám, hogy ki mindenki nincsen. Pont a magyar dráma fejlődése húzott talán túlságosan kevés hasznát Shakespeare életművéből – van azért egy pár szerző: Füst Milántól Sütő Andrásig lehetne sorolni. De az, hogy a Shakespeare-recepció folyton jelen van, most is jelen van, hogy újra meg újra kérdés, hogy mit is jelent nekünk

Shakespeare, hogyan szólaljon meg Shakespeare, vagy kortársunk-e... nagyon helyes, hogy ez nem magától értetődő, hogy Shakespeare kortársunk, hanem ezt újra meg újra meg kell válaszolni, s nem úgy, hogy igen, persze, hogyne, hanem, hogy miért az, miképpen az. S minthogy ezek a kérdések mindegyre felmerülnek, és Shakespeare személyisége is, meg a jobb darabjai, mert azért nem mind a 46 darabja egyformán izgalmas, és nem mindegyik jelent egyformán súlyos kihívást, de mondjuk, van tíz-tizenöt, továbbá ki fog derülni, hogy egy korábban jelentéktelennek tartott darab mégiscsak nagyon fontos, tehát a rangsor is állandóan változik, ebben kimeríthetetlen lehetőségforrást látok.

– Térjünk rá a saját fordításaidra. A windsori víg nőket 1989-ben fordítottad (vagy akkor mutatták be), a Makrancos hölgyet 1994-ben, az Othellót 2009-ben. Elég nagy időtáv van a három fordítás és a három bemutató között, nyilvánvalóan mind a három külön-külön történet, mégis, kérlek, beszélj ezeknek a fordításoknak a létrejöttéről (hogy miért és hogyan). Adok is hozzá egy indító kérdést, mert rátaláltam egy kis bevezetőre, amit anno A windsori víg nők elé írtál, amelyben azt írod, hogy tulajdonképpen válasznak szánod Géher Istvánnak arra a megállapítására, miszerint a mai magyar irodalomból hiányzik a mai magyar Shakespeare. Tehát: a '80-as évek közepén, végén vagyunk: tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy te az egyik kezdeményezője voltál annak a nagy Shakespeare-fordítási hullámnak, ami ezek után bekövetkezett, és éppen ezzel A windsori víg nőkkel, ami ráadásul egyfajta, már-már posztmodern Shakespeare-nek a képét villanthatta meg a szerteágazó stíluskeveredésekkel és egyebekkel?

– Hála Istennek, Géher akkori megállapítása ma már nem érvényes, ez sok kiváló fordítónak köszönhető, például Nádasdy Ádámnak, szerintem az ő érdemei igazán nagyok – meg Géheré, aki egyrészt felvetette a kérdést (még hozzá ez a tanulmánya a *Duna* antológiában jelent meg, amely a bős-nagymarosi vízi erőmű megépítése elleni tiltakozásul jött létre), és Géher István azt állította, hogy azért tudják tönkretenni a Dunát ezzel a vízierőművel, mert például élő Shakespeare-recepció sincsen, és nincsenek új Shakespeare-fordítások. Nem tudom a gondolatmenetét egészen pontosan rekonstruálni, de lényegében ezt mondta, és kétségkívül a Windsori-fordítás

* A Gyulai Várszínház Shakespeare Fesztiválján, a színház kamaratermében, 2014. július 11-én elhangzott beszélgetés szerkesztett változata (A szerk.)

ezzel időben egybeesett, 1988-ban készült, 1989 elején mutatták be, ez pedig véletlenül egybeesett azokkal a politikai folyamatokkal, amik aztán bekerültek a történelemkönyvbe. De nem állítom, hogy azért dőlt össze a Kádár-rendszer, mert Nyíregyházán, Csizmadia rendezésében bemutatták ezt a kicsit groteszkebb és sprődebb fordítást, mint az előzménye volt (a Devecserié). A többi fordítást sem fényezném túlságosan, inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy van egy évtizedek óta tartó közös munka Csizmadia Tiborral, aki számomra nagyon fontos, és aki a drámaírói fejlődésemre (ha van ilyen, hogy fejlődésem, hogy én vagyok a birtokos és a fejlődés a birtok) nagyon nagy hatással volt a rendezői gondolkodásmódjával. Az említett két fordítás, a *Maŕrancos* is és a *Windsori* is neki készült, plusz még belebarmoltam 1986-ban Zsótér Sándor közreműködésével, aki akkor még nem rendező, hanem dramaturg volt, Arany János csodálatos Szentivánéji álom-fordításába – ezek mind Csizmadia műhelye számára készültek, ellentétben az Othellóval, amit aztán Eszenyi Enikő rendezett a Vígszínházban, és egy teljesen más problémakör volt. Csizmadia Tibor elsősorban a vígjátékok iránt érdeklődött, Shakespeare vígjátékai iránt, és ott ez a stíluskeveredés egyáltalán nem okozott gondot. Az Othello azonban – mint tudjuk – nem vígjáték, hanem tragédia, Eszenyi Enikő viszont egy olyan rendezői koncepciót alakított ki, hogy lényegében az Othellót is vígjátéknak tekintette. És ennek számos nyelvi konzekvenciája is volt, én is kénytelen voltam egy csomó mindent végiggondolni az Othellóval kapcsolatban, hogy

tével – felvetődik az a kérdés, hogy ez most két különböző mű vagy egy mű, vagy hogy is van ez... Goethére is erősen hatott Shakespeare, és a *Faust*-ban is kimutathatóak Shakespeare-hatások, tehát amikor valaki a *Faust*-tal foglalkozik, akkor bizony közvetve Shakespeare-rel is.

– Talán, hogy azt mondd, elsősorban germanista vagy, ez a magyarázat arra is, hogy az első két fordításnak szerzőtársa is volt, úgy emlékszem, hogy besegítettek neked. Ez a kérdés első része; a másik az, hogy úgy tűnik, mintha aztán később aktívan nem vennél részt ebben a Shakespeare-újrarendezésben, tehát te vagy az egyik kezdeményező, de aztán mint-hogyha kimaradnál belőle – ez a további színházi megrendelések hiányának következménye, s egyáltalán mitől függ, hogy te Shakespeare-hez nyúlsz vagy sem?

– Egyértelműen munkakapcsolat kérdése, s hogy ne kerüljük meg a kérdés első felét: a Shakespeare-fordításokban eddig nekem mindig segítettek. A *windsori víg nők* esetében Révész Ágota volt, a *Maŕrancos hölgy* esetében Rozsnyik László, és az *Othellónál* Eszenyi Enikő dramaturgja, Kovács Kriszta. Ők voltak azok, akik értettek a Shakespeare-filológiához, meg a tárgyi magyarázatokat hozták, nélkülük nem boldogultam volna. Mondjuk, Heinrich von Kleist fordítása esetében, akinek szintén van egy nagyon erős Shakespeare-hez való viszonya, ilyen probléma nem volt. A *Herrmann csatáját* fordítottam, azt még nem mutatták be magyar színpadon. Úgy néz ki viszont, hogy a *Faust* első és második részét is be fogja mutatni a Katona József Szín-

ház. Ott is el tudok boldogulni saját erőmből, mert van némi német filológiai arzenál, a kezem-fejem ügyében, ez az egyik fele, a másik fele, ami fontosabb, az az, hogy mikor melyik színházzal, rendezővel hogyan tud együttműködni az ember. És ez megint felelősség kérdése is, most én nem látok túlságosan messzire magam elé, az elkövetkezendő két év a *Faust* második részéről szól. Hogy mi történt 2009 előtt? Mert hát a *Maŕrancos hölgy* 1993-as munka, '94-ben volt a bemutató, és hát azóta eltelt 15 év. Ez a tizenöt év, mondjuk úgy, hogy a regényírás jegyében telt. Emiatt sem készült több Shakespeare-fordítás.

– Még időzzünk a regények előtt azért a drámaidnál is. Említettél sok mindenkét, aki nem lett volna Shakespeare nélkül, és most is szóba került Heinrich von Kleist és Goethe is. Mi van a te drámaírói munkásságoddal, arra mennyiben hatott Shakespeare, te hogyan látod, érz-e valami hatást? Ott van például A nagyratörő, ami Shakespeare korában játszódik, itt máris lehet kapcsolódási pontot találnia saját drámaírói munkásságodhoz...

– Az, hogy nekem vagy akárkinek milyen a viszonya Shakespeare-hez, az nem független attól, hogy milyen közegben, például milyen fordításban olvassa. Hogy magyar szerzőnek vagy nagyon nagymértékben megmagyarosodott szerzőnek olvassa, vagy ugyanolyan egzotikumnak, mint egy mai izlandi drámaíró. És nyilvánvaló, hogy amikor az ember Shakespeare-hez egy viszonyt alakít ki, említettem, hogy 5 vagy 6 évesen a Füles évkönyvében találkoztam a nevével először, s hozzáteszem, hogy innen, Gyulától nem messze, Hódmezővásárhelyen töltöttem egy évet a laktanyában 1977-ben és '78-ban – nem nagyon engedtek haza, ezt az időt arra használtam fel többek között, hogy szép rendesen végigolvastam Shakespeare-nek mind a 46 drámáját. Nagyon érdekes volt – azóta sem olvastam őket így sorban, együtt. És ezeket is az akkor elérhető legkorszerűbb fordításban olvastam, és eléggé hamar rájöttem, egyetemi éveim alatt, hogy Shakespeare ismerete itt, magyar földön nem választható külön a 19. századi Shakespeare-recepciótól meg attól, hogy az akkori szerzők, mondjuk Kazinczytól Szigligeti Edéig azon erőlködtek, egyfolytában azon izmoztak, hogy valamilyen módon őt utánozzák vagy nyomába lépjenek, nem kihagyva Teleki László *Kegyencét* sem. És később, érett fejjel két nagy programom volt. Az egyik az, hogy

úgy írni egy mai magyar drámát, hogy az valamilyen pótolja az igazi nagy, 19. századi magyar shakespearit, és úgy írni egy magyar történelmi regényt, hogy az pótolja azt a fajta, meg nem írt 19. századi történelmi regényt, ami számot vet a magyar történelem belső ellentmondásaival, és nem egy heroikus-patetikus felstilizálás egyfelől, nem is egy mindent szétmaró iróniával vagy groteszkkal történő eljelentéktelenítés másfelől, hanem: megmutatva a dolog jelentőségét és tétjét, de nem lebutítva annak ellentmondásosságát. Az egyik, az *A nagyratörő* drámatrilógia, amely Egerben került végül színre teljes terjedelmében, a másik pedig a *Testvériség* – az egy regénytrilógia, a 17. század végén, a török kor végén játszódik. Ezek voltak nekem az 1990-es évek, a fiatal férfikor, amikor már van erő és tapasztalat, de még nincs hanyatlás. Az az idő eltelt, nagyon szép volt, a polcokon ott vannak a könyvek, és bízunk benne, hogy 20-30 év múlva is olvasható vagy előadható lesz, ami akkor létrejött.

– Még mindig rákérdeznék a dráma és a színház kapcsolatára: többször, eléggé aktívan részt vettél a drámaidnak a bemutatásán, így már 1992-ben Kolozsvárott is, majd legutóbb Egerben (ha jól emlékszem, még egyfajta ság-szerepet is betöltöttél, a próbafolyamat során legalábbis). Egyáltalán: neked milyen a viszonyod a színházhoz meg a drámához? Ez azért is érdekel, mert annyira visszaszorult az életművedben a drámaírás.

– Ez egy tanulási folyamat is. Nyilván egy fiatal szerző ott akar lenni, és részt akar venni mindenben. Beletelik egy kis időbe, amíg az ember rájön, fel tudja mérni, hogy mikor van szükség rá, és mikor nincs. És hogy nem kell tolatkodni. Meg például az a szabály, hogy ha a szerzőt beengedik a próbára (ugyanis előbb meg kell kérdeznie, hogy jó-e, ha ott van), akkor például a tizenkettedik sornál nem érdemes előbb ülnie. Meg kell nézni, hogy hol ül a rendező, hol az aszisztens, a többi színházi emberek, és mögéjük kell ülni, nem eléjük. Nyilván, mikor már évtizedek elteltnek, és Csizmadival már a huszadik produkcióban vagyok benne, ott vagyok Egerben, és elutazik a ságolány tájékoztatásra, akkor kell valaki, aki ismeri a szöveget, és ugyanakkor nincs más konkrét feladattal megbízva, és akkor ott az élő szerző... Ez az élő szerző előnye. És akkor előre lehet ülni az első sorba, sőt, kell is, és akkor jön a nagy nehézség, mert hiába ismerem a

szöveget, hiába van viszonylag erős hangom, de például megáll a színész a színpadon, és nem biztos, hogy el tudom dönteni, hogy ő most segítséget kér vagy hatásszünetet tart. S akkor vagy úgy hibázom, hogy azt mondja: „tudom én már, bazdmeg, ne mondd!” a másik meg: „mondjad már, bazdmeg!” De ez azt jelenti, hogy az ember benne van a családban. Nem nagyon van benne, de azért ott ül az asztalnál. És az mindig valami konkrét tennivaló. Akkor is, ha ott ülsz a 12+n-ik sorban, és akkor megkérdezik, hogy ez a sor mit jelent, vagy egy húzás következtében elvész az abgang (magyarul: végszó), és kell egy új. És akkor visszagondolok, és azt mondom, hogy úgy rémlik, hogy akkor a szerző erre és erre gondolt, tehát már nem vagyok azonos a szerzővel. Akkor jó a dolog, ha valahogyan megtalálja a szerző is a helyét, meg nem azt érzik a színészek, hogy feszélyezi a jelenléte, meg a rendező sem azt, hogy bele akar dumálni, hanem, hogy jó, ha ott van, mert erősítés. Csizmadiával ez mindig jól ment, de például most, a Tristan esetében volt a báb-színházban egy nagyon jó dramaturg, és nem én csináltam a húzásokat. Az egri *Nagytratorő*-ciklusban én húztam. Itt meg Gimesi Dóri, egy fiatal dramaturg, teljesen jól meghúzta, minden javaslatával egyetértettem. És ott volt az olvasó-próba, oda elhívtak, utána meg kiderült, hogy nincs szükség arra, hogy ott legyek. Mindenféle más dolgom is volt, főleg az elmenem a részpróbákra, ahol nagyrészt a bábokkal kapcsolatos technikai problémákról volt szó. Akkor mentem, amikor már annyira összeállt, hogy egyben lement, és semmi más dolgom nem volt, mint hogy meghatódjam és lelkendezzem. Voltak rossz tapasztalataim is más rendezőkkel, azokról nem szeretnék beszélni.

– Néhány évvel ezelőtt volt egy érdekes regényed, amely a színház és a szerző viszonyáról is szólt, egy vidéki város társulatában létezve, a *Ne bánts, Virág!* című. Az elbeszélői pozíciókkal is rendkívül izgalmas játék zajlik ebben a regényben, de maga a vidéki színház világa is nagyon érdekes. Említetted, hogy fontos, hogy a szerző megtalálja a helyét, ez a regény is arról szól, hogy hol van a helye, de van egy két évvel ezelőtti nyilatkozatod is, melyben azt mondd: „Nem nagyon látom a helyemet mint élő szerző a magyar színházi életben”. Miért?

– Szerintem hülyeséget mondtam. Nyilván ez egy olyan pillanatban hangzott el, amikor

úgy nézett ki, hogy az egri korszak szép volt, de lezárult, és más nem nagyon mutatkozik. Most látom a helyemet. Azt tudom még hozzátenni, hogy egy élő szerzőnek rugalmasnak kell lenni, én nem vagyok eléggé rugalmas, nem vagyok eléggé alkalmazkodó bizonyos helyzetekben, azonkívül – akár önkritika, akár értéksemleges megállapítás –: szerintem drámát írni fiatalon kell, harminc- esetleg negyvenéves kor alatt; így, ötven felett már nem nagyon érdemes – akkor már az ember emlékiratokat írjon inkább, esetleg bölcs traktátusokat. De az a fajta játékosság, ami a drámaíráshoz kell, könnyen elvész az emberben, és jobb, ha ezt én magam veszem észre, mint ha mások vennék észre rajtam. Most megy a báb-színházban a *Tristan*, fordítom a Katona József számára *Faust* 2-t, nagyon sokat jelent számomra ez a munka. A rossz munka az, amikor az ember azt látja, hogy kivesz belőle, és hogy fogynak az erőforrásai; ez meg napról napra erősít és gazdagít, és azt látom, hogy napról napra több vagyok. Ráadásul éppen befejeztem egy regényt, nincsenek különösebb regényírói ambícióim pillanatnyilag, van két-három ötletem, de azokba nem most akarok belevágni, szóval ilyen szempontból sem vagyok frusztrálva. Saját színművet most sem tudnék írni, de a színházhoz való viszonyomat ma már ismét pozitívnak érzem.

– Tehát: ahogy a politikusnak nem érdemes azt mondani, hogy soha, úgy az író se mondja, hogy soha... A nagyregényeidre nincs idő most rátérni, viszont a próza kapcsán térjünk rá egy nagyon érdekes, hosszabb elbeszélésekre. 2011-ben jelent meg a *Te egy állat vagy* című, állatos elbeszéléseket tartalmazó kötet, amiben a Papagáj című elbeszélés Shakespeare-vonatkozásokat is tartalmaz, nevezetesen éppen az általa fordított *Othellóra* történik többször utalás, a *Fűzfá* dalára. Az elbeszélés egyik főszereplője egy, a férje pisztolylövése által lerokkant egykori színésznő, aki *Desdemonát* játszotta, és a papagája otthon mondja a fűzfát, ugyanis arra is történik utalás, hogy ez a színésznő fű-fával csalta a férjét, mielőtt az rálőtt. S ebben az elbeszélésben a narrátor, az egyik szereplő, aki a színésznővel beszélget, előad egy egészen érdekes teóriát az *Othellóról*, miszerint az egy vígjáték és *Desdemonáról* is, miszerint ő egy ostoba nőszemély volt. A kérdésem az, hogy csupán eljátszottál ezzel a gondolattal az elbeszélés kedvéért, vagy a te véleményed is tükrözi?

– Ez egy furcsa dolog, mert az elbeszélést 2009 őszén írtam, közvetlenül azután, hogy lezárult az *Othello*-fordítás munkája, és sor került október 17-én a Vígszínházban a bemutatóra, s nyilvánvaló, hogy a közvetlenül előtte felhalmozódott friss tapasztalatokat írtam bele. Másrészt viszont ez a Nagy L. Viola – így hívják az elbeszélésben – szerepel egy másik irodalmi műben is, pontosabban egy másik nőalak szerepel egy másik műben is, akinek a mintája ugyanaz a valóságosan létező nő volt, ez Galgóczi Erzsébetnek a *Törvényen kívül és belül* című kisregénye, melyből ráadásul Makk Károly elkészítette 1982-ben az *Egymásra nézve* című filmet, ami akkor egy nagyon-nagyon bátor filmnek számított több okból is. Ezt az asszonyt meg a velem egyidős lányát csakugyan ismertem. Mai napig fel tudom idézni azt a döbbenetet, ami akkor elfogott, amikor fiatal-emberként, 23 évesen megnéztem a Makk Károly filmjét. Mert a Galgóczi kisregényét akkor még nem ismertem, de rögtön utána elolvastam. Ez jött vissza ebben a történetben. Itt egy 15-16 éves gimnazista fiú mesél, illetőleg egy felnőtt férfi idézi fel akkori emlékeit, de nyilvánvaló, hogy ez az eszmefuttatás az *Othellóval* kapcsolatban egy érett korú, felnőtt, sok élettapasztalattal rendelkező embernek a gondolkodásmódját tükrözi, nevezetesen, hogy nem lehet romlatlan, aki ostoba, és aki nem tud átlátni másokon, és hagyja az orránál fogva vezetni magát, az nem tud olyan kristálytisztán tündökölni a végtelen ártatlanság szerepében, mint például a *Rómeó és Júlia*-ban Júlia. Viszont ezt mégis egy válságos élethelyzetben levő, 15-16 éves fiú szájába adom, és ezzel szembeül ez a színésznő, aki ettől irtózatosan megdöbben. Hogy a valóságban mi játszódott le, az élettrajzi tények szintjén, az nem is különösebben érdekes – egy sokkal érdektelemből és laposabb beszélgetés zajlott le abban a Kacsóh Pongrácz úti lakóházban, ahol én csakugyan megfordultam, de ilyen az írói mesterség, hogy az író össze-vissza hazudozik azért, hogy hitelesebbnek érezdők.

– És mennyire lesz hiteles az a regény, amit nemrég befejeztél? Ennek részletei különböző folyóiratokban jelentek meg, többek között a *Bárkában*, és amikor én megkaptam az egyik első részletet, megdöbbenve láttam, hogy ez itt játszódik, részben a mi környezetünkben: *Békéscsabán, Vésztőn, Békés megye különböző településein*. És hogy ez tulaj-

donképpen a *Vésztői Köztársaságról* szól, és valahol nyilatkozta is, hogy azzal a munkacímmel készült a regény: *A mi kis köztársaságunk*. Meséld, kérlek egy kicsit erről a regényről, ami idén már meg is fog jelenni.

– Majdnem pontosan két éve, 2012 júniusának utolsó napjaiban jártam itt, Gyulán, ahol találkoztam Szabó Ferencsel, aki levéltáros, történész, s aki annak idején a *Vésztő-monográfiát*, a *Vésztő története* című tanulmánygyűjteményt szerkesztette, amit én addigra már ismertem, mert hát néhány hónapnyi könyvtári előkészítés már volt, és volt vele egy nagyon fontos beszélgetésem itt – nekem az ilyen indító beszélgetések sokat számítanak. Ő tulajdonképpen nem tudhatta, hogy mit akarok, igazából még én sem tudtam pontosan, de azt éreztem meg a szavaiból, ahogy mesélt dolgokat, hogy én ezt meg fogom tudni írni. És most, két év elteltével, azt mondom, hogy valami létrejött. Ennél többet egyelőre még nem, el kell hogy olvassák néhányan, kell hogy legyen valami recepciója.

Hogy mi volt a *Vésztői Köztársaság*? Én onnan tudom, hogy ez volt, hogy annak idején Gazdag Gyulának a *Bankett* című filmjét játszották a mozik. És Gazdag Gyula, aki ismerte Lakatos Menyhért vésztői születésű író, tőle tudta meg ezt a történetet, elment Vésztőre, és a még életben levő szereplőket és tanúkat összehívta a Gólyafészek nevű vendéglőbe, és ott azt lehetett látni, hogy különböző öreg nénik és bácsik veszekszenek egymással. Mert a Gazdag Gyulát az érdekelte, hogy ki hogy idézi fel a történeteket, ki hogy birkózik az emlékeivel, az kevésbé, hogy mi is történt. Az történt, hogy Vésztőre nagyon hamar bevonultak a szovjet csapatok, 1944 október első hetének végén, és egy hatalmi úr keletkezett, mert a korábbi közigazgatás elmenekült, ahogyan Kelet-Magyarország más pontjain is, de Vésztőn a legtovább, kialakult egyfajta önálló igazgatás, hogy a nép meg annak legagilisabb képviselői, különös tekintettel a 19-es régi kommunistákra, kezükbe vették sorsukat, és elkezdtek önállósodni, és ezt az önállóságot az új magyar hatóság, amikor már elég erős volt hozzá, letörte. Ez Vésztőn 1945 februárban következett be. Tehát hosszú heteken, hónapokon át fennállt valami, amit Vésztői Köztársaságnak neveztek, persze gúnyból, mert ha a hiteles tényeket vesszük, akkor ők maguk soha nem akartak köztársaság lenni. És az olyan történetek, miszerint csatlakozni

akartak a Szovjetunióhoz mint tagköztársaság, és diplomáciai kapcsolatot akartak létesíteni Törökországgal, ezek mind-mind a legendák meg a szatíra körébe tartoznak. Egész egyszerűen csak nem akartak terményt beszállítani, és saját maguk akartak dönteni a saját ügyeikben.

Az én ötletem, ami ehhez hozzájárult, lényegében csak annyi, hogy 1943-ban megjelent magyarul Johann Gottlieb Fichte német filozófusnak *A zárt kereskedelmi állam* című munkája, ami azt állítja, hogy a tökéletesen működő állam, amely különféle, felvilágosodás során exponált kívánságokat maradéktalanul meg tud valósítani, az el kell hogy zárkozzék a külvilágtól, és csak az állam tarthat fenn különféle kapcsolatot más államokkal, magánszemélyeknek ez tilos. Végül is Fichte ábrándjait valósította meg a Német Demokratikus Köztársaság a berlini fallal együtt, és tulajdonképpen a Pol Pot-féle Kambozsza is ennek egy eszmei borjadzása. Csak annyit találtam ki, nem többet, hogy a Hömpölyzugyi Köztársaság szellemi atyja, egy volt ügyvéd, olvasa ez a munkát, és megpróbálja a valóságba átültetni. Tulajdonképpen csak ennek a történetét mesélem el, meg némi fantasztikus, mesés elemeket is beiktattam, és megpróbáltam a hőskötemények mintájára kicsit felturbózni a történeteket, és szélesebb történelmi összefüggésekbe helyezni, a hősköteményt a szatírával elegyíteni. Távol állt tőlem, hogy gúnyt űzzek ebből az önálló-sodási vágyból, ahogyan már korabeli, vagy kicsit későbbi beszámolók is tették, látni kell ennek a groteszk elemeit is, de ugyanakkor a magyar nép szabadságszeretétét is. Ugyanúgy ahogy Arany János *A nagyidai cigányok*-ban hasonló dolgot próbált megragadni, egyszerre a kettőt. Nem is aratt nagy sikert a maga korában vele, de utóbb az irodalomtörténet igazolta, hogy a műben magasrendű poézis is van, de szatíra is kétségtelenül.

– Vannak-e a regénynek „gyulai” vonatkozásai?
– Természetesen nem csak Hömpölyzug azonosítható ebben a regényben Vésztővel és környékével, hanem más városok és falvak is nyomon követhetők és visszakereshetők. A probléma az, hogy van egy város, amit a megyeszékhelyként emlegetek, és van egy másik legfontosabb városa

a megyének, s azt tudjuk, hogy a második világháború végén is még Gyula volt a megyeszékhely, s aztán lett csak Békéscsaba, 1949-től. Nem akartam viszont ezt a regénybe beépíteni. Így van egy város, a megyeszékhely, amit úgy hívnak, hogy Állóvíz, és van a második legfontosabb város, amit úgy hívnak, hogy Dágvány. Itt játszódik egy nagyon fontos részlet, a dágványi rendőrkapitány meggyilkolása. A probléma csak az, hogy én ezt Gyulára képzeltem, de az a gyilkosság (a Lakosgyilkosság), ami ennek mintájául szolgált, az valóban nem Gyulán, hanem Szentesen történt. Mindenesetre én a Kaffka-gyilkosság helyszínét tulajdonítanám olyan helynek, amely Gyulával azonosítható.

– Zárjuk a beszélgetésünket Shakespeare-hez visszatérve. A Gyulai Várszínház idén leginkább várt előadása éppen ma este lesz, a szentpétervári *Machbet*. Arra kérlek, csinálj nekünk kedvet az előadáshoz, illetve válaszolj arra, hogy a *Te egykori vagy mai olvasatodban mi a hangsúlyosabb ebben a műben, a szerelem tragédiája, vagy a hatalom tragédiája*.

– Ahány színpadi vagy filmes feldolgozása van a darabnak, annyi értelmezése. Számomra mindmáig meghatározó értelmezés Roman Polanski filmje, amit tizenhat éves koromban láttam. Később láttam egy egészen más filmet, a Kuroszaváét, a két film egészen más dolgokat mond, mind a hatalomról, mind a férfínő viszonyról. Emlékezetemben van a litván Nekrosius müncheni *Machbet*-rendezése is. A lényeg, hogy elképesztően sokat tud ez a darab a hatalmi mechanizmusokról és a hatalmi mechanizmusok érzéki aspektusairól, meg arról, hogy ez olyan, mint egy örvény, amelybe erős akarattal épp úgy bele lehet kerülni, mint gyenge akarattal. De a világ kizökkenéséről is tud ez a darab valamit, és arról, hogy van esélyünk ezt a kizökkenett világot valamiképpen helyreállítani. Ez viszont meg fogja változtatni a látásmódunkat, mert nem tudjuk elfelejteni azt – ismét Polanski filmjére utalva –, hogyan nézzük az események kavargását a lándzsára szúrt és három méter magasra feltartott levágott fej szemszögéből, perspektívájából.

CSEHY ZOLTÁN ◀

Az érzékek sakktáblája

Villányi László: *Folyótól folyóig*

A sakktábla terének szabályos kiszámított-sága és a sakktábla játszmainak kiszámíthatatlansága lehetne annak a dinamikának a metaforája, mely Villányi László új verskötetét jellemzi. Nyolcszor nyolc vers alkotja a játékmezőt: a hatvannégy elhatárolt térszlet (ennyi vers van a kötetben) olyan precíz terep, ahol az értelmezés lépései különféle stratégiákat érvényesíthetnek. Stratégia mellé azonban kell egy ellenstratégia is: Villányi erről is gondoskodik, részint a sorozatosan kialakított szimmetriák, részint egy-egy dolog önmaga ellentétébe való átfordítása kapcsán. A cím (*Folyótól folyóig*) ezt remekül érzékelteti: ugyanonnan ugyanoda, vagy az egyiktől a másikig? Ha általános kategóriaként értelmezzük a folyót (mely a verskötetben leginkább az idő és az időbe zárt vágy jelképe), ugyanabba a létmódba jutunk, vagy tán ki se lépünk abból, amibe eleve beleszülettünk. Ha nem, akkor eljutunk ugyan az egyik pontból a másikba, de az általánosításnak köszönhetően mégiscsak ugyanabba jutunk.

Villányi László költészetének hajszalerezete régóta figyelemreméltó: a szavak mintha folyamatosan úton lennének a megcélzott kifejezés vagy töltet felé, ám nem igazán akarnak odaérni, vagy pontosabban szólva a mozgás koreográfiája válik jelentéssé. A folyó, a folyam céltudatos törekvése ez, hogy belefusson a tengerbe, miközben ezzel együtt fel is számolja önmagát, átadja a mérhetetlenségnek, a transzcendensnek. Ugyanakkor újra is termeli magát, s megállíthatatlanul tölti ki a számára kiszabott medret. Fogy és gyarapszik, megszűnik és megszületik. A biciklista alakja a kötet egyik meghatározó szereplője: a természeti, a humanoid vagy a „civilizált” táj stációi azonban

a legelemibb érzelmek, a létszorongatottságtól a létszorongatottsáig, a vágytól a vágyig tartó megállók. Az út végső célja teljesen egyértelmű és tiszta, hiszen a „töltésen súlytalanlanná emeli őrangyala”. Ez a pazar sor legalább kettős jelentésű: részint a fizikai létbe zárt test egyik alap-tulajdonságától megfosztott létezés elanyagtalanodása és megdicsőülése, azaz a lélek hazatalálása az anyag fogságából, részint pedig isteni beavatkozás a létezésbe, melynek köszönhetően a szó lebegő csodája egyáltalán megszülethet („szavakat kap / ajándékba, s erőt, hogy elvesse némelyiket”). Az elvetés szintén kettős természetű: a magvetésre és az elutasításra egyaránt utaló gesztus. Az ars poeticának tartható nyitó költemény ismert bibliai idézettel zárul: „a hit a reménylett dolgoknak valósága” (*Zsid. 11. 1.*), de a költészet definícióját is megadja, hiszen az is a szavakba vetett hiten, vagy a szavakban meg-, illetve elvetett hiten alapszik.

Hasonló metapoétikus megnyilvánulások szép számmal akadnak, és ez már csak azért sem meglepő, mert a sakktábla minden négyzetében egy-egy konkrét személy is helyet kap: Villányi

Új Forrás könyvek, Tata, 2014.

az összes verset dedikálta valakinek. Ez a megosztó figyelem a szövegszerveződés struktúráját is alapvetően befolyásolja: vagyis a megidézett (általában közismert) személy és az ő világa vagy beépül a struktúrába, vagy valamilyen módon kapcsolatba kerül vele. Az így kétszemélyessé tett szövegterek hol egyetértő összjátékra, hol polémiára ösztönzik a költőt. A Fernando Pessoa-nak dedikált *Egyetlen arc* például ragyogóan állítja szembe a szerepekre bomló én költészetét és a fiziológiai determináltságot, ráadásul a felismerés egyszerre tragikus és gyöngéd: „Éjnek évadján vagy fények mögé rejtőzve, / járka egy életből a másikba, / engedelmessé a félelemnek, követheti / a költészet játékos parancsát, de reggelente / csak saját haját moshatja meg, egyetlen / arcot borotválhat, végtelen ideig / csak ő várakozik a kórház folyosóján, / míg szerelme szívébe fölvezetik a katétert.” A test, az én kézzelfogható józansága Villányi költészetének egyik legalapvetőbb felismerése, miközben épp ez ellen a kéréltetetlen redukció ellen küzd.

A Kavafisznak szentelt *Látomások* az elszalasztott lehetőségek költői heroizmusát nevezi konkrét gyávaságnak („örökké gyávanak bizonyult, amikor beteljesíthette / volna álmát”): mindig van egy másik élet, egy másik fantáziavilág, ahol többnek látszik a költői valóság, mint a konkrét tapasztalás. A vágy, az érzékiség Kavafisznál sem lehet konkrét: csak a nosztalgia, vagy a képzelet szertartásaiban izzik elemi erővel. A biciklista a kavafiszi szövegvilágon is átkerekedik, a táj vagy a terep itt is elsősorban látvány, és nem matéria.

A szerelem és az erotika finoman ábrázolt genézise Villányi költészetének egyik legeredetibb vonása: nyoma sincs semmiféle harsányságnak, a vágy mindig tudatában van kinyilvánítása és súlya jelentőségének, nem hivatkozik, hanem egyszerűen birtokba veszi az ént, azt a terepet, melyre jogosult, és ostromlás és csatázás helyett sugárzik, jelzéseket bocsát ki, melyek vagy viszonzásra találnak, vagy nem. Minden kölcsönösség épp ezért ünnepi pillanattá nemesül, és méltóvá válik a megörökítésre. Néha olyan szemérmes megörökítésre, hogy az átkerül a dedikációban jelzett másik „modorába” vagy világába (pl. A Kosztolányi Dezsőnek dedikált *A villamoson* című vers esetében). Ez a szemérmesség ismét gerjeszt egy speciális dinamikát: noha a versek alapvetően egy személytelenül tárgyilagosa-

leírás retorikáját követik, sőt veszik fel a verskezdés pillanatában („Tíz éves volt...”, „Kamaszkorában sikerült...”, „Apró szúrásokat érez...” stb.), a szövegek mögött egy nagyon is koherens ént érzékelünk, aki a hatvannégy dedikáció ellenére is önmaga tud maradni.

Az érzékszervek közül különös jelentőségre tesz szert a látás, azon belül a pillantás: a vizualitás gesztusrendszere lesz a verbális megnyilatkozás vágmintázata: „Ifjan úgy hitte, ha elég kitaróan nézi a lányokat, / szerelmes regényt írhat bármelyik lélegzetéből” (*Lélegzet*). És ehhez a megszövegesült látványhoz társul a nagyrészt vallási-lelkiségi fogalmi készllettel leírt szertartásosság: „ezért zárandokolt el nap mint nap a vasútállomásra”. A pillantás, a látvány birtoklása csakis az út, az úton levés szertartásosságából eredeztethető: és ez a struktúra alapvető létmetaforává is válik Villányinál, ahol az érzékiség és a transzcendens egybeolvadás képei finom egységbe rendeződnek. A szerelem, az erotika, a vágy, a kapcsolatteremtés analógiája a hit keresésének és a hit igazságának, igazolhatóságának is. Ezért lehet ezzel a mechanizmussal szemben kiépíteni az állhatatosságot kikezdő, a megtérés lehetőségeit és lehetetlenségét felkínáló ellenmechanizmusokat (*A visszatérő*). Ezek a látszatra absztraktnak tetsző irányulások azonban nem töretlenek és célelvűek: a családtörténet, a környezetrajz, a történelem és a kultúrtörténet fel-felsejlik vagy konkrétan megnevezett referenciái gyakran gabalyítják össze az én struktúráiban felismert, és többé-kevésbé világosan szétbogozott szálakat. A versekben létrehívott én környezete úgy sejlik fel, mint a biciklis számára a táj: a kontúrok hol élesek (*A határon túl*), hol homályosak (*A por színei*), hol metaforikusak (a halál tájai, a túlvilág ismeretlen territóriumai), hol kéréltetetlenül konkrétak (az intertextusok révén megidézett szöveghelyek, konkrét irodalmi utalások).

Különösen izgalmas poétikai szempontból a *Sivatagi hallásgyakorlat* című, Varga Mátyásnak dedikált szöveg, mely valamelyest megidézi ugyan Varga líratörténetileg igencsak jelentős „hallásgyakorlatainak” költői mintázatait, melyben a szerzői funkció látszatkikapcsolásának gesztusa találkozik a rögzítés poétikájának szét-tartó szólamaival, s egy olyan enigmatikus szerkezetet hoz létre, mely a koherens én helyett az ének megteremthetőségének lehetőségeivel játszik, ám az ént nem tudja és nem is akarja kikap-

csolni a szövegből. A szerzetesatyák mondásainak gyűjteményéből vett szövegek montázs-szerű alkalmazása nem billenti ki sem a szöveggenerálás, sem az értelmezhetőség egyenesvonalúságát, nem készlet folyamatos korrekcióra. A kísérlet nem nyelvi természetű lesz, hanem attitűdbeli: „egyszer le akarta győzni az álmat, / s ezért a szakadékról lógatta le magát, egy angyal jött, eloldotta, / és megparancsolta, többé ne tegyen ilyet, de másokat se tanítson erre.” A hit, a transzcendencia próbára tétele, megkísértése így válik bűnné és tagadássá. Talán ez magyarázza azt is, hogy a Villányi-szöveg áradása mindig megtalálja a maga medrét, és sodrásának irama se okoz meggondolatlan áradást. A külső szem, az objektív elbeszélő alkalmazása rokonítható az elszemélytelenítő mechanizmusokkal, de ez csak látszat. Varga beengedi a szövegszólamokat, és azt a látszatot kelti, hogy nem ellenőrzi, nem befolyásolja azokat. Villányi nem engedi szóhoz jutni a szereplőt magát, és azt a látszatot kelti, hogy az elbeszélő elfogulatlan. Persze ez egyik esetben sincs így: a kiválasztás is énnel alárendelt gesztus, az objektivitás pedig csak szokatlanabbul koherens látszat.

Erőteljes tendenciát mutat az a törekvés is, amikor Villányi egyes fogalmi kontextusokat siklat ki, vagy „időzavart” okozva a belső idő dinamikájához szabja a valóság idejének értelmezését. Bizonyos politikai vagy történelmi kategóriákat így ültet át az intimitás terébe, s ezáltal teremt a komikusból természetesbe áramló költői feszültséget: „Te román, mondta álmában hitvesének, a te drága helyett”, vagy így hoz szinkronba különböző idősíkokat („képtelen volt kihámozni, miért megnyugdíjba egy tízéves lány”). Az idő azonban nem csak földi idő, hanem az örökkévalóság ideje is, Nyéki Vörös Mátyás szavaival élve, a „vég nélkül való üdő”, melynek rendszerében az ember által érzékelt idő csupán epizodikus, de egyben a várakozás ideje is, melynek célja, hogy a kreatúra „időben ismerje fel az angyal tekintetét” (*Közvetítő*).

A nyolcszor nyolcas tér sokféle (nosztalgikus, történelmi, referenciális, szövegszerű) ideje bármikor kifordulhat önmagából. „Minden napra / úgy tekintett, mint új kezdetre, épp egy O-t akart leírni” – mondja a megszokott objektív hang a Sivatagi hallásgyakorlat „remete” elbeszélőjéről. Kör, nulla vagy netán az Ómega? Ha kettőt egymásra tesszünk, az már 8, ha megfordítjuk, az már végtelen.

► URBÁN BÁLINT

Mélymerülés

Lesi Zoltán: Merül

Első és második kötet világa, tónusai és tematikája közötti szakadás és szakítás olyan mértékű radikalizmusa, amelyet Lesi Zoltán aktuális, *Merül* című munkája mutat fel a pályaindító *Daphnis kétskéi*hez (2009, FISZ) viszonyítva, egészen egyedülálló és példaértékű jelenség a kortárs magyar líra horizontján. Az utóbbi években hasonló intenzitású, komplex esztétikai fordulatot talán Sirokai Mátyás életművén belül figyelhattunk meg a *Pohárutca*-ban kidolgozott és koncepcióvá emelt fikatív-mitikus városi tér allegorézise és *A beat tanúinak könyve* vizionárius-ezoterikus kinyilatkoztatás-poétikája között. Lesi váltása, mindazonáltal, Sirokaihoz képest is élesebb és egyben váratlanabb is, hiszen az első kötet verseiben lefektetett lírai princípiumokhoz képest olyan mértékű elfordulást valósít meg, amely a saját költészeten belül nem egy szerves fejlődés irányát rajzolja, hanem egy a korábbi témákkal és eljárásokkal való teljes szakítást feltételez.

Első kötetével Lesi a XVIII. század végi klasszicista-rokokó költészet formakincsét, poétikai eljárásait és sajátos megszólalásmódját imitálta. A hagyomány újraaktiválását a finomkodó játékoság, a kötött formák konzekvens és virtuóz használata, a preszióz báj, az antik referenciakeret és a fokozott zeneiség mellett az íráskép archaizáló jellege támasztotta alá. A *Daphnis kétskéi* egy Weöres *Psyché*-jét idéző, koherens téma- és formavilágot épített fel, mely nem csak újralátogatta a rokokó és a klasszicizáló Berzsenyi költészetét, hanem azt mintegy át is értelmezte, át is írta, illetve ironikus módon aktualizálta.

A *Merül*-ben viszont már nyoma sincs ennek a kötetszervező erővé emelt hagyomány-újraíró

lírai attitűdnek, nem köszönnek vissza az első könyvet át- meg átszövő Berzsenyi-referenciák, az antikizáló képek és formák, sem a mesterségesen archaizált és ezáltal elidegenített íráskép. Adott azonban egy újabb tematikus referenciakeret, amely kijelöli a fordulat utáni versek mozgásterét: egy a klasszikus anya-apa-gyerek strukturális elemeiből kiépülő (ödipális) családháromszög. A versek ebben a feszültségekkel és konfliktusokkal terhelt háromszögben íródnak, ahol a család már nem a harmónia és a szeretet erőtereként határozódik meg, hanem egy bizonytalanságokkal, félelmekkel, szorongásokkal és őszintétlenséggel átitatott, bizarr helyként tételeződik. Ennek fényében a kötet címbe foglalt merülés a családi (Bermuda-)háromszög alakzatba való belépésként, alászállásként is olvasható, hiszen az egyes versek a háromszög egy-egy oldalán álló szereplő viszonyát rajzolják ki a többi szereplőhöz képest, működésbe léptetve egy sajátosan dramatikus személyközi mozgásdinamikát. Az anya-apa-gyerek trió között kifeszülő kapcsolat-hálót immáron nem a klasszikus családnarratíva hívószavai – a közelség, a bizalom, a nyitottság, az egység – határozzák meg, hanem sokkal inkább a negativitás tapasztalatai: az idegenség, a távolság, a töredezettség és az elérhetetlenség. A kötet ereje mindazonáltal nem a családfogalom posztfreudiánus, értelmezésbeli elmozdulásának és negatív konnotációkkal való feltöltődésének tettenérésében rejlik; Lesi könyvének legnagyobb erőnye az az érdekes játék, amely a lírai nézőpont folyamatos mozgásában ölt testet. A *Merül*-ben alapvetően három nézőpont változik rendszertelen ritmusban. A három beszélő

megfeleltethető a családháromszög csúcsainak: az anyának, az apának és a gyereknek. Az egyes verseket általában az egyik szereplő perspektívája uralja, így versről versre szabálytalan módon váltakozik a megszólalás lírai alanya. Több kompozícióban a majdnem minden verset meghatározó aposztrofé alakzata konkretizálódik az apa vagy az anya egyértelmű megszólításában: „Apa, én szédülök, ha / nem fogod a kezem. / Apa, ugye téged / nem fúj el a szél” (*Pókfonál*)

vagy: „Anyá, neked most elment a hangod?” (*Hangyák*). Ezekben az esetekben a beszélő alany azonosítása a gyerekfigurával problémamentes. Sok versben azonban nem találkozunk ilyen direkt utalással, amely megkönnyíti a perspektíva egyszerű és zökkenőmentes identifikációját, és amíg nem találunk olyan egyértelmű referenciát, amely a nézőpontot fixálja egy adott alanyban, az értelmezés számára nyitva marad, ki is a megszólalás szubjektuma: az anya, az apa, a gyerek, vagy egy a családalakzaton kívül álló, idegen másik. Mivel a beszélő személye versről versre változik, a perspektíva hordozószemélyének eldöntetlensége helyenként olyan érdekes játéktérrel nyit fel, amelyben egyes versek olvashatóak akár a gyermek, akár az anya, akár az apa pozíciójából. Így, az olvasás folyamata során a beszélő beazonosításának feszültsége határozza meg a befogadás módusát.

A kötet ajtajában álló hosszú Simon Armitage idézet, melyet a szerző saját fordításában közöl, egyfelől megnyitja az utat Lesi új, szabadabb formavilága előtt, másfelől pedig bejelenti a családtematikának azt a közelítésmódját, amely a *Merül* magját alkotja. A nagyszabású mottóként funkcionáló Armitage versrészlet egy bizarr anya-gyermek kapcsolat sziluettjét rajzolja ki, melynek háttere – a családi ház – nem tudja többé az otthon közelségét nyújtani. Lesi ezzel a vendégszöveggel alapozza meg a kötet kegyetlen tapasztalatát, a család és a családi tér abszolút elidegenedését, azt a furcsa élményt, amelyet „A megtörtént is bizonytalan” (*Hat ujj*) maximája foglal össze a legtömörebben.

A *Merül* alapvetően egy háromfős család élet-történetének egyes meghatározó szakaszait villantja fel nem kronologikus sorrendben. A fogantatás, a gyerekvárás, a születés, a csecsemőkor, a kisgyermekkor, a szülők válása és a válás utáni időszak mozaikszerűen szóródnak szét a közel ötven vers mikrokozmoszában. A szétszórt jelenetekből azonban kiolvasható egy félig-meddig komplett családtörténet, pontosabban szólva, a harmonikus családtörténet-narratíva vége, illetve

tragikus csődje. A lineáris narratíva fragmentálódása és a kronologikus sorrend felbomlása a család szétesését és a tökéletes család lehetetlenségét allegorizálja a kompozíció szintjén. Ennek a felbomlásnak a következménye az a sokszor kegyetlenül tragikus, máskor pedig őszintén megható hangulat, ami a szövegekből árad.

A nyitóversben a megszólalás alanya a gyermek, akit „kuglóffal vallatnak” egy toronyban. A családi ház, mint a mottóként tételeződő Armitage idézetben, egy sajátosan unheimlich térként jelenik meg, egy „várbörtön”, ahol a gyer-

mek diszciplinálása egy perverz polgári látszatkánon keretei között valósul meg, melynek legautentikusabb és egyben legporoszabb jelölője a vasárnapi ebédekről, uzsonnákról elmaradhatatlan kuglóf. A családi létezés locusa, a családi ház, ahogy a vers címe hangsúlyozza, egy homokvár, azaz egy bizonytalan és ingatag szerkezet. Már itt nyilvánvaló, hogy ebben a családban mindenki kínzó és kínzott, vallató és vallatott egyszerre, az apró fenytésekkel nevelt gyermek pedig „boszszúból nyit szüleire” (*Homokvár*). A torony képe később az anya perspektívájából tér vissza, mint egy olyan tértapasztalat hordozója, amely lehetővé teszi a családi házból való kihátrálást és az arra való reflektálást (*Eiffel*). A torony és a börtön képze mellett több olyan visszatérő motívummal találkozhatunk, amelyek meghatározzák a kötet világát. Központi jelentőségű a lépten-nyomon felbukkanó halmetafora (*Terepasztal*, *Aranyhal*, *Kádcsata*, *Akváriumi táv*, *Világító hal*), mely távolról talán a *Daphnis kétskéi*-ben centrális képként megjelenített barokk kagylóforma örökségére is reflektál. A kerti tóban vagy az akvárium köze-

JAK-PRAE.HU, Budapest, 2014

Bolygóközi hajsza

Papp Attila Zsolt: *Vízimozi*

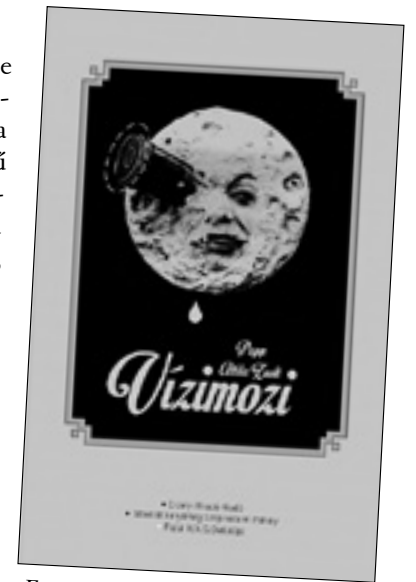
A Papp Attila Zsolt kötetét kezdő versben *A bolygó nevet talál*. Látszólag teremtő aktus ez, az imaginárius kapuja, a történet kezdete. De mit kezdünk ezzel az indítással, amikor tulajdonképpen nem is itt kezdődik a kötet, hanem a borítón szenvedő emberarcú holddal? Rögtön két feloldásra váró (?) intertextust találunk, hangulatteremtő és prekonceptióra sarkalló elemeket, amelyeket stílszerűen nevezhetnénk a *Vízimozi* előzeteseinek vagy akár – divatos hollywoodi szlenggel élve – teasereinek is.

Az első vers címe egyértelműen James Cameron kultikussá vált sci-fijére hajaz, míg a borítón levő kép egyenesen az első tudományos-fantasztikus filmből származik, Georges Méliès *Utazás a holdba* című, 1902-es munkájából. Mindeközben az említett, első költeményben „Jön majd egy *alien*, változó alakban, / emlékeztet régi, elképzelt nevekre, / általa lesz minden kevésbé lakatlan.” (*A bolygó nevet talál*) Egy még betöltetlen táj keres lakókat, a még felderítetlenre, az areferenciálisra való referálás történik meg a kötet nyitányában. Egy álomszerűen és főként struktúrájában ismerős világ látszik megnyílni itt. Méliès filmjében – ahogy a kötet borítóján is – emberarca van a Holdnak, a Holdba érkező emberek pedig egy nem teljesen ismeretlen világba csöppennek bele. A holdlakók egy ismerős társadalmi berendezkedésben élik életüket, védik meg területük, elűzve a betolakodó tudósokat. Sok tekintetben iránymutató lehet ez az összefüggés a kötet egészét tekintve is.

Egy látszólag ismeretlen tájon tapogatóznak e kötet versei, amit keresztül-kasul szó a már jól ismert Hold- és vízszimbolika. Tág asszociációs és szemantikai mezőket nyitnak meg ezek

a költemények, de a folyamatos perspektíaváltás, a *Vízimozi* snittszerű versei mindig eltoltják a jelentést. Arra kényszerítenek, hogy újra és újra az olvasónak kelljen kitapogatnia, hogy merre is jár éppen. Az ismerős és ismeretlen világ határán táncol, a tudat, az alatta levő, még feltérképezetlen táj és a kőkemény realitás mezsgyéjén. Tele van csapdákkal ez a kötet, ugrálással és hajszával. Az első ciklusban már polgára lesz a Holdnak a – talán még önma-ga számára is – ismeretlen olvasó, de nem tudja, hogy mire vállalkozik ezzel. Hiszen az ismert, vagy helyesebben, a már jól bejárt világ határán túlra lépünk ezzel egy időben. A belépéssel pedig a határok is elmosódnak, „Holdközben álltok. A Föld, / mint jól tudjuk, lapos. / Ha akarod, visszanezethetsz; / de nem ajánlatos.” (*Indián nyár, holdközben*) Mindig új alakban jelenik meg az, amit mintha láttunk volna már, biztosat mégsem tudunk mondani róla.

Ez a mintha-érzés és -létállapot végigkíséri a kötet egészét. Egyfajta álomszerűen lüktető ritmusa van a megjelenített történeteknek, történetfoszlányoknak. Az újraértelmezett sci-fi

Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy, Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár–Budapest, 2014

gében megjelenő hal a bezártság, a háromszögbe való bezártság és az ebből fakadó kiszolgáltatottság képzetét jeleníti meg plasztikus formában. Egy másik, hangsúlyos, vissza-visszatérő motívum a csodaország fogalma, mely közvetlen irodalmi referenciaként is beíródik a versekbe (*Allice voodoo babája*, *Cowboy erdei fotelben*). Lewis Carroll abszurd mesevilága, melyben nincsenek bizonyosságok, csak folyton illanó és szökő valóságképzetek, akár a Lesi által felvázolt, törékeny családfogalom allegóriájaként is funkcionálhat. Carroll szürreális meseregényében a gyermeklét és a felnőttlet tapasztalata szétszálazhatatlanul abszurd módon folyik egybe; a *Merül* a gyermekperspektíva és a felnőttperspektíva váltogatásával hasonló hatást ér el, azonban a szürrealitás kénysze-re nélkül. A csodaország ugyanúgy az idegen-

ség helye, mint a felnőttek sivár világa, amelyet a kapcsolatok bizonytalansága és ellehetetlenedése, valamint a kommunikációképtelenség jellemez; a furcsa mesevilágban nem tud őszintén érintkezni egymással gyermek, anya és apa, és a gyermek szobájában megjelenő angyal csak némán hallgat (*Arion*).

Lesi kötetét, mindazonáltal, a perspektíaváltások feszültsége mellett az egyes szólamokból sugárzó mély és kegyetlen, alanyi hangulatú őszinteség avatja meghatóan jelentős művé. A *Merül* valahol az őszinte alanyi megszólalás-mód és a kidolgozott-eltávolított szereplőre kettős pozíciójából építi fel legsajátabb világát, melyben gyermek, anya és apa hasztalanul bolyonganak egymást keresve hazugságaik, fantáziáik és idegenségük labirintusában.

panelek enigmatikus atmoszférát teremtenek, arra ösztönöznek, hogy természetesen, magától értetődőnek vegyük a természetellenest és -fölközt. A hold belakott tájjá változik, ott található a Lem tér, mellette pedig a Bradbury utca, ahol egy írnok lakik. A realitás relativizálása történik meg folyton, az átjárhatóság megteremtése, textúra a textúrában: mozi papírlapon, történetek lírában, fantasztikus regény írása a Holdon.

A második ciklus első versében – ami egyben a kötet címadó verse is – Imre Erzsí története elevenedik meg újra, másképp. Az első kolozsvári némafilm, *A sárga csikó* forgatásán vesztette életét, amikor a rendezői utasítással ellentétes oldalon ugrott a csónakból a Szamosba, és elragadta egy örvény. Mellékszereplőből így lesz főszereplő a víz alatti Hollywoodban. Új világ kezdődik lent, de a másik pillanatban is él még, a folyton megtörténőben, hiszen rögzítette a felvevőgép. A történetiség problémája tematizálódik újra és újra ebben a ciklusban, meg az idő, ami lehetővé teszi, hogy történet váljon egy múltbeli eseményből a mában. Történetek vannak a víz, a felszín alatt is, amelyet az emberi elme csak a már ismert struktúrában tud megragadni, amelybe minduntalan belegabalyodik, önmagába fordul vissza, olyan, mint *Kagylóban a tenger*. Így fordul át minduntalan a mélyen személyes személyközivé, közösségivé, illetve ez által válik láthatóvá.

Úgy érzem, sok esetben a tematika is kihát a versnyelvre, vagy megfordítva, a tematika miatt olyan a versnyelv, amilyen. Papp sorai a próza felé kacsintgatnak egyfelől, a költeményeknek íve van, erős (mozgó)képszerűsége, láthatóvá tett, kivetülő belső képsorok sorjáznak a kötet lapjain. Legalább ennyire hangsúlyos viszont a nyelv eszközeivel gördülékennyé tett képek ritmusa is. Nyelvileg ritmizált képek ezek, amelyek folytonos kölcsönhatásban vannak egymással, a reflektáltan a tudat mélyéről kivetülő Hold- és vízbéli világok között. „Mi választhat el, hány határ, vízszint alatti tengerem, tengeremély város lesz hazánk – s egy csendes téli reggelen holdbéli hó hull majd reánk.” (*Hó hull a víz alatt*) Végül ez a ciklus a *Szabadkikötő*-be torkollik, ahonnan már nem lehet továbbszárni, hisz „Mért mondanám: mi nincsen itt, felfedezni sem érdemes” (*Szabadkikötő*). Eltűnik a kint és bent dichotómiája, egy helyre fut minden út.

A harmadik ciklus címe már expliciten is tükrözi e határtalan bennfoglalást. *A belső óriás* – ahol az óriás olvasható ugyanúgy főnévként, mint melléknévként – mátrixként működő világ, elfed és kitölt. Az eddig megismert fenti és lenti világok összesűrűsödni látszanak. Egy személyes hangvételű történet látszik kirajzolódni most már a kivetülő alternatív valóság-snittek mögött, között (?). Bár néhol még megjelenik egy-egy várva várt, máskor meglepetésszerűen érkező alien, a csodavilágok helyét átveszi az önreflexió, az idő – az egyén számára lineáris, egyetemesen ciklikus – arcaival való keserű szembenézés. Indulás és érkezés, bizonytalan számvetések között íródnak ezek a versek, a folytonos önmeghatározás lehetetlenségének súlya alatt. Mintha csak az előző ciklus utolsó versének kikötőjében tett barangolás lenne, számbavétel és értelmezés-kísérlet, a létben való megrekedtség apátiájának megnyilatkozása. „Ha letről, fentről látja valaki: / megrekedt egy lift az aknamélyben / – hagyja úgy. Mélyen személyes ügy, hogy / mely szint alatt-felett vagyok éppen.” (*Személyes ügy*) Itt egy percre a pergő filmkockák lelassulnak, nagyotálban látjuk az eseményeket, egy pontból kémlel a kamera előre és hátra.

A mozi záróakkordjaiban, vagyis a kötet utolsó ciklusában már *Az ismerős táj*-on járunk. Itt újra látható az – egyes költeményeknél már említett – íves szerkezet a kötet egészét tekintve is, a személyes történet közösségivé tételének folytonos problematizálása, amely ebben a ciklusban talán még hangsúlyosabban jelen van. Nem csupán a nyelv elégtelensége, impotenciája jelentkezik újra és újra, hanem az a fajta határtalan, médiumközi formakeresés, amely a kötet egészét is jellemzi. Sőt, egyfajta lecsupaszítás, illetve szétválasztás is tetten érhető az említett ciklus verseiben. Rögtön az első költeményben a következőképpen történik ez: „Minden történet: üldözés; / nem szólhat másról. / A díszletek, a táj, a tér / belső mozgást palástol.” (*Hajnalba sehonnán érkezel*) A felszín alatti világ itt láthatatlan marad. Ami elbeszélhető, leírható, az csupán töredéke annak, ami valójában történik. A vers alcíme is – *Az üldözés melanholiája* – jól tükrözi ezt a fajta kételyt, amely a bonyolult lélektani, emberközi mozgások és kapcsolatok egy-egy történetbeli elmesélhetetlenségére vonatkozik. A jelentés folytonos üldözése történik értelmezéskísérletek által, ahol minduntalan ismerős struktúrákba vagyunk kénytelenek

belegyömöszölni azt, ami számunkra (még) értelmetlen, értelmezhetetlen. A történet pedig mindig kezdődik előlről, látszólag ugyanazok a történetek ismétlődnek meg, csak a díszlet változik. „Az óvatlanság okozhatja veszted. / Nincs veszélyesebb az ismerős tájnál: / tévelyegsz gyanútlan s fel se tűnik, hogy mintha otthon járnál.” (*Az ismerős táj*)

Papp más helyen a díszletet hozza közelebb, mégpedig annyira, hogy már nem is látszik, ami mögötte van. Például a *Noir* című versben, ami tulajdonképpen nevezhető egyfajta stílusteredéknek is, egy még megtöltetlen váznak. Egy esetleges gyilkosság előtti pillanat megörökítése, egy

bejáratott formula, hosszan elnyújtott hegedűhúr pendülése egy Hitchcock-filmben. „A kéz pihen az utolsó kilincsen; / és sejti már, ha van benne alázat; / fordíthat még, e távon dől el minden.” (*Noir*)

Így válik szét végül forma és tartalom. Így hajszoljuk végig magunkat a kötetben, hogy a végén rájövünk, mindvégig ismerős tájon járunk. A lent, fent, kint, bent és sehol sem volt világok összesűrűsödnek és szétválnak végül. Az utolsó vers pedig (*A láthatatlan háború*) még ennél is többet sejtet, hiszen egy láthatatlan háborúról beszél, ami úgy járt le, hogy mi észre sem vettük.

► MOLNÁR ZSÓFIA

Fényűző átkelés a transzerdélyi expresszel

Serestély Zalán: *Feltételes átkelés*,
Varga László Edgár: *Cseréptavas*

„Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel,
ha... sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen
mellet és elmét betöltően teljes csengésű.”

Ignotus

Furcsának tűnhet két elsőkötetes szerzőről szólva a mai perspektívából „folytathatatlanak” vagy kortárs recepcióját tekintve problematikusnak ítélt Adyhoz kapcsolódni az Ignotus-idézet révén. Serestély Zalán és Varga László Edgár lírájától a póz vagy pátosz például tényleg messze áll. A mottó mégis marad, indokolható. Egyrészt azzal, hogy kifejezi a *Feltételes átkelés* és a *Cseréptavas* *prima vista* olvasatának tapasztalatát: a sok hermetikusan zárt költemény nyomán fellépő értelemkeresési vágy találkozik itt az „ezt szépen mondta” gyakori, heurisztikus pillanataival. Másrészt magukkal a szövegekkel, melyekben Ady (és így a recenzens) fedve van: ha nem neki – és persze „hazámnak” –, kinek volna sem utódja, „sem rokkantja sem ismert hőse” az ifjú költő (V.L.E.), aki „dilettáns” dalát épp „egy nagy fekete hangszeron” játssza el?

A kontár „műkedvelés” ellen szól már maga az a tény, hogy mind Serestély Zalán, mind Varga László Edgár több év óta rendszeresen publikál különböző folyóiratokban (előbbi a líra mellett prózát is) – úgy, hogy ezt a szakma észrevette és díjazta: első önálló köteteik megjelenésének így a „rég váratott magára” szép fordulatával lehet elébe menni. Lényeges tehát, hogy a két (karcsú) könyv versei nem rövid, bevallottan (ön)kritikus, tudatos csiszolódási, érési folyamat eredményeként kerültek 2014 tavaszán az olvasó elé. Aki viszont saját bőrén tapasztalhatja egy-egy autonóm szöveg univerzum berendezésének kínjait és fényűzését a találkozás és értelmezés-próba

során. A költészet ma mégiscsak a kiváltságosaké – mondja a két verseskötet, amikor a náluk való időzés luxusát kéri. A továbbiak a *Feltételes átkelés* és a *Cseréptavas* figyelemért „cserébe” jutott néhány adományát mutatják meg, a versek gazdagságának szerény ígéreteként.

Paradox, hogy a hozzáférés, igazi párbeszéd mint fényűzés gyakran azzal a jelenséggel társul vagy egyenesen magyarázható, amit Erdély Miklós „a vers *demokratizmusának*” nevez. Ez szokatlan jelzős szerkezetek, *hapax legomenonok*, állandósult szókapcsolatok valamelyik tagjának kicserélése révén érvényesül: „ha a vers demokratizmus működéskébe lép, és más összefüggésben lépteti fel a megláncoltakat, a szabadság fuvallatát érezzük.” Ilyen hatásúak Varga László Edgár gyakori szóalkotásai – ezek fontosságára utal, hogy a kötet címe is saját invenció, de az a „plakátsuhogás” (akkor is, ha megkerülhetetlen előkép a Serestély Zalán által többször, többféleképp invokált Pilinszky János), az „őszkomfortos”, a „faképlet”, „belémtelül”. Jelentésszerű a következő hasonlata: „robinsonként épít új hazát / a szó a kódnek vállnak és toroknak”. A vers olyan közegnek mutatkozik tehát, mely a saját világát teremtő, leleményes férfiúhoz hasonlóan radikálisan új kontextust hív életre a legbanálisabb tárgyak és megnevezések számára. Így nem csoda az sem, hogy a szó „mindig mást jelent”, ha pedig nem távolodik messze megszokott fogalomkörétől, akkor is meglep: a „vállfára akasztott régi vállak”

vagy azáltal, hogy „a gyöngy halászik” (csak ikes ragozás kérdése).

Serestély Zalán szintén nagyon precízen építkezik a nyelvből: konkrét és elvont jelentés viszonyára döbrent rá („rám fogott fegyver – semmihez sem fogható”; „markom szárazon tátong / tátong a zuhatagban / a halál felfoghatatlan”), megakasztja a lendületet a sztereotipikus társítások felülírásával (hamvadó? – „Pilinszky és a szivarcsutka”), kibillent a líra nyelvének tetszelgéséből a vastkos valóság terminusaival: „antidepresszáns”, „indometacin”, „tramadol”. A dolgokat általában minuciózusan, tárgyilagos vagy akár felfokozott anyagságukban mutatja meg: az alliteráló „hajszálrepedést hajnali ürülékben”, a színesztetikus „holt nyihogás feszes húrját”, az üvegmadarak röptének „függő lélegzetingáját”. Mondhatni, hogy a „halkan kioldott pixelek” közelségéből szemléli tárgyait, afele az állapot, precizitás felé tartva, amikor „mintha valaki kiírta volna a Pi-t végső pontatlanságában.”

Az egyes szövegek következtetések: amelyik például egy „nem-hang” nyomán jár, az a jövőt sem beláthatatlannak, hanem éppenséggel „hallatlannak” képzei. Ugyanígy, az egyes versek önállóságára és „sűrű szövésére” építve él a rekontextualizálás lehetőségével, azaz emlékezetes szavakat hoz egy-egy költemény mentén többször elő, de mindig más társításban, ezáltal haladva tovább: így lesz hol az isten, hol a vízkő „homályos és langyos és tejfehér”, „rozsdamentes” majd a megtörtetett fény, majd a – na nem kenyér éppen a kenyérszaporítás történetében, hanem – ikra. Amikor pedig játszik, az verbeli, idézet az *apokrif* című verséből: „apa teózis kalipszis és krif és titok és theia”. A két kötetben tehát a nyelv látszik, de megkockáztatható, hogy még inkább megnyilatkozik. Ahogy a tőle való megfosztottság, a hiánya is önmagáról hallgat:

a rettegést legbelül hordták
annyira belül hogy szinte sehol
annyira belül hogy szinte semmit
annyira semmit hogy szinte mindenük.
sehogy sem hívták. (S.Z.)

Mit szól ez a nyelv saját magáról és a formájáról, a versről, vagyis mi a helyzet *metán*? „A vers a sorközökért íródik” – mondja Nemes Nagy Ágnes. Serestély Zalán szerint „szokás mondani valamit / (puszta zárójeleinkért)”. Ez már csak azért sem egyszerű, mert

apa ma ellenáll a versnek
hajszálon
függ
csak
épülő–bomló
épülő–bomló maradása

Sz(/k)épen látható is: hajszálon, a megverselt kedvén múlik az írás. Annál is inkább, mert előfordul, „hogy akár megkínzott légyé / leszakad a múzsa szárnya s beomlik a mondat.”

A *Cseréptavas* verseiből mintegy sportot űzve lehetne felsorolni a metaforákat, melyek a költeményt, ezt a meglehetősen kétes egzisztenciát próbálják jobban megérteni, illetve kifejezni, mit jelent az én számára. Varga László Edgár ebben a kérdésben talán reflektál-

tabb, explicitebb, gyakrabban tematizálja az alkotás helyzetét, az alkotó státusát (például a Capa-ciklus szerepverseiben, a fotóművész izgalmas alakjában), bár utóbbi rendszerint nem jár túl jól, *horribile dictu* alulstilizált. Az afölötti ironizálás,

hogy menten pálinkáspoharakat csörgetek elő
mert azonmód koccintani akarok
arra hogy a hullamerevséget is tele tudom aggatni
egy-két szép költői képpel

vagy hogy „a fellegváron ágyú szól ha írok”,
az *értékesítési szonett* kiábrándultsága, kihívó kérdései:

... vakon hittem én hogy oly csodás
papír fölött a szótagszámolás
s most verset árulok mint jó kofák
szonett lett – maradhat? vagy írjam át?

sötétebb hangba fordulnak át, amikor a vers már (metaforaszámolás) „tollbamondás”, „bebörtönző szövegkörnyezet”, „nem az én halottam”

Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség
Szépirodalmi Páholy, Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár–Budapest, 2014

(preszuppozíció?!), „álca”, „hangszer üres tokja”. Míg a költő végül rágyújt, és elegánsan „visszaszívja”.

Az ilyen pillanatokkal állnak szemben azok a mozzanatok, melyek arról tanúskodnak: mégiscsak az egyetlen lehetséges és értelmes választás az alkotás, bárhol is jelent „komor sorsot az úrbán”. A *kovács andrás ferencknek* szóló *exit* valomása: „mi írunk míg ezek csak beszélnek”, a cím szerint pedig a „kiút” („a füstszobából” vagy úgy egyáltalán „itt a porból”) a „világító” vers. Alapállását keresve úgy tűnik, Serestély Zalán és Varga László Edgár nem egy szövege született asszociációs alapon vagy az intertextualitás gyönyöreiben tobzódva. Azt is lehetne mondani: egy vállalt vagy tagadott, tudatosított és öntudatlan előképekkel jól berendezett háttér előtt állnak. A *Feltételes átkelés* darabjainak gyakori mottóválasztása, a *Cseréptavas* ajánlásai ennek csak felszíni jegyei. Lényegibb réteget érint, szubtilisebb viszont például, amikor az állatról egyszerűen úgy beszélnek, „kinek istenbe gyalogolni / végképp van oka” (S.Z.), a szerelemről pedig, mint aki „pirul lányosan hogy fogam közt hozom” (V.L.E.). Mégis, hova máshova, hol máshol? Ha „az ég is ég”, azt a nagy-nagy tüzet csakis *attila* rakhatta.

Ilyen támpontokra vagy akár tekintélyekre szükség is mutatkozik különösen abban a világban, azokban az állapotokban, melye(ke)t Varga László Edgár versei ábrázolnak. Egyfajta *sírvers* az *élőknek* az alaptónus, melyet megütnek, valójában nem is meglepő módon, ha „én meg csak ülök két kompót között / egy borkánban körben hínárok halak”, vagy azt érzékeli, hogy „egy vázában élünk: cseréptavas”, a szív „szűk dohos szerelmi ól” – mesterkélttség, zártság, klausztrofóbia. Az isten itt, mint egyébként minden(ki), kisbetűs, hol unott boltos egy égő áruházban, hol egy parcellányi élet földbirtokosa, hol meg nincsen is, mert „nem értjük meg”. Teremtményében pedig, mint azt más is megállapította már, „valahol mélyen él egy állat”, léttapasztalata, hogy „üres vagyok már mint amputált kabátujj”. Avagy, egy lépéssel eltávolodva magától, hogy idegenként tekintsen aztán vissza: „kabát vagyok megint s bennem vacogva fázó test az elmém”.

Léttapasztalata ugyanakkor az is, hogy „egy rész test és két rész lélek” a mérleg, a világ fejére állítható, hogy a kiútkereső, jobb híján, „ki-

zuhanjon a kéményen”. És talán valahonnan a kisfiúkorból megmarad a vonatok bővölete, melyek keresztülpöfögik a kötetet (ha „lassítva” is, mint a transzerdélyi expressz, a részletgazdagság kedvéért!), s egy „üres” – lehetőségekkel azonban teli –, a vers szénével fűtött szerelvénnyel ígéréssel hagynak.

A *Feltételes átkelés* élén egy Borges-mottó áll: „Én, aki annyi ember voltam, sose lehettem Az, / Akinek ölelésében elalélt Matilde Urbach.” Ez az a „minivers”, melynek útvesztőjében gyakorlatilag benne ragad a neki esszét szentelő Somlyó György. Ahogy Serestély Zalán kötetének olvasója sem keveredik ki érintetlenül a szövegek közül, melyekről elmondható, hogy semmiféle „egységes arculatot” vagy koherens értelem-összefüggést nem rajzolnak a kötet teljes ívét tekintve sem – legyen ez a kiszámíthatatlanság dicséretükre mondva. Talán megfelelő „viszonyszók nélküli álomnak” hívni az általuk keltett benyomást. A mítosz, *Umbrária* árnyai, a múltban vagy más tér-időben felsejlő történetek, tragédiák („törvényszéki orvos cáfolta / a behatolást. sértetlenek / mondta / az ajkak...”; „egy izzadó kék asszony / egy tekintet / és egy vetélés / közöttük / szégyen”), családi viszonyok egy-egy részlete, mint arról fentebb esett szó, aprólékosan kidolgozott, de kapcsolódási pontjaikat igencsak nehéz megragadni. Nyilván itt is tehetők a felszínt leíró, szépen hangzó és tulajdonképpen érvényes megállapítások, ilyenek: a transzcendencia magában problematikus, az istenre vonatkozó legelső hasonlat rögtön: „mint hatalmas hörghurutot láttuk / felszakadozni fenyveseiből az istent”, tisztogató anyalái pedig vakok, sápadtak és kialvatlanok. Az ember, az állat és a tárgy szférája szintén nem választható el mereven: hiszen a „teremtés koronája” az élettelenek szerint konceptualizálódik és nem fordítva, a leghétköznapibb metaforákat írva felül: „fejed hátrabicsaklik / mint elszabadult tusolófej”. Így lesz az ember kiváltságossága nemcsak megkérdőjelezhető, hanem tagadható:

puszta idő. az vagy mi ő
a hold a hegyek a fagy
hajnalban lustán evező langy
emlékezet: több-e vagy
kevesebb egy újságlap
egy fogkefe egy kő
az vagy te is: puszta idő

Gyakran pedig csak tulajdonságai, sőt „a” tulajdonsága van egyik-másik létezőnek, bár ez a definiálatlanság, redukció egyben szabadságot is jelent: „a tartóztathatatlan”, „a tagolhatatlan”, főleg pedig „a súlytalanod” szófajváltása mind ilyen lehetőség.

Ezek az általánosságokon túl, egy-egy Serestély Zalán-versest értőn próbálva meg olvasni, legelsősorban a sűrűsége hív ki. Valójában érdemes lenne külön-külön szárazgatni az egyes költemények szövetét, hiszen néhány rövid sorban készítenek hatalmas asszociációs mezők bejárására (néha szinte ironikusan, mint az *összekarcolt hajó* versében: „ki fog hullni a metszőfogam... / idő dolga. e beláthatóság összeköt / megannyi áporodott leheletű tengerésszel”), új és új, látszólag oda nem illő elemek beemelésével, melyek átrendezik az addig kialakított elképzeléseket. Az előre haladás mellett nagyon fontos a visszavisszatérés, ellentétes irányú olvasás. Mint például itt:

súlyos pórusok porcelánban.
nekem azt mondták
tányérom
az arcom.
és mindennel megetetnek.

Az idézet első sora valójában csak a továbbiak fényében „hagyható jóvá”, integrálható. Gyakran azonban elsőre és tizedszerre sem si-

kerül ésszel a teljes koherencia megteremtése („Tehát attól vers a vers, hogy nem törekszük ellentmondásmentességre.” Erdély Miklós). A kötet cím is értelmezhető ilyen átjárásként a racionális reflexió és a feltétlen élmény között. A *Feltételes átkelés* versei mindenesetre rendszerint mélyen és

alaposan állnak neki a dolgok végiggondolásának. Egy társ jelenlétében („mint váltóruhát / adtam rád a tekintetem”), az érzékelés és észlelés, gondolkodás kiváltságának a tudatában:

légy atonális Mester
mondd: idő az út vagy tér
míg összeér
árnyék a testtel

A két kötet hangneme nem-egyszer hasonló: a szerzők fiatal-ságát tekintve elgondolkodtatóan komoly. Érdemes szóvá tenni azt a nagyvonalúságot, mellyel például a központosítást vagy a létező verstani formákat, mértékeket mellőzik, noha az „odavetett” rímeikből vagy a ritka szonettek-ből is látszik, hogy a szabadvers ese-

tükben nem kényszermegoldás. Serestély Zalán azonban implicitebb, hermetikusan zártabb, ezoterikusabb, mint Varga László Edgár, akinek *Cseréptavasa* gyakran feltétlenül kimondja, amit akar. A *Feltételes átkelés* többször kéri a nehéz egyszerűséget, azaz a *Fingerspitzengefühl* vagy, még súlyosabban, a *par coeur* beleérzés luxusát. Más közelítési mód nincs: az első olvasás után, „a jó babits szerint”: (S megint előlről.) Mert hát fényűzni mindenki szeret.

Erdélyi Híradó–Előretolt Helyőrség
Szépirodalmi Páholy, Fiatal Írók Szövetsége, Kolozsvár–Budapest, 2014

► PETRŐCZI ÉVA

Romolából – Ágnes

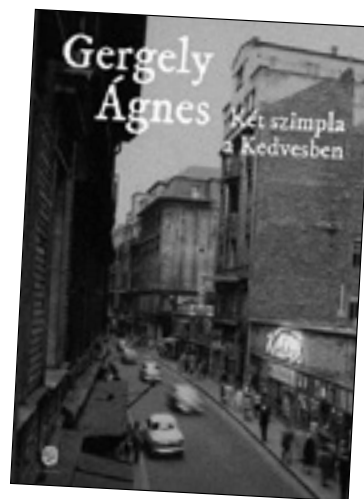
Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben

Bármilyen szép, bármilyen kerek évforduló is az a nyolcvan esztendő, remélem, hogy az olvasók nem kizárólag a „születésnapos” Gergely Ágnes-re figyelnek. Egyébként is, a szavak fejedelemszönyvai mindenütt kortalanok – gondoljunk csak Anna Ahmatovára!

Azonban, bár a jeles évnappal bővebben nem foglalkozunk, egy sorsdöntő évfordulóra feltétlenül érdemes odafigyelnünk. Arra, hogy a költő-regényíró-műfordító-esszéista, életének zsenge éveiben pedig színészpálánta, vasmunkás, tanár, majd a Magyar Rádió munkatársa, az *Élet és Irodalom*, illetve a *Nagyvilág* rovatvezetője (etc.) pontosan harminc évvel ezelőtt publikálta a *Két szimpla* közvetlen előzményének tekinthető *Stációkat*: azt az ugyancsak önéletrajzi regényt, amelynek néhány motívuma, sőt mondata változtatás nélkül bukkan fel legújabb opuszában. Mi ez? Energiatakarékosság? Netán valamiféle önismétlési kényszer? Sem egyik, sem másik. Hanem az igényesség, az etikai számvetés parancsa által diktált, sok-sok új szempontot termő, friss újrafogalmazás. Az irodalomtörténetben bizony ritka jelenség ez, hamarjában csak egy párhuzam jut eszembe. Köztudott, hogy Szabó Lőrinc 1921-ben és 1948-ban is lefordította Shakespeare *Szonettjeit*. Nem mintha az első változat vállalhatatlanul gyenge lett volna, de a *Nyugat* második nemzedékének költő-műfordítója nem a közönségnek akart megfelelni ezzel a szokatlan gesztussal, hanem önmagának. Most is hasonló, ünnepszámba menő eseménynek lehetünk tanúi. 1983-ban az akkor ötvenéves (lám, mégiscsak évfordulózgatok én itt!) Gergely Ágnes még megváltoztatott hely- és személynévvel mondta el ősei, gyermek- és ifjú-

kora, s életfogytig kísértő szerelme történetét. *Akkor* az idegen és előkelő hangzású név mögé bújva adott számot sebzett identitása, a „zsidóként sokszor zsidók közt is idegenül magyarnak lenni, Arany Jánosba, Vörösmartyba és a Károlyi Bibliába kapaszkodni”-életérzés minden fájdmáról. Most, művészete csúcsein járva, már karneváli maszkját elhajtva, fedetlen arccal, Ágnesként lép elénk. Ahogyan az új memoárkötetéhez kapcsolódó egyik interjúban olvashatjuk: „Egy epizód van itt *A tolmácsból*, néhány részlet a *Stációk*-ból és az *Absztrakt tehén*-ből. Tudatosan írtam újra ezeket, mert az első megjelenési helyükön nem teljesen pontosak. Őszintén el akartam mondani mindazt, amihez akkor még nem volt erőm. No meg tapintatból korábban elhagytam adatokat, hogy meg ne bántsak valakit, de közben eltelt harminc-negyven év, most fontosabb a valóság, mint a tapintat.”

Gergely Ágnes fenti szavain felbátorodva, a recenzensek számára úgyszólván kötelező szenvtelenséget félrehajtva, magam sem a tapintat, hanem a valóság útját járom, amikor kimondom: túl a minden értelmes és tisztességes olvasót megszólító történelmi- és sorsigazságokon, számom-

Európa Könyvkiadó, Budapest, 2013

ra azért lett ez a könyv életem egyik legmeghatározóbb olvasmányává, mert az író első szülőhelyét, első éveinek-eszmélésének színhelyét, a Békés megyei Endrődöt magam is jól ismerem. E település iker-városkájában, a könyvben többször is felbukkanó Gyomán ringott ugyanis az író elkötelezett olvasói közé tartozó magyartanár édesanyám bölcsője, tíz évvel korábban. Déd- és nagyszüleim pedig történetesen ott voltak azokon a nevezetes, a baráti Kner-család által patronált gyomai nyomdászbalokon, amelyeken az író édesanyja megközelíthetetlen ifjú szépségben tündökölt. Ez a tartózkodás kristálykoporsójába zárt állapot egészen addig a pillanatig tartott, amíg élete nagybetűs Szerelme, Guttman György újságíró fel nem bukkant a békési élet színpadán. Itt állunk meg egy pillanatra, segítségül híva a szerző szívének is kedves amerikanisztika két kulcsfogalmát, a tizenhetedik században oly sokat emlegetett „Goodman” és „Goodwife” szavakat. E kifejezések ugyan a puritán normáknak megfelelő „jóembereket” és „jóasszonyokat” minősítették, de Györgyre, s a cenzúrán is áttörő szerelmet sugárzó tábori lapok címetzettjére, feleségre, Rózsikára (akit ő gyakran „Életem”-nek becézett!) ugyancsak minden kétséget kizáróan érvényesek. Kimondatlanul is kimondatik egyébként ez az analógia a magyar és angolszász világ közt gyakran pompás hidakat íveltető szöveg 1945 téli „menekülési epizódjában”: „Csaknem harminc évvel ezután, 1973 kora őszen, amikor Iowa Cityben megláttam a préri nagy festője, Grant Wood *American Gothic* (Amerikai gótika) című képén az öregedő emberpárt – a szigorú szemű férfit a vasvillával és az erényes, mosolytalan asszonyt – őket éreztem bennük, az öregeket a vecsési tanyán, védekező testtartásukat, alig összehajló fejüket. Csak amazoknak, az amerikaiaknak nyilván nem volt üres a kamrájuk.”

Igaz, bölcsészévei kezdetén a szerző – Gárdonyi Bornemissza Gergelye után – megmagyarosította nevét, de a szavak bűvöletében élő emberként mindmáig tudatában van eredeti, erő és tartást adó beszélő vezetékeve szépségének. A magyarságát és zsidóságát egyforma intenzitással megélő Guttman és Fenákel család leánygyermeké nagy valószínűséggel e tragikus sorsú emberpárnak is köszönheti, hogy életének saját tragédiáját példás eleganciával tudta megélni, s versekbe-prózai művekbe menekíteni. Azt, hogy szakértetség és egyetemi társa, a tanyasi fiúból

lett őstehetség, a *Stációk*-ban még Joós Gyulaként szereplő, több szempontból Soós Imrre emlékeztető műfordító, Papp Zoltán nem lett, nem lehetett életének társává. Annak ellenére sem, hogy egy 1954-es Illyés Gyula előadás után, régóta érlelődő szerelmük bódulatában megalapították – „Ab urbe condita”-jelszóval –, kettejük városát. Amely nem egyszerűen megismerkedésük és közös tanulóéveik színhelyét, Budapestet jelentette, hanem a világ egyetlen otthonos, oltalmat adó darabkáját, ahol nincs magány, nincs kirekesztődsdi, nincsenek az eredményeket, a sikereket megkeserítő politikai fondorkodások, nincs menekülés, nincsenek szörnyű albréletek, éhezéssel, szilvalekvárral megkent karalábéval...

Természetesen Gergely Ágnes költészetében is központi szerepet kapott ez a szerelem, *Harmadszor* című nagy versében ugyanolyan irgalmatlan igazmondással, kíméletlen tisztánlátással, mint regényeiben:

„Hét esztendeig függtem, mint egy megbűvölt bogár,
mondataid ökönyálán...

.....
hét esztendeig enyém volt az a két karral átfogható,
kicsi távol, és nem csak statisztikai adat volt, hogy itt születtem, de jóvoltodból valóság.

.....
de köszönöm,
hogy előbb te adtad nekem e földet.
Áldó négy ujjam ott tartom fölötted,
mikor átbusz a kocsmaküszöbön.”

Vasmunkáshoz illő, fémforgács-keménységű, sebző és sebzett szavak ezek. Ennek ellenére Puskin Tatjánájának talán legfontosabb mondatát idézik fel: „Szeretem még, mit rejtegessem.” Ez az egyszerre szelíd és sziklaszilárd, kibúvókat, félmegoldásokat nem ismerő „Goodwife”, ez a minden ízében mindhaláig puritán „Jóasszony” néz velünk farkasszemet Langer Klára 1962-ben készült képén, két évvel a kegyetlen januári szakítás után. Gergely Ágnes itt 29 éves, nem olyan megközelíthetetlen nagyszony még, mint a közismert és filmsztárosan tökéletes Jung Zseni-féle portrén, de éppen természetességével hozza testközelbe a könyv gazdag, minden „szoci-szürkeséget” lebíró, színes világát.

Szovjet világ Magyarországon

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990*

Kalmár Melinda *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet rendszer 1945–1990* című, az Osiris Kiadónál megjelent könyvének jelentőségét a legtömörebben úgy lehetne összefoglalni, hogy ez az első átfogó tudományos monográfia Magyarország történelmének pártállami korszakáról. Mondhatnánk, hogy az „átkos negyven évről”, de az időkeretek ennél tágabbak: a krónika hazánk szovjet megszállásától, a szovjetizálás elindulásától a rendszerváltás kiteljesedéséig az első szabad törvényhozás és demokratikus kormány megalakulásáig ível. A történész más szempontokból is a „kerettágítás” szándékát érvényesíti: vizsgálódását nem szorítja az országhatárok közé valamifajta „magyar glóbusz” vagy „extra Hungariam non est vita” szemlélet jegyében, hanem nemzetközi összefüggések értelmezési hálójába helyezi. Különös figyelmet szentel a szovjet birodalomnak és vezetésének, hiszen munkájának már az alcímében megjelölt alaptézise, hogy Magyarország sorsát ezekben az évtizedekben nem népe, hanem a megszálló szuperhatalom diktátuma irányította.

Ennek megfelelően a mű korszakolásában is a Szovjetunió urai és kurzusai meghatározók, a „címszereplők”. (*A Lenin- és Sztálin-korszak, A Hruscsov-korszak, A Brezsnyev-korszak, A Gorbacsov-korszak*). A szerző kimutatja folyamatoságaikat és különbségeiket, szinte szimbolikus érvénnyel tárva elének a sztálinista zsarnoki hatalomgyakorlás ázsiai voltát, a hruscsovi „olvadás”, reform „eurázsiai” jellegét, majd a brezsnyevi „pangást” „koegzisztencia és konvergencia” kö-

zött, a nagyon lassú közeledést Európa felé, mely a gorbacsovi peresztrojka alatt gyorsult fel, hogy mire célhoz ért volna, a szovjet birodalmiság és államiság is belepusztult, a világtörténelem talán legjelentősebb vértelen kataklizmájával.

A magyarországi történesek elbeszélése sem korlátozódik a politikatörténetre: felöleli a gazdaságot, a kultúrát, sőt még a mindennapi életet is (à la Valuch Tibor). Szokatlanul – és dicséretesen – nagy teret kap a kulturális élet: a Fészek Klubtól az *Új Tükör* he-tilapig sok olyasmi emelkedik itt kultúrtörténeti motívum rangjára, amit hasonló szintézisekben eddig hiába kerestünk volna.

Szintén kivételes érdeme a maga műfajában a korszakmonográfiának a jelképelemzés: ahogy bemutatja az ünnepek maradandóságának és átlényegülésének „zavarba ejtő” egyvelegét, Kádár János humorának „gyakran meghökkentő, már-már az abszurdal határos” stílusfordulatait azokat a – komparatiztikai eszközökkel egybevetett – „rendszerzimbólumokat”, amelyek a különböző közép- és kelet-európai államokban a rendszerváltoztató törekvések célpontjaivá vál-

Osiris Kiadó, Budapest, 2014

ismert-használt, nagyon kedves, a falusi templomok harangszavának kondulását idéző neve, a „kanta”. Idézzük végül a regény egyik nagyon jellemző, felejthetetlen mondatát: „Gyerekkorom ingoványos végét azért tudtam épségben túlélni, mert ott volt velem a csontkemény szabadság, a játék.

Két év és két hónap munkája van ebben a könyvben. És egy a játék csontkemény szabadságával mindmáig élni és túlélni képes életé.

Amely természetesen jóval többet kínál egyetlen „love story”-nál: századokat átfogó történelmet, családtörténetet, szociológiát, s ráadásként még a korabeli (Rákosi és Kádár apánk uralma alatti!) egyetemi élet és irodalmi „beltenyészet” panorámáját is, olykor utalva már a hetvenesnyolcvanas évekre. Mindezt gyönyörű, nem finomkodó, de finoman árnyalt magyarsággal, olyan, feledésbe ment békési tájszavak felbukkanásával, mint a kerti bádogganna kevesek által

tak: „Lengyelországban ilyen volt a Szolidaritás legalizálása, Magyarországon és Csehszlovákiában 1956, illetve 1968 átértékelése, az NDK-ban a berlini fal lebontása, Romániában a Ceausescu család eltávolítása a hatalomból.”

Az impozáns nagymonográfiában azért akadnak enyhén szólva vitatható megállapítások is. Felfoghatatlan, hogyan lehet a Sztálin-éra iparosítását az „amerikai modell” szem előtt tartásával összehozni (ráadásul azon helyes megállapítás tözszomszédságában, miszerint a sztálini nagyépítkezések fáraói jellegűek voltak), vagy a

sztálinista-rákosista kultúrpa, a vörös Goebels, Révai József irodalompolitikáját, ha viszonylagosan is, liberálisnak, a népi írók elképzeléseivel harmonizálónak és a „Hruscsov-éra elgondolásait” előlegezőnek beállítani. A – gazdag – bibliográfia egynémely hiányosságairól nem is beszélve.

Ám az ilyen furcsaságok nem kérdőjelezik meg a hiánypótló kiadvány becsét és hasznosságát. Olyan alpmű született, amely nélkülözhetetlen huszadik századi történelmünk megismeréséhez, a tegnapunkkal való számvetéshez.

Az előző számunk tartalmából

Zalán Tibor, Géczi János, Kiss Ottó, Csehy Zoltán, Oláh András, Benő Attila, Birtalan Ferenc, Tóth Krisztina versei

Grendel Lajos, Ungvári László Zsolt, Kovács Dominik-Kovács Viktor, Vécsei Rita Andrea prózája

Révész Emese, Elek Tibor, Szekeres Nikoletta gyermekirodalmi tanulmánya

Tarján Tamás, Ménesi Gábor, Koncz Tamás tanulmánya Zalán Tibor költészetéről

Ménesi Gábor beszélgetése Zalán Tiborral

Varga Anikó POSZT-beszámolója, Balogh Tibor évadértékelője a Békéscsabai Jókai Színházról

Kritikák GreCsó Krisztián, Nagy Koppány Zsolt, Molnár Vilmos, Kemsei István, Szlukovényi Katalin, Szabó Gábor kötetéről

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Fekete Péter igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrassy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@barkaonline.hu; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Rt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden, felbélyegzett válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.